

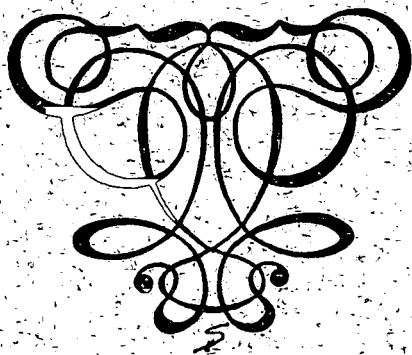
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 49

1946

HÄFT. 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3.—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1947 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMÅN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMÆNIUS, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgiro nr 279565 (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund i december 1946.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

HYRENIUS, HANNES, Kommunernas indelning efter näringstyp	373
GEIGER, THEODOR, Retsreglers gyldighed og den såkaldte retsbevidsthed	380

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1946 års riksdag. Av SUNE HOLM	402
1946 års val till de församlingar som utser Första kammaren. Av J. L. HARTMANN	418
Natityteten i Finland under krigsåren. Av GUNNAR FOUGSTEDT	430

LITTERATURGRANSKNINGAR

Erich Wittenberg, Historiska idéer och makter. Anm. av NILS FORSSELL	433
Erich Wittenberg, Hans Larsson als europäischer Geschichts-, Rechts- und Staats-Philosoph. Anm. av NILS FORSSELL	433
Paul Grante, Om den kommunala instruktions- och finansmakten. Anm. av STIG JÄGERSKIÖLD	441
Svend Ranulf, Socialvidenskabelig Metodelære. Anm. av BERTIL PFANNENSTILL	445
Stig Jägerskiöld, Tre utlåtanden. Om apoteksavgifter. Om administrativ myndighet och domstol. Om Seffle kanalbolag. Anm. av HANS CAVALLI	450
Tidskriftsöversikt. Av NILS NILSSON STJERNQVIST	453
Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond	456

Statsvetenskaplig tidskrifts femte häfte, det sista för året, inleds med docenten *H. Hyrenius*, Lund, kritiska granskning av »Kommunernas indelning efter näringstyp». Prof. *Th. Geiger*, Aarhus, analyserar i en rättsfilosofisk uppsats »Retsreglers gylldighet».

Sekreterare *Sune Holm*, Stockholm, lämnar sedvanlig, initierad redogörelse för konstitutionella och kommunala frågor vid årets riksdag. Fil. lic. *J. L. Hartmann*, Stockholm, kommenterar siffermässigt årets kommunalval. Sekreterare *G. Fougstedt*, Helsingfors, behandlar »Nativiteten i Finland under krigsåren».

På litteraturavdelningen märkes dr *Nils Forssells*, Stockholm, vidsynta överblick av E. Wittenbergs arbeten »Historiska idéer och makter» och »Hans Larsson», doc. *S. Jägerskiöld*, Stockholm, granskar den nyligen bortgångne jur. dr P. Grantes graduavhandling, doc. *B. Pfannenstill*, Lund, skärskådar kritiskt S. Ranulfs »Socialvidenskabelig Metodelære», jur. dr *H. Cavalli*, Malmö, anmäler ett förvaltningsrättsligt arbete »Tre utlåtanden» av *S. Jägerskiöld*.

Häftet avslutas med sedvanlig tidskriftsöversikt.

KOMMUNERNAS INDELNING EFTER NÄRINGSTYP

Av Docent HANNES HYRENIUS, Lund

För studiet av en Orts näringsförhållanden och ekonomiska utveckling är det värdefullt, om man i koncentrerad form kan redovisa befolkningens fördelning på näringsgrenar (yrkeshuvudgrupper). Flera olika förslag till uppdelning av rikets landsbygdskommuner efter näringstyp ha också framlagts under årens lopp. Samtliga system lida dock av var sina brister, principiellt eller (och) på grund av primäruppgifternas ofullständighet eller osäkerhet.

De tidigaste typindelningarna baserades i huvudsak på proportionen mellan taxeringsvärdet å jordbruksfastigheter och å andra fastigheter.¹ Den första kommuntypindelning, som tog större hänsyn till själva befolkningens fördelning på yrkeshuvudgrupper, var den som framlades av Statistiska Centralbyrån vid bearbetningen av 1930 års folkräkning.² Härvid uppdelades landsbygdskommunerna på 4 typer, A, B, C och D, allteftersom jordbruksbefolkningens andel utgjorde över 75 %, 50—75 % eller under 50 %, varjämte i senare fallet en ytterligare uppdelning gjordes med ledning av om den i tätorter bosatta befolkningen uppgick till $\frac{2}{3}$ eller icke. Denna typindelning har varit till stort gagn inom befolkningsstatistiken, medan övriga kommuntypssystem haft en mycket begränsad användbarhet för sociala och geografiska analyser i tid och rum. Beträffande bristerna i Statistiska Centralbyråns indelning må påpekas, dels att den icke skiljer mellan de många olikartade kommuner, där skilda stadsnäringar dominera, och dels att till samma typ A hänföras såväl utpräglade jordbrukskommuner inom södra

¹ Se bl. a. E. Höijer, Olika näringsgrenars ställning till fattigvården. Nordisk Statistisk Tidskrift 1927, F. Linders, Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen etc. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen XVIII. Malmö 1933. Socialstyrelsen, Skogsbygdens arbets- och levnadsvillkor. S. O. S. 1937. D. S. Thomas, Social and economic aspects of Swedish population movements. New York 1941. Sthlms högsk. socialvet. inst., Population movements and industrialization. Sthlm economic studies 10. London 1941.

² Folkräkningen 1930, del 3, tab. 1. S. O. S.

Sveriges slättbygder som ock rena skogskommuner i Norrland. Försök att råda bot härför ha gjorts av Gerd Enequist,³ och metoden må här något beröras.

Enequist utgår från att det inom jordbruket finnes en »besuttenhetsgräns» vid ungefär 5 ha och söker beräkna antalet yrkesverksamma vid brukningsenheter över denna storlek. Detta sker medelst uppgifter om varaktigt sysselsatt personal per brukningsdel av olika storlek vid 1932 års jordbruksräkning. Genom att applicera de därvid framräknade genomsnittssiffrorna på antalet jordbruk av olika storlek över 5 ha i de enskilda kommunerna härledes ett uttryck för hela antalet yrkesutövare på gårdar över 5 ha. Skillnaden mot totala antalet yrkesutövare inom huvudgrupp I anses motsvara binäringarna skogsbruk och fiske samt »dvärgbruk». Efter den sålunda gjorda klyvningen av befolkningen inom jordbruk med binäringsgrupperna I:1 och I:2 sker sedan en uppdelning på ett stort antal kommuntyper alltefter den relativa fördelningen av yrkesutövarna på olika huvudgrupper.

Metoden synes diskutabel ur flera synpunkter. Beträffande källmaterialet kan värdet och användbarheten av arbetskraftsuppgifterna i 1932 års jordbruksräkning starkt ifrågasättas. Enequist gör vidare ett metodiskt fel genom att vid klyvningen av grupp I använda samma proportioner 1940 som 1932. Folkminskningen fram till 1940 har nämligen ej skett i samma proportioner inom de båda delgrupperna. Om man verkligen önskar använda 1932 års arbetskraftstal för olika brukningsstorlekar, torde det ha varit lämpligare att först reducera dem med ledning av den någorlunda väl kända utvecklingen och att därefter applicera talen på något genomsnitt av storleksfördelningarna vid 1937 och 1944 års jordbruksräkningar (dylika finnas nämligen ehuru icke publicerade!). Först då skulle man medelst de Enequistiska indelningarna något sänkt kunna bedöma näringsgrensförskjutningarna under 1930-talet.

Det kan emellertid diskuteras, om man över huvud taget bör klyva gruppen jordbruk med binäringsgrupper genom en åkerarealgräns. Besuttenhetsbegreppet är förlegat, ehuru det återkommit i modifierad gestalt i diskussionen om vilken storlek av jordbruk som bör läggas till grund för prissättningen och lönsamheten för jordbruksproduktionen på lång sikt. Då kommuntypindelningen i

³ G. Enequist, Yrkesgruppernas fördelning i Sveriges kommuner år 1930. Geographica nr 13. Uppsala 1943. Dens., Yrkesgruppernas fördelning i Sveriges kommuner år 1940. Geographica nr 18. Uppsala 1946.

övrigt baseras på yrkesutövarnas fördelning på näringsgrenar, bör denna princip om möjligt bibehållas även vid den önskvärda klyvningen av gruppen jordbruk med binäringar. Det enda rationella synes därför vara, att uppdelningen sker med ledning av proportionen mellan lantushållningens och skogshushållningens normala arbetskraftsanspråk inom de olika kommunerna. Beräkning av dessa storheter erfordrar ett icke ringa räknearbete men har framkommit i en av förf. till dessa rader f. n. bedriven undersökning rörande det svenska jordbrukets produktionsförhållanden, i vilken särskild vikt lagts vid arbetskraftsproblemet.

Beräkning av jordbrukets arbetskraftsbehov sker medelst Nannesson-Ringborgs normaltal, gällande arbetskraftsförbrukningen vid ett antal välrationaliserade mellansvenska större jordbruk i manstimmer per ha av olika grödor resp. per djur. En omräkning måste därutöver verkställas dels med hänsyn till jordbrukets storleksstruktur (avsevärt större arbetskraftsåtgång vid småbruk än vid storbruk även om den olika produktionsinriktningen elimineras), och dels enär den allmänna nivån på arbetskraftsåtgången sjunkit sedan normaltalen utarbetades. Skogsbrukets arbetskraftsbehov per ha skogsmark av olika bonitet kan härledas utifrån av riksskogstaxeringarna, olika skogsbruksutredningar m. fl. organ sammanbragt material.

Naturligtvis är icke heller det här föreslagna förfaringsättet utan sina brister, men det torde i alla fall komma syftet med yrkesfördelningsgrupperingen närmare än det Enequistska förslaget. Beträffande trädgårdsskötsel och »dvärgjordbruk» må framhållas, att de ingå i jordbruket i förhållande till sin mer eller mindre arbetskävande produktion per arealenhet. Fisket blir emellertid lämnat utanför och kan måhända förtjäna en kompletterande granskning för det begränsade antal orter och kommuner, där det är av mera betydande omfattning.

För jämförelse av den Enequistska metoden med den här föreslagna anförs resultaten av kommuntypsindelningen för Värmlands län. Det må först förutskickas, att i den nämnda jordbruksundersökningen en del sammanslagningar av kommuner skett, främst av städer och tätorter med angränsande landskommuner. Sålunda ha som särskilda enheter räknats: Arvika stad + landsk., Filipstad + Färnebo, Karlstad + Grava, Kristinehamn + Varnum, Säffle + By, Gunnarskog + Bogen, Ransäter + Munkfors, Rämön + Gåsborn,

Sunne + Sunne köp. + Gräsmark, S. och N. Finnskoga + Nyskoga, Årjängs köp. + Silbodalen samt Östmark + Lekvattnet.

Av de efter denna reduktion kvarstående 80 kommunerna få 49 samma kommunbeteckning antingen man spaltar upp jordbruk med binärningar enligt Enequists metod (E) eller enligt den här föreslagna (H). Därvid är dock att märka, att 10 tillhöra grupperna industrikommuner och utpräglade industrikommuner, vilkas avgränsning är oberoende av den nämnda uppspaltningen.

Fördelningen av kommunerna framgår av följande tablå:

Kommuntyp	Lika	Olika		Samtliga	
	E, H	E	H	E	H
Utpräglade industrikommuner (II > 75 %) (Iu)	2	—	—	2	2
Industrikommuner (II 50—75 %) (I)	8	—	—	8	8
Industriblandkommuner (II < 50 %, dominerar) (ibl)	8	1	1	9	9
Utpräglade jordbrukskommuner (I: 1 > 75 %) (Jü)	3	1	1	4	4
Jordbrukskommuner (I: 1 50—75 %)					
» i övrigt binärningar dominerande (Jbi)	2	5	6	7	8
» » » stadsnärningar » (Jst)	14	1	10	15	24
Jordbruksblandkommuner (I: 1 < 50 %, dominerar, I: 1+2 > 50 %) (jbl)	9	4	8	13	17
Stadsnärlingsblandkommuner (I: 1 < 50 %, dominerar, I: 1+2 < 50 %) (stbl)	1	—	1	1	2
Skogskommuner (I: 2 50—75 %) (S)	2	10	—	12	2
Skogsblandkommuner (I: 2 < 50 %, dominerar) (sbl)	—	9	4	9	4
	49	31	31	80	80

Det må tillfogas, att de båda utpräglade industrikommunerna, Kroppa och Hammarö, av Enequist egentligen anges som resp. ibl och I, vilket kan bero på oriktig tätortsuppdelning.

De 31 kommuner, som få olika kommuntypsbeteckning enligt de båda metoderna, redovisas i följande förteckning, vari efter namnet anges först typen enligt Enequist och sedan den här föreslagna.

Nordmark sbl, ibl. Rudskoga Jbi, Ju. Södra Råda jbl, Jst. Frykerud Jbi, Jst. Borgvik Jst, jbl. Södra Ny Ju, Jst. Kila Jbi, Jst. Svanskog sbl, jbl. Värmskog Jbi, Jst. Sillerud sbl, Jbi. Blomskog sbl, Jbi. Trankil sbl, stbl. Holmedal sbl, Jst. Töcksmark ibl., jbl. Östervallskog S, Jbi. Karlånda jbl, Jbi. Skillingmark S, jbl. Köla jbl, Jst. Gunnarskog + Bogen S, Jbi. Älgå sbl, jbl. Mangskog S, Jbi. Brunskog jbl, Jst. Östra Ämtervik Jbi, Jst. Lysvik S, Jst. Fryksände sbl, jbl. Östmark + Lekvattnet S, jbl. Viitsand S, sbl. Dalby S, sbl. Ekshärad sbl, jbl. Gustav Adolf S, sbl. Sunnemo S, sbl.

Som synes ligger skillnaden främst däri, att det egentliga jordbrukets andel av den totala befolkningen inom jordbruk med binärningar blir större enligt den här föreslagna metoden, där uppspaltningen sker efter proportionen av arbetskraftsbehovet för jordbruk och skogsbruk, än enligt Enequists metod att sätta en schematisk arealgräns mellan »egentligt jordbruk» och »skogsbruk, fiske och dvärgbruk». Olikheterna äro emellertid icke ensidigt riktade, och det kan följaktligen uppstå en snedvridning av kartbildnen, ej blott en nivåskillnad, om man väljer ett olämpligt förfaringssätt vid uppdelning av jordbruk med binärningar.

Med hänsyn till att klyvningen här föreslagits skola ske i proportion till arbetskraftsbehovet, uppstår frågan, huruvida en kommundypindelning ej lika väl eller bättre kunde ske medelst det redovisade antalet yrkesverksamma än medelst den totala befolkningen. Med hänsyn till att det råder olika proportioner mellan yrkesverksamma och försörjda inom skilda näringsgrenar skulle man därigenom få en bättre anknytning till arbetskraftens fördelning. Mot ett sådant förfarande talar bl. a. den omständigheten, att avgränsningen av de yrkesverksamma kvinnorna är mycket varierande, särskilt för jordbruksbefolkningen. För att belysa skillnaderna har för Värmland gjorts en typindelning jämväl enligt den redovisade yrkesverksamma befolkningens fördelning. Det visar sig, att överensstämmelse erhålles för 68 och olikheter för 12 kommuner.

De kommuner, som erhålla olika beteckning, framgå av följande förteckning, i vilken efter namnet anges typbeteckningen först enligt totalbefolkningens och sedan efter den yrkesverksamma befolkningens näringsgrensfördelning (i båda fallen metod H).

Grums I, ibl. Segerstad Ju, Jst. Huggenäs Jst, Ju. Botilsäter Ju, Jbi. Millesvik Ju, Jbi. Hammarö Iu, I. Visnum ibl, I. Eda ibl, jbl. Holmedal Jst, Jbi. Trankil stbl, jbl. Stavnäs jbl, Jst. Svanskog jbl, Jst.

Om en kommundypindelning med så många typer, som Enequist laborerar med, skall få en önskvärd vidare användning än att enbart tjäna som indikator för näringsgeografiska undersökningar, måste man ha möjlighet att även sammanslå dem i ett ringa antal principiellt väldefinierade typer. Innan så sker, kommer systemet näppeligen att användas vid de primära sammanräkningarna inom exempelvis befolknings- och socialstatistiken. Enequists typer kunna icke utan vidare sammanföras till Statistiska Centralbyråns system med A-, B-, C- och D-kommuner. För att få anknytning bakåt i tiden synes det därför erforderligt att göra en huvudindelning efter

storleken hos gruppen jordbruk med binärningar samt underindelning efter proportionerna mellan jordbrukets och skogsbrukets arbetskraftsbehov samt eventuellt därjämte efter begreppet dominans.

För en uppdelning på antytt sätt må återgivas följande tablå över de 80 kommunerna i Värmland.

Grupp I: 1 i %	Grupp I: 2 i %	Grupp I: 1+2 i %				Summa
		> 75	50—75	< 50	< 50	
		Kommüntyp enligt Statistiska Centralbyrån				
		A	B	C	D	
> 75	< 25	4	—	—	—	4
50—75	25—50	4	—	—	—	4
	< 25	19	9	—	—	28
25—50	50—75	1	—	—	—	1
	25—50	4	6	—	—	10
	< 25	—	11	9	—	20
< 25	> 75	—	—	—	—	—
	50—75	1	—	—	—	1
	25—50	—	—	1	—	1
	< 25	—	—	3	8	11
Summa		33	26	13	8	80

Anm. Streck i en ruta anger, att ifrågavarande kombination ej kan förekomma.

Ett sammanförande vågrätt vore teoretiskt mest befogat men skulle bryta ramen för Statistiska Centralbyråns tidigare gruppering. Då man i praktiken ej heller kan uppdelna vardera av gupperna A, B etc. efter storleken av såväl I: 1 som I: 2, synes man få nöja sig med att följa indelningen efter endera. De två alternativen framgå av nedanstående tablå.

För att nedbringa antalet undertyper ha här ett antal mindre vanliga kombinationer sammanförts med närliggande. Det berättigade däri kan dock först avgöras, när siffror föreligga för rikets samtliga kommuner. Måhända måste antalet undertyper utökas, vilketdera alternativet man än väljer. Det kan också diskuteras, huruvida klyvningen av A- och B-kommunerna enligt alt. 2 i »egentliga jordbrukskommuner» (A_j och B_j) och »jordbruk-skogsbruks-

Alternativ 1			Alternativ 2		
Grupp I: 1 i %	Beteckning	Antal kommuner	Grupp I: 2 i %	Beteckning	Antal kommuner
> 75	A ₁	4	< 25	A _j	23
50—75	A ₂	23	> 25	A _s	10
< 50	A ₃	6			
50—75	B ₁	9	< 25	B _j	20
< 50	B ₂	17	> 25	B _s	6
25—50	C ₁	9	—	C	13
< 25	C ₂	4			
< 25	D	8	—	D	8

kommuner» (A_s och B_s) bör ske vid annan gräns för skogsbruksbefolkningens andel än vid 25 %.

Antingen man — utifrån en fördelning av landets samtliga kommuner i enlighet med tablån härövan — väljer ett större eller mindre antal undertyper, äro båda de här föreslagna systemen enkla att tillämpa och störa ej jämförbarheten bakåt i tiden. Vill man uppnå effekt genom en mycket begränsad utvidgning av gällande system, synes det föreslagna alternativ 2 vara att föredraga, varvid A- och B-kommunerna delas i vardera två undergrupper, allteftersom skogsbrukets normala arbetskraftsbehov beräknas motsvara upp till resp. mer än en fjärdedel av totalbefolkningen. Den främsta bristen i den hittillsvarande grupperingen skulle då avhjälpas.

RETSREGLERS GYLDIGHED OG DEN SÅKALDTE RETSBEVIDSTHED

REFLEKTIONER I ANLEDNING AV
KNUD ILLUM: LOV OG RET, KØBENH. 1945

Av Professor THEODOR GEIGER, Aarhus

I.

Forestillingerne om retsreglers gyldighed bevæger sig mellem to yderpunkter. En ældre retslære tillagde retsreglerne en *metafysisk* gyldighed, hvilket vil sige, at normerne mentes at begrunde en indre forpligtelse for borgeren, dels materielt i kraft av deres indhold, dels formelt i deres egenskab av retlige påbud og forbud. Det modsatte yderstandpunkt hævdes av den juridiske *behaviourisme* og har fundet repræsentativ formulering hos I. Hedenius¹: en retsregels gyldighed betyder det samme som dens effektivitet. Den ligger m. a. o. i dens faktiske anvendelse gennem dommer og myndighed. Begrebet »gyldighed» er dermed åbenbart blevet overflødigt. Retsvirkeligheden træder i retsgyldighedens sted. Jeg skal her ikke komme nærmere ind på denne lære, som jeg andetsteds har gjort til genstand for en indgående kritik.²

I den sidste tid har Knud Illum fra en ny side rejst modstand mod Hedenius' og i det hele taget Uppsalaskolens opfattelse av retsreglers gyldighed (Lov og Ret, kap. II og III). Hans væsentlige og vistnok berettigede indvending støtter sig til følgende forhold. En vis retsregel er opstillet men overtrædes jævnligt uden at myndighederne griber ind med sanktioner. Denne brist på effektivitet til trods har borgeren forestillingen om forskriftens beståen og regner med muligheden av en sanktion i tilfælde av overträdelse. Han har ganske vist den erfaring, at overträdelsen som oftest forbliver uden følger, men vil dog i betragtning av normens beståen næppe føle sig

¹ Om Rätt och Moral. Stockh. 1941.

² Debat med Uppsala om moral og ret. Lund 1946, s. 167 ff.

forurettet, når hans overträdelse av den alligevel besvares med sanktion: han har bevidst taget en, om også erfaringsmæssig ringe, risiko og må bære konsekvensen. Retsreglen må for så vidt siges at eje »gyldighed«. Illum forsøger nu at bevare gyldighedsbegrebet men give det et realistisk indhold ved at psykologisere den metafysiske gyldighed ved hjælp av begrebet retsbevidsthed. Gyldigheden er ikke nogen kvalitet, retsreglen ejer i kraft av et metafysisk mysterium. Men derigennem, at retslivets subjekt tillægger retsreglen en gyldighed, får den sin faktiske, sociale betydning.

En vis utilfredshed med den gängse läre om retskilderne spiller tilsyneladende en rolle for Illums syn på gyldigheden. Han mener ikke, at domspraksis er en retskilde på principielt samme måde som sädvanen, d. v. s. at en ny, dommerskabt retsregel udvikler sig gennem en kæde av overensstemmende präjudikater. Allerede förste präjudikat i et ikke av loven forudset tilfælde kan blive kilden til en ny retsregel for lignende sagsforholds fremtidige ordning og bedömelse — nemlig når präjudikatet falder i tråd med den almindelige retsbevidsthed. Denne, og ikke befästelsen gennem gentagelse, gör indholdet av den förste kendelse til en gældende retsregel (s. 95 ff.). Illum bestrider også, at en retsvidenskabelig meningsytring om en sag kun kan blive til retsregel derigennem, at dommerne lægger den til grund for deres kendelser. Selve det, at dommerne retter sig efter teoretikerens mening, er et udslag av den foreslåede regels gyldighed som retsregel. Falder forslaget sammen med almindelig retsbevidsthed, får det dermed gyldighed som retsregel og anvendes av domstolene. Retsreglens kilde er da ikke domspraksis, men umiddelbart retsvidenskaben (s. 102 ff., 112, 117). Denne opfattelse dröftes närmere under afsnit IV. Her anföres den kun for straks at belyse en väsentlig konsekvens av Illums tanker om forholdet mellem retsbevidsthed og gyldighed.

Som forudsätning for en kritisk analyse av denne gyldighetsteori er en närmere redegörelse for hans begreb retsbevidsthed påkrävet.

II.

Den romantiske retsläre betragtede ligefrem folkets retsbevidsthed som retsreglernes ophav. Således definerer Savignys betydeligste discipel Puchta³: »Das Recht ist eine gemeinsame Überzeugung der in rechtlicher Gemeinschaft Stehenden». Sädvaneretten

³ Pandekten, § 10.

fremtoner da som den klassiske retskilde. I rets-sädvanen ytrer jo folkefällesskabets kollektive retsbevidsthed sig umiddelbart, mens den i lovene kun kommer indirekte frem gennem lovgiverens fortolkning. Lovgiveren träder som tolkningsorgan mellem folkets spontane retsbevidsthed og normens verbale skikkelse. I sidste led er folkets retsbevidsthed den egentlige retskilde, idet den — direkte i rets-sädvanen eller indirekte i loven — skaber normernes indhold.

Så vidt går Illum ikke. Efter ham frembringer retsbevidstheden ikke reglernes indhold, men den er konstitutiv for deres gyldighed som rets-regler. »En Forskrift er ikke en Retsforskrift, fordi den er fremkommet som et Produkt i den sociale Mekanik, som finder Udtryk i Statsdannelsen, men de Regler der fremkommer ad denne Vej, bliver kun Ret ved at indgaa i den almindelige Retsbevidsthed. Paa tilsvarende Maade kan Retsregler opstaa og indlemmes i Kredsen af Retsforestillinger uden om Retsdannelsens statslige Organer» (s. 53). Retten har »sin Grund i Retsbevidstheden» (s. 55). Retsbevidstheden må da være logisk prius i forhold til retsreglerne. Som regler består de uafhængig av retsbevidstheden, men det er først denne, der forlener dem med gyldighed som rets-regler.

En förste indvending må her i forbigående rejses mod Illums opfattelse av denne gyldigheds närmere bestemte art og i sammenhäng dermed mod hans syn på forholdet mellem ret og moral. Han definerer: »Retsregler er Forskrifter, der har Tilknytning til Samfundsorganisationen, og som Mennesker föler Impuls til at följe som forpligtende» (s. 66). Retsregler menes altså ligesom moralregler at være genstand for en indre forpligtelse, men denne skal være av anden end moralsk art: retfärdighed er »ikke moralsk Retfärdighed» (s. 124) og »följer man den moralske Impuls, handler man moralsk; följer man den retlige Impuls, handler man retligt rigtigt» (s. 133). Ret og moral har samme struktur, men er adskilte, selvständige foreteelser (s. 132).

Jeg ser den kategoriske forskel mellem ret og moral deri, att den specifikt moralsk handlende följer en indre forpligtelse, den specifikt retligt handlende derimod en ydre pligt. Illum hävder for begge tilfäldes vedkommende en indre forpligtelse, men av forskellig kvalitet. Dette er efter min mening både begrebsmässigt og i praksis umuligt. Det, man föler en indre forpligtelse til at följe, er *per se* en moralregel. Säfremt man virkelig föler en indre forpligtelse til at följe en retsregel, indtager man den moralske attityde overfor den.

Søges forskellen konstrueret derigennem, at den indre forpligtelse i det ene tilfælde udledes av forestillingen om Det Gode, i det andet tilfælde av forestillingen om Det Rette, opererer man med blotte ord uden bestemmeligt meningsindhold. Indenfor begrebet »indre forpligtelse» er det umuligt at holde en sådan forpligtelse av moralsk og en av retlig art fra hinanden. Og selv om meget fiintslebne begrebsredskaber muliggjorde en definatorisk skelnen, vilde den være uden praktisk, psykologisk værdi: den enkelte borger er ude av stand til i sin bevidsthed at holde to motivisk forskellige slags indre forpligtelser fra hinanden, og da det drejer sig om et motivforhold (»impuls«!), er kvaliteten av den handlendes oplevelse her avgørende. Borgeren føler sig i eet givet tilfælde av en indre forpligtelse trængt til at handle på given måde (moralisk), eller bøjer sig i et andet tilfælde for en ydre magt, hvis truende skygge får ham til at handle på given måde (retligt). Den eneste mulighed vilde være at skelne mellem den indre forpligtelse, der i eet tilfælde føles umiddelbart overfor en regels indhold og kalde denne forpligtelse for moralisk, og den indre forpligtelse, der i det andet tilfælde føles overfor reglen i kraft av den respekt, man nærer overfor den bag reglen stående samfundsavtoritet, og kalde denne sidste forpligtelse for retlig. Respekten for den samfundsavtoritet, for hvis skyld man muligvis føler en indre forpligtelse til at følge dens normer, uanset disses specielle indhold, vilde imidlertid selv være av moralsk art: man føler en indre forpligtelse til at følge de av samfundsavtoriteten bårne regler, fordi man vurderer samfundet som et moralsk gode. Mod denne i sin tid efter kontinentale mønstre av Goos hävdede tanke rejser netop Illum selv udtrykkelig opposition (s. 133).

Skal gyldigheden indgå som integrerende bestanddel av en retsdefinition (s. 52 f., 58 f.) og retten have sin grund i retsbevidstheden (s. 55), der først løfter reglen op til gyldighed som retsregel og gör den til genstand for en indre forpligtelse (s. 66), kan retsbevidstheden kun være av moralsk art. En fra moralbevidstheden forskellig retsbevidsthed, der består som logisk prius i forhold til selve rettens ydre foreteelse, og som kunde danne dennes »grund«, er utänkelig. Som grund til retsreglers gyldighed kan kun tänkes en »retsbevidsthed«, der er en moralbevidsthed med hensyn til det retlige.

Dernäst bör det undersöges, om Illums begreb om retsbevidstheden, bortset fra den lige fremsatte indvending, i övrigt er egnet til at begrunde retsreglers gyldighed. Romantikken gik ud fra fore-

stillingen om en i sig selv harmonisk og ensartet fælles retsbevidsthed, idet den som dennes subjekt hævdede folkets helhed. Ikke de enkelte borgere, men folket som kollektivum mentes at være retsbevidsthedens såde. Illum undgår en sådan metafysisk hypostasering. Subjekterne for hans retsbevidsthed er de naturlige personer. Som følge derav må han fastslå, at retsbevidstheden har forskelligt indhold hos de enkelte, ligesom moralbevidstheden, og derav igen følger en principiel retspluralisme, svarende til moralpluralismen. »Skal Retten have sin Grund i Retsbevidstheden, falder Retten fra hinanden som Enhedsbegreb . . . Man søger Retten, men finder kun enkelte Menneskers særlige Opfattelser af Retssystemets Indhold. Lige saa mange Opfattelser af Retten, der findes, lige saa mange Varianter har Retten» (s. 55). »Principielt er der lige saa mange Varianter af Retten, som der er Mennesker, der gør sig Indholdet af Retsforestillingerne klart» (s. 63).

Spørgsmålet er, om retsbevidstheden i en sådan realistisk opfattelse kan danne rettens grund. Svaret må blive benægtende.

Det fastslås, at lægmandens retsbevidsthed er meget indholdsfattig (s. 54). Den almindelige retsbevidsthed må derfor hovedsagelig søges hos juristerne, der er fortrolige med hele retssystemets indhold (s. 55 m. fl. st.). Her består der en vis parallelitet mellem Illums retsbevidstheds- og Lundstedts samfundsnytte-teori, som i øvrigt ligger i ganske forskellige planer: begge indrømmer juristens fagkundskab en fortrinstillig i bedømmelsen af, hvad der er »rigtig ret». Skelner man således mellem lægmandens kun partielle og juristens universelle retsbevidsthed, kan regler, hvis indhold ikke er indgået i menigmands retsbevidsthed, ikke for ham være gyldig ret. Denne konsekvens er uforenelig med Illums mod Hedenius rettede (rigtige) påstand, at ikke alene dommere men også menigmand direkte »anvender retsregler» (s. 120), og at retsdannelsen, dvs. udrustningen af regler med bindende rets-karakter, »sker i Individerne eller i Folket» (s. 59). Beror retsreglens gyldighed på retsbevidstheden, betyder den læge retsbevidstheds partialitet, at kun den tilsvarende del av retssystemets regler har gyldighed for den enkelte. Men, når der i det hele taget skal være nogen mening i begrebet gyldighed, må det betyde, at alle positive retsregler ejer kraft overfor alle borgere, uanset den enkeltes personlige forhold til reglens indhold.

For det andet påpeger Illum selv den vanskelighed, der ligger i den almindelige retsbevidstheds individuelle differentiering også blandt

juristerne indbyrdes (s. 55): den almindelige retsbevidsthed er en »uvirkelig abstraktion» (s. 55). Men den derpå følgende udredning hæver ikke vanskeligheden. Senere siges herom kun, at »alle maa arbejde paa at koordinere deres Retsopfattelse med andres» (s. 132). Dermed er imidlertid kun opstillet et postulat og muligvis fastslået en faktisk bestående tendens til assimilation. Fuld enighed indtræder der aldrig. Retsbevidsthedens indhold forbliver også efter Illum vidtgående personlig nyanceret, ligesom moralopfattelserne (s. 63 f.), selv om der i begge tilfælde kan »uddrages almindelige Træk» (s. 64). En sådan assimilations-tendens og omtrentlig tilnærmelse er imidlertid ikke nok for rettens vedkommende, når denne skal have sin grund i retsbevidstheden. Moralforestillingerernes individuelle varians hindrer ikke, at den enkelte kan betragte sine moral-forestillinger som gyldige for sig selv. Men retten må som samfundsinstitution have et for alle ubetinget identisk gyldigt indhold, om der i det hele taget skal være nogen mening i gyldighedsbegrebet. Er retsbevidsthedens indhold individuelt variant, kan den for alle indenfor et givet statssamfund ubetinget ensartede ret ikke have sin grund i retsbevidstheden. En sådan konstruktion er mulig for den romantiske retsfilosofi netop derigennem, at den opdigter et kollektivsubjekt for en alle omfattende, fællesskabelig retsbevidsthed. Men den samme konstruktion er uforenelig med lokaliseringen av retsbevidstheden i den naturlige enkeltperson.

Illum arbejder med to forskellige begreber om retsbevidsthed (og, dermed uløseligt sammenhængende, med to forskellige begreber om retfærdighed) uden at fremhæve det udtrykkeligt. For den uforberede læser vanskeliggør det tilegnelsen av bogens tankegange. Desuden kan man ikke undertrykke en urolig fornemmelse av, at der hos forfatteren selv finder en tankeglidning sted fra det ene begreb til det andet. Jeg har straks efter bogens udgivelse fremsat foreløbige indvendinger mod den og præciseret de to former for retsbevidsthed som den metafysisk-moralske og den psykologisk-positive.⁴

At der må være tale om to indbyrdes forskellige forhold, der begge betegnes som retsbevidsthed, fremgår uden en omstændelig detailkritik av følgende. Skal retsbevidstheden være retsreglens gyldighedsgrund (s. 53 ff.), er den logisk prius i forhold til retsreglerne. I samme ånd tales der også om »Retsforestillinger, der udspringer af en umid-

⁴ a. a. Debat med Uppsala om moral og ret, s. 234 ff.

delbar Retsfølelse» (s. 75 f.) og bliver til selvyldige normer. På den anden side fastslås det, at »den moralske Dom blot er et Produkt af Moralsætninger og Adfærdsindstillinger ...». »Paa ganske samme Maade er den retfærdige Stillingtagen til et Retsspørgsmaal et Produkt af Kendskab til Retssætninger og Adfærdsindstillinger, der er frembragt af Fortroligheden med den retlige Forestillingskreds» (s. 129 f.). Juristerne, hvis »Retshaandhævelse ledes af Retsfølelsen» (s. 134), må have »indlevet sig i de Forestillinger, Tilskyndelser og Interesser, som har ført til den bestående Retsdannelse» (s. 134 f.).

Så meget er sikkert: det kan ikke være samme retsbevidsthed, der forlener retsregler med gyldighed og er et produkt af fortroligheden med de gældende retsregler. Den retsbevidsthed, der menes at skulle vejlede dommerens retsanvendelse, både hans tolkning af givne lovregler og hans opstilling av supplerende regler, kan være en nedfældning av hans omfattende og indgående kendskab til det bestående retssystemets samlede hele. For så vidt kan dommeren nemlig konjunkturalt ud fra sit kendskab til hele retssystemets stilpræg supplere en enkelt regel for et ikke i det hidtidige system forudset sagsforhold således, at den supplerende regel falder i tråd med det bestående systems helhedsstil. Men den retsbevidsthed, der menes at skulle vejlede lovgiveren ved udformningen av nye, det bestående retssystem ændrende love, og hvorudfra juriststanden kritiserer denne lovgivnings indhold, kan umuligt have ophav og substans i det hidtil bestående retssystem. I første tilfælde, hvor man bevæger sig indenfor et givet retssystem, er den positive, til dette bestående retssystem almindelige principper knyttede retsbevidsthed en kompetent instans. I det andet tilfælde, hvor der er tale om retlige nydannelser, må retsbevidstheden have sit ståsted i et over dette retssystem hævet plan for at kunne optræde normativt, kritisk og selegerende overfor de nye regler, den fremtidigt vil eller ikke vil forlene med »gyldighed» som retsregler.

Så meget om denne sag. Senere skal den i afsnit V genoptages til modificerende drøftelse.

III.

Den nye gyldighedsteori opstilles som nævnt i polemik mod Uppsala-skolens identificering av retsreglers gyldighed med deres faktiske anvendelse. Gennem et gyldighedsbegreb, hvis indhold begrænser sig til anvendelsen av retsregler i praksis, sker der formentlig

ikke retslivets virkelighed fyldest. Denne virkelighed består ikke alene av handlinger og foranstaltninger i den ydre verden, men omfatter tillige de retlige forestillinger, som i borgerens (og dommerens) sind er knyttet til retslivets ydre fakta. Det er, mener Illum, en real kendsgerning, at folk tillægger retsreglerne en gyldighed, der bunder dybere end den blotte tanke om den faktiske anvendelse av dem. Dels kan det tänkes, at en regel er opstillet og faktisk anvendt, men at dens karakter av gyldig retsregel alligevel bestrides fölelsemässigt. Dels er det muligt, at en regel opfattes som gyldig, skönt den ikke anvendes konsekvent.

Denne gyldighed menes at ligge i den almindelige retsbevidsthed. En regel må anses for at være gyldig som retsregel, når den — uanset dens anvendelse — er indgået i den almindelige retsbevidsthed, som tillægger den gyldighed: » — den eneste Prövesten for Eksistensen af en Retsforskrift [er] en Konfrontation med den almindelige Retsbevidsthed» (s. 53).

Spörgsmålet er imidlertid, hvad man i erkendelsesmässig henseende vinder ved at forklare gyldigheden gennem retsbevidstheden. Hvordan konfronterer man en forskrift med den almindelige retsbevidsthed? Hvordan fastslår man i det hele taget den almindelige retsbevidstheds indhold? Når jeg vil avgöre, om en udtrykt norm er indgået i den almindelige retsbevidsthed, som först og fremmest bäres av de retskyndige, er den eneste empiriske mulighed derfor at undersøge, om reglen anvendes i praksis. Har den slået rod i retsbevidstheden, anvendes den av domstolene. Anvender domstolene den ikke, har den ikke slået rod i den almindelige retsbevidsthed. Mod Illums påstand: »Den eneste mulige Prövesten for Eksistensen af en gyldig Retsregel er Konfrontationen med den almindelige Retsbevidsthed» kan man med langt större ret opstille en anden: den eneste mulige prövesten for optagelsen av en regels indhold i den almindelige retsbevidsthed er anvendelsen av reglen i det virkelige retsliv. I sidste instans er retslivets ydre tildragelser de eneste sikre holdpunkter for en konstatering av den almindelige retsbevidstheds indhold m. h. t. den retlig »rigtige» ordning av et givet sagsforhold. Argumentet må veje dobbelt tungt overfor Illum, eftersom han selv fremhäver, att den almindelige retsopfattelse ofte pävirkes av präjudikater. Derfor vil også höjesteretten tillægge underinstansers tidligere avgörelser en vis betydning (s. 106). Her fremstilles altså den almindelige retsbevidsthed som produkt av en vis domspraksis — i modsätning til den principielle tanke om, at dommerne i deres praksis

lader sig lede av den almindelige retsbevidsthed. I det her av Illum anførte tilfælde må der foreligge en av to ting: Enten tager højesteret hensyn til, at underinstansens praksis allerede har påvirket retsbevidstheden, skönt denne praksis i sig selv ikke stemmer overens med højesteretsdommernes retsopfattelse. Så er ikke den almindelige retsbevidsthed men domstolenes adfærd bestemmende for, hvilke regler der gælder. Eller underinstansens praksis har også påvirket højesteretsdommernes egen retsbevidsthed, som uden denne påvirkning vilde have ført til en anden bedømmelse. Så har reglens anvendelse — via retsbevidstheden — skaffet reglen gyldighed. I intet av tilfældene har retsbevidstheden forlenet retsreglen med gyldighed for det praktiske liv.

Man er lige vidt som før og har kun föjet yderligere et led ind imellem regel og praksis — et led, der ikke bidrager til en dybere forståelse av kendsgerningerne. Vi får ikke på denne måde noget nyt at vide. I stedet for: »reglen er gyldig, idet den anvendes» hedder det nu: »reglen er gyldig, fordi den er indgået i den almindelige retsbevidsthed, (hvilket fremgår av, at folk handler og dommerne dömmet efter den)». Den sidste formulering er kun en psykologiserende parafrase over den første. At dommerens retshåndhævelse er psykisk motiveret, at retslivets ydre forløb og fakta går hånd i hånd med et »indre retsliv», bestrides av ingen og understreges endog stærkt av Hägerström og Lundstedt, hvis manglende sans for retslivets åndelige side Illum vender sig imod. Men erfaringsvidenskabeligt set kan man ikke operere med disse forestillinger og psykiske processer udover en anerkendelse av deres tilstedeværelse. De lader sig ikke analysere nærmere og vilde desuden i så fald vise sig at være forskellige hos de enkelte personer. Borgeren følger, dommeren anvender en regel — dette kan konstateres. Hvorfor gör de det? Illum svarer: fordi reglen er indgået i den almindelige retsbevidsthed. Men dette begreb dækker kun over et ikke nærmere analyserbart kompleks av erfaringsvidenskabeligt ukontrollable forestillinger, påvirkninger og motiver.

Med Illum, men ud fra andre overvejelser end han, anser jeg Hedenius' begreb »gyldighed» = »anvendelse fra myndighedernes side» for uholdbart.⁵ Men så meget er dog rigtigt, at et erfaringsvidenskabeligt forsvarligt gyldighedsbegreb må være bygget på i den ydre verden iagttagelige fakta. Retten er et socialt ordenssystem, efter hvilket livet former sig i et givet samfund. Skal der i det

⁵ Jfr den indgående redegørelse i min »Debat med Uppsala», s. 168 ff. og passim.

hele taget være nogen fornuft i begrebet gyldighed, må det sigte til, at retsreglerne er bindende for alle i et historisk givet samfund, uanset hvad den enkelte mener om dem.

Retsreglens såkaldte gyldighed kan derfor bestemmes som dens virkningschance. »Retsreglen gælder» betyder det samme som: »Retsreglen har en erfaringsmæssigt bestemt chance for at avstedkomme en bestemt slags virkning i den ydre verden». Denne virkning er alternativ en av to ting: enten virker reglen hos borgeren som motiv for at handle i overensstemmelse med den, eller domstole og andre myndigheder skrider på samfundets vegne til sanktioner mod den ulydige borger. Her tales der med vilje ikke om realisation av reglen, men om dens virkning: den regel, der tilkender A et krav på en vis arbejdsindsats fra B's side, kan ikke realiseres, når B ikke yder arbejdet, men den kan i så fald virke derigennem, at B idømmes en pengeerstatning og eventuelt udpantes i A's favør. Virkningen er alternativ: realisering eller sanktion. Dernæst tales der ikke om virkningen men om virkningschancen. Retsreglens gyldighed kan, om der skal være mening i begrebet, ikke være afhængig av dens 100 %-effektivitet. Når et bestående krav er ubevisligt, når en forbryder må frikendes på manglende beviser, når der av en eller anden grund i et enkelt tilfælde udebliver sanktioner efter en »kränkelse» av retsreglen, kan dette ikke betyde, at reglen »ikke gælder». Gyldigheden ligger i reglens erfaringsmæssigt givne chance for at fremkalde en alternativ virkning. Denne av den udenfor stående iagttaget »objektivt» fastslåede sandsynlighed betyder for borgeren en forventning, knyttet til et givet sagsforhold: foreligger der en vis situation, må han alternativt vente enten den ene eller den anden virknings indtræden. *Retssikkerheden* er således den subjektive side av gyldigheden.

Virkningschancen, som er gyldighedsbegrebets indhold, beror ikke på selve reglen som en rent verbal foreteelse, men skyldes den bag reglen stående samfundsmagt, hvis indehavere og bærende organer er forberedt på at hævde reglen — om nødvendigt ved tvang. Heri ligger reglens gyldighedsgrund.⁶

IV.

Det er påpeget, at Illums tanke om den almindelige retsbevidsthed som gyldighedsgrund muliggør en mere tilfredsstillende bedöm-

⁶ For hele denne gyldighetsteoris vedkommende jfr min »Debat med Uppsala», s. 173 ff.

melse av visse spørgsmål indenfor retskildeteorien. Det skal nu påvises, at den her fremsatte opfattelse av gyldigheden frembyder de samme fordele — endog i højere grad.

Hvad det drejer sig om, fremkommer tydeligst i tilknytning til domspraksis og retsvidenskab som retskilder, men er derudover av principiel betydning for retskilderne i al almindelighed.

Illum hävder: 1) En dommerskabt retsregel vinder ikke gyldighed derigennem, at andre domstoles efterfølgelse av präjudikatet befæster dets normindhold som sädvaneregul, men ejer fra første färd gyldighed derigennem, at den til grund liggende regel falder i tråd med den almindelige retsbevidsthed. En ny gäldende retsregel kan altså väre skabt allerede med første präjudikat (s. 95 ff.). 2) En retsvidenskabsmands mening om den retlig rigtige avgörelse av et sagsforhold bliver ikke först til gäldende retsregel derigennem, at domstolene følger den i deres kendelser, men i kraft av dens overensstemmelse med den almindelige retsbevidsthed. Reglen er »gäldende» allerede inden nogen domstol anvender den for første gang. Dommeren anvender den, fordi den på grund av sin overensstemmelse med almindelig retsbevidsthed må siges at väre gyldig. Ikke domstolspraksis men selve retsvidenskaben er altså her den egentlige retskilde (s. 102 ff., 112, 117). 3) Tilsvarende forholder det sig i de tilfælde, hvor en tidligere öpstillet og ikke in optima forma öphävet lovbestemmelse senere mister sin gyldighed. Som eksempel nävnes det danske strejkeforbud av 1800, som aldrig blev gennemfört. Domstolene blev av den offentlige mening tvunget til at frafalde deres første forsög på at anvende reglen i 1851, og siden da betragtedes reglen ikke længere som gyldig. Den svarede i 1851, da der i det hele taget første gang bestod anledning til at anvende den, ikke længere til den almindelige retsbevidsthed, (som altså den gang ikke repräsenteredes av de kyndige jurister, men av den brede offentlighed mod juristernes opfattelse!). »En udbredt Handlemaade og Tidsforlobet er i det hele taget», slutter Illum, »ikke saa väsentlige Faktorer for Retsdannelsen, som alment antaget» (s. 109 f.).

Jeg holder med ham, hvad angär de konsekvenser, han drager, men begrunder dem anderledes. En närmere redegörelse for sagen må bygges på et bredere grundlag.

Som hevratisk udgangspunkt välger jeg präjudikatet. Antag, at et sagsforhold S, som ikke lader sig ordne efter hidtil gäldende retsregler, ved sin første forekomst bliver avgjort med kendelse P. I flere herefter fölgende tilfælde av samme art följor domstolene präju-

dikatet P. Hvis den dommerskabte retsregel skal blive gældende gennem konsekvent anvendelse —: hvilket nummer i kæden av kendelser, der svarer til P, er da det kritiske? Bliver den i præjudikatet P gemte regel R til gældende retsregel ved den 3, 10 eller 20 anvendelse? Eller omvendt: tre gange har en domstol pådømt sagsforhold S med kendelse P_1 — fjerde gang avgiver en anden domstol kendelse P_2 , som siden vinder hävd for fremtiden. Har den i P_1 gemte regel R_1 da ikke været gældende ret? Hvis en retsvidenskabelig mening kun bliver til gældende retsregel gennem domspraksis — hvor mange til videnskabens forslag svarende kendelser skal der til for at gøre forslaget til gældende retsregel? Spørgsmålene og svarene på dem får deres følger for bedømmelsen av sädvaneretsdannelsen i almindelighed: hvor lang en uavbrudt kæde av overensstemmende handlinger skal der til for at gøre handletypen til gældende retsregel?

En bestemmelse av »tärskelen» er praktisk yderst vigtig. Derav afhänger det nemlig, om en efter en række av retsrelevante handlinger av typen H_1 fölgende förste handling H_2 står i strid med en gyldig retsregel R_1 , der har normfästet H_1 , eller om en förste H_2 selv er et muligt tillöb til dannelsen av en ny retsregel R_2 , der avlöser den hidtil gældende R_1 .

Ikke nok dermed. När der består en hidtil gennemfört lovforskrift R_1 og der i et bestemt tidspunkt foreligger en dermed ikke overensstemmende adfärd H_2 — hvordan avgör man, om H_2 er en retstridig handling eller det förste skridt til desuetudo av lovens R_1 og dannelsen av en ny retsregel R_2 ? Eller antag, at domstolene nu flere gange har avsagt P_1 , indeholdende R_1 , om en situation S, men at der så avsiges en kendelse P_2 indeholdende R_2 , om samme situation S. Har dommeren begäet en justitsfejl, d. v. s. dömt i strid med gældende ret, eller har han gjort det förste skridt til skabelse av en ny, på domspraksis beroende retsregel? Kun fremtiden kan besvare disse spørgsmål.

Hvad er det, disse hypotetiske tilfäde viser? —: en 100 % bestemt og sikker udtalelse om en retsregels gyldighed er altid kun mulig m. h. t. fortiden, som et historisk udsagn. Ingen kan med ubetinget sikkerhed udtale, at den samme retsregel R_1 , der hidtil har været gældende for situationer av typen S, også vil være gældende ret for det näste indträdende tilfäde av typen S. Hvert fölgende tilfäde av typen S kan blive anledning til nydannelsen av en sädvaneregel, en domspraksis, opgivelsen av en lovregel (desuetudo) m. h. t. situations-typen S. Det er dette forhold, Hedenius overser i sin identifikation av gyldighed og anvendelse. Efter ham skal man på erfaringsgrundlag

kunne avgive det hypotetiske faktumsudsagn: indtræder situation S, og er desuden en række betingelser tilstede (bevislighed etc.), vil domstolene avgive den og den kendelse. Men dette er ikke sandt. Man kan kun fastslå to ting: 1) hidtil har domstolene gennemgående pådømt S med P — 2) indtræder i den nærmeste tid en situation av typen S, vil den med så og så stor sandsynlighed blive pådømt med P.

Ud fra den her fremsatte opfattelse vedrørende gyldighedsbegrebet stiller problemets løsning sig særdeles enkel og ligetil. Bestemmes retsreglens gyldighed som dens virkningschance, er gyldighedsbegrebet dermed konciperet som et kvantitativt begreb. En regel er ikke enten gældende eller ikke-gældende, men i førstnævnte tilfælde gældende i højere eller ringere grad. Dens virkningschance er større eller mindre. Iagttagere såvel som implicerede kan bedømme chancens størrelse med holdepunkt i empiriske kendsgerninger, og den implicerede kan derfor med større eller mindre retssikkerhed indrette sin adfærd efter gyldighedskalkylen. Gennem adskillige århundreder har domstolene i overensstemmelse med bestående love straffet tyveri. Det er ganske vist muligt, at et enkelt tyveri hist og her bliver ustraffet, det er principielt endog muligt, at det næste tyveritilfælde vil danne udgangspunktet til en desuetudo av tyveriparagraffen — men det sidste er efter menneskelig dømmeevne yderst usandsynligt.

Samme synsmåde, anvendt overfor dommerskabte retsregler, giver følgende resultat. Situationstypen S har hidtil een gang været genstand for en kendelse og er da blevet avgjort gennem præjudikatet P_1 . Når landets dommerstand erfaringsmæssigt er særlig præjudikatsglad, er der stor chance for, at samme eller en anden domstol i næste tilfælde av S ligeledes vil avgive kendelse P_1 . Den i P_1 gemte regel R_1 ejer en betydelig grad av gyldighed. Efter en række av overensstemmende kendelser er gyldigheden, d. v. s. virkningschancen styrket, borgerens retssikkerhed öget. Det er stadig muligt, at domstolene, efter nogle gange at have fulgt præjudikatet P_1 , går over til en avvigende bedømmelse av situationstypen S og der herefter udvikler sig en fast domspraksis P_2 , i hvilken en retsregel R_2 finder udtryk. I så fald gjaldt der vedrørende S først en tidlang R_1 , som senere er fortrængt av R_2 . Det kan være, at der for en vis situation S er opstillet en lovforskrift R, men at denne regel kun anvendes sködesløst. I visse tilfælde kan dette være et udslag av, at R er ved at falde i desuetudo, d. v. s. miste sin gyldighed. Antallet ustraffede overtrædelser vil da have stærkt stigende tendens. Men den mangelfulde gennemførelse

av R kan også være en varig foreteelse, som ikke er undergivet nogen nævneværdig gradforandring. Cykler skal ifølge R være belyst efter mørkets frembrud, men i landdistrikterne bliver måske kun en lille brödel av overtrædelserne påtalt og straffet. Påbud R er ikke ved at falde i desuetudo, men dets gyldighed er av mådelig styrke. Der er kun knyttet en ringe risiko for sanktion til overtrædelserne og landevejstrafikanten kan ikke med synderlig stor sikkerhed stole på, at der ingen cyklister er i nærheden, når ingen lygte er synlig. Ved dannelsen av en ny sædvaneregel eller domspraksis og ved desuetudo av en lovforskrift ligger der mellem retsreglens faste beståen og dens ugyldighed (eller i modsat rækkefølge) en overgangstilstand, hvor reglen kun ejer en beskedent grad av gyldighed, som har tendens til at vokse eller falde, og i denne overgangstid består der ikke fuld retssikkerhed m. h. t. de situationer, som er genstand for retsreglen.

Tidsforløbet og en handlemådes udbredelse har ud fra disse synspunkter — i overensstemmelse med Illum — ikke nødvendigvis i sig selv nogen avgørende betydning for dannelsen (eller bortfaldet) av en retsregel, men er simpelthen holdepunkter for bedømmelsen av reglens virkningschance. Der kan være andre holdepunkter. Indtil for en snes år siden blev f. eks. sagsforhold S regelmæssigt ordnet efter norm R. Siden da har S ikke foreligget. Gælder nu R endnu i dag og imorgen, eller er den i mellemtiden blevet ugyldig? Der foreligger ingen erfaring om fortsat anvendelse av R — ingen har hverken kunnet overholde eller overtræde R, da S ikke er indtrådt —, men der foreligger heller ingen erfaring om, at R er bortfaldet ved desuetudo. Da der i 20 år ikke er intrådt noget tilfælde av typen S og ingen derfor har kunnet overtræde R, har ingen domstol haft lejlighed til i en retssag at negligere R og dermed demonstrere reglens bortfald. Alligevel er det her under visse omständigheder muligt at danne sig et skön over, hvor vidt R endnu gælder for det næste tilfælde av typen S. Samfundets samlede retssystem kan f. eks. i mellemtiden være undergået en sådan forandring, at R måtte virke som en fremmed-bestanddel indenfor retssystemet av i dag, takket være dettes almindelige stilpræg. I så fald må man formode, at R i givet tilfælde ikke vil blive anvendt, eller at domstolens eventuelle forsög på at anvende R vil lide samme skäbne som i 1851 de danske domstoles forsög på at gennemföre strejkeforbudet av 1800. Holdepunktet for bedømmelsen av reglens vedvarende gyldighed (virkningschance) er her en stil-sammenligning mellem R og det nu bestående retssystems helhed.

Et andet eksempel: landets dommere er kendte for at tillægge præjudikater stor vægt. Selvom S hidtil kun er indtrådt een gang og da avgjort med P, har man en stor sandsynlighed for, at domstolene ved næste bedømmelse av S ligeledes vil lægge den i kendelse P gemte regel R til grund for deres afgørelse. Holdepunktet for en gyldighedskalkyle er da dommerstandens kendte respekt for præjudikater. Har man den erfaring, at dommerne i deres retshåndhævelse lader sig påvirke av retsvidenskabelige synspunkter, og véd man, at professor i civilret NN nyder særdeles stor anseelse, må man regne med at domstolene ved en første påkendelse av et til typen S svarende sagsforhold vil følge den for dette tilfælde av NN som »rigtig» anbefalede regel R. Man behøver ikke at vente på det første tilfælde av typen S, der virkelig kommer for en domstol, men har sit kendskab til dommerkorpsets respekt for videnskaben i almindelighed og for NN's meninger i særdeleshed som holdepunkt for en formodning om gyldigheden d. v. s. virkningschancen av R.

Mån når således frem til den reale kärne i Illums opfattelse angående retskilderne uden at man behøver at følge hans tankeflugt i retsbevidstheds-filosofiens højere regioner.

V.

Argumenterne mod tanken om den almindelige retsbevidsthed som retsreglers gyldighedsgrund avvises av Illum i mundtlig diskussion av hans bog som ikke hans virkelige anskuelser vedkommende: »Gyldighedsgrund(», siger han, »er et uheldigt udtryk. Der burde snarere stå »kendemärke.« Det har aldrig været meningen at bygge gyldigheden på noget bestemt andet end samtlige opdragelsesmæssige og lignende årsager».

Er Illum blevet misforstået, kan han ikke fritages for medskyld deri. Hans bog indeholder en række av formuleringer, der er vanskelige at forene med foranstående udlægning: »Regler ... bliver kun Ret ved at indgaa i den almindelige Retsbevidsthed» (s. 53). Retten har »sin Grund i Retsbevidstheden» (s. 55). Det fremhæves, at »Retsdannelsen ikke sker i og med visse Akter udført af Statssamfundets ledende Organer. Men Retsdannelsen sker i Individerne eller i Folket» (s. 59), og der tales om »Retsforestillinger, der udspringer af en umiddelbar Retsfølelse» (s. 75). En litterär kritik henviser sig i det væsentlige til læsere, der kun har Illums bog som materiale til at danne sig et billede av hans tankegange. De hidtil fremsatte indvendinger gjaldt derfor den påstand, der synes at fremgå av

selve bogens formuleringer: »Det, der forlener en regel med gyldighed som retsregel, er den almindelige retsbevidsthed». Kun en illoyal kritiker kunde dog på den anden side ignorere Illums senere selvinterpretation efter nu engang at have fået kendskab til den. Dette afsnit må derfor, mod faglitterär kutyme, delvis tage hensyn til ikke alment tilgængelige ytringer fra Illums side, fremsat i fagvenksabelig meningsstrid med denne artikkels forfatter.

Spørgsmålet er, om den således modificerede læresætning er mere holdbar end den allerede gendrevne. Svaret må efter min mening blive lige negativt.

Först må forskellen mellem de to påstande bestemmes nøjagtigt. I første tilfælde — efter bogens formuleringer — har man et *kavsalt* udsagn om, hvorfra retsreglens gyldighed kommer: retsbevidstheden forlener en regel med gyldighed som retsregel, d. v. s. med den specifikke »kraft», der menes at være retsreglen säregen. I andet tilfælde — efter Illums avtentiske interpretation — er der fremsat et udsagn om gyldighedsbegrebets *indhold*: siger man, at en retsregel er gyldig, er dette det samme som om man sagde, at reglen omfattes av den almindelige retsbevidsthed. Gyldighed er da ikke en kraft, retsreglen ejer og som manifesterer sig i samfundsmiljöet, men en kvalitet, som i menneskers sind er knyttet til reglen. Rettens forskrifter »har ikke Gyldighed for Mennesker, men i Mennesker» (s. 150). En udpræget rets-spiritualisme er dermed proklameret.

Atter danner her fiktiviteten av den »almindelige» retsbevidsthed den uovervindelige vanskelighed. Retten er et regelsystem, hvorefter hele samfundets tilstand og liv er ordnet. Skal dens gyldighed ligge i den almindelige retsbevidsthed, må det enten være alle enkeltpersoners overensstemmende retsbevidsthed — en antagelse, hvis uvirkelighed er åbenbar og påpeget av Illum selv. Eller det må være en kollektiv retsbevidsthed, hvis formentlige subjekt er hele »folket» eller »juriststanden» som korporativ repräsentant for folkets retsliv. Overfor et sådant kollektivsubjekts fällesforestillinger træder enkeltpersonernes meninger tilbage som stort set betydningsløse. Den slags hypostaseringer tager Illum bestemt afstand fra. Holder man sig med häm til den realistiske erkendelse av, at retsbevidstheden har säde i den enkelte person, og at de enkeltes retsbevidstheder har indbyrdes dels variante, dels endög diskrepante indhold, kommer man til den av Illum selv dragne konsekvens, at »der findes lige saa mange Varianter af Retten som der findes Mennesker, der gör sig Indholdet af Retsforestillingerne klart» (s. 63 f.). Tanken om en

»almindelig» retsbevidsthed kan da kun opretholdes i betydning av et gennemsnit eller en assimilationstendens. En almindelig retsbevidsthed, hvis indhold er bestemt som gennemsnit av de enkeltes retsbevidsthed, er en rent tankemæssig foreteelse og kan ikke være rettens gyldighedsprincip. Ytrer den almindelige retsbevidsthed sig som assimilationstendens (s. 132), består der dog i et givet tidspunkt angående et bestemt retligt spørgsmål en retsbevidsthedernes uenighed og konkurrence. Assimilationen kan først ventes at indtræde efter en avklarende diskussion (s. 103 o. fl. a. st.). »Hvor flere Meninger brydes i Lovgivning, Teori eller Praksis, opfattes Forholdet . . . således, at der bestaar flere Varianter af Retten, og det staar til Fremtiden at vise, hvilken Kilde der fører til Retsopfattelsens Fästnelse i et bestemt Leje» (s. 118). Mens denne tilnærmelsesproces står på, findes der ingen »almindelig» retsbevidsthed og dermed ingen alment som gyldig anerkendt retsregel — men der findes en jurisdiktion, der anvender visse regler på det påtænkte sagsforhold. Der anvendes altså regler, som endnu ikke er gyldige, eftersom der i den almindelige retsbevidsthed foreløbig ikke er opnået enighed om sagen. I øvrigt synes retsreglernes »gyldighed» efter Illum alligevel, i hvert fald delvis, at gå tilbage til anvendelse av reglen, idet det anerkendes, at præjudikater som oftest påvirker retsbevidstheden (s. 106). For så vidt er altså retsreglen gyldig i kraft av retsbevidstheden men dens indhold er bestemt gennem præjudikater, hvis indhold generaliserende kan formuleres som regel. Vilde det da ikke være praktisk talt det samme, om man fastslog: reglen har gyldighed, fordi den er anvendt? Men dette kun som en sidebemærkning.

De i kraft av denne individuelt varierte retsbevidsthed »gyldige» retsregler mister nødvendigvis sammenhængen med samfundslivets ydre forløb: det regelsystem, der opretholdes i samfundslivet, er eet for alle, men de regler, der ejer »gyldighed i menneskers sind», er — i det mindste potentielt — forskellige for de enkelte borgeres, men også for de enkelte fagkyndige juristers vedkommende. En »anvendt ydre» og en »gyldig indre» ret træder da i et spændingsforhold til hinanden.

Her står man vistnok ved det for en kritik av Illums rets-spiritualisme centrale punkt. En retsregel menes ikke gyldig, fordi den med større eller ringere sandsynlighed må forventes anvendt i livet, men fordi og så vidt som den indgår i den almindelige retsbevidsthed. Det bliver besynderlige konsekvenser, der måtte udledes derav. Antag, at de lovgivende instanser har udstedt en lov, der møder skarp

og udbredt kritik fra juriststandens side. De fleste retsmyndiges retsbevidsthed reagerer entydigt avvisende — men domstolene dømmer alligevel som loyale embedsmænd efter lovens bestemmelser. Forholdet er aldeles ikke konstrueret, men indtræder i virkeligheden. Man behøver kun at tænke på undtagelseslovene under Weimarrepublikken med loven om reduktion av embedsmandsapparatet som første eklatante tilfælde. Juristerne var overvejende av den mening, at loven krænkede velerhvervede rettigheder og var uforenelig med grundloven, men Reichsgericht fandt under politisk pres og av hensyn til lovgivningens politiske nødvendighed med möje og besvær nogle tynde argumenter, hvormed det kunde forsvare sin kendelse, der erklærede loven for grundlovmæssig. Eller tänk på de nuværende danske udrensningslove, som på mange punkter går stik imod en stor del av den danske juriststands retsbevidsthed — men anvendes av domstolene. Der er endelig ingen tvivl om, at forholdsvis mange av Nazi-Tysklands dommere — sandsynligvis flertallet — i deres retsbevidsthed aldrig bifaldt visse Hitlerske love — men i årevis hellere gik med til at anvende dem end lade sig avskedige. Mindre grelle tilfælde er der nok av i retshistorien. Hvordan skal man nu med udgangspunkt i Illums teori om gyldighed og retsbevidsthed bedømme slige forhold? Der er tre muligheder — og alle tre fører til urimelige resultater.

1) Lovens indhold er ikke gyldig ret, fordi det ikke svarer til den almindelige retsbevidsthed. De regler, der faktisk anvendes av domstolene, og som er bestemmende for statssamfundets tilstand og liv, er da i virkeligheden ikke »gyldig ret», m. a. o. i det hele taget ikke ret. Hvad mening kan der være i begrebet ret, når den i samfundet virkelig gennemførte orden falder udenfor? Den gyldige ret lever i den av juriststanden bårne almindelige retsbevidsthed, som er inhiberet i praksis, og de regler, der av retspleje-apparatet gennemføres i samfundet, er »legaliseret uret».

2) Eller man opfatter forholdet således, at juristernes i begyndelsen opponerende retsbevidsthed avfinder sig med lovens indhold og assimilerer det. Den praktiske anvendelse påvirker retsbevidstheden og den oprindelige spænding mellem lovens indhold og retsbevidsthedens röst ophæves efterhånden gennem tilvænning. I så fald bestemmes retsbevidstheden selv gennem lovens anvendelse. Når man alligevel udleder reglernes gyldighed av retsbevidstheden kan dette kun have rent formel, for ikke at sige: fiktiv betydning. I virkeligheden kommer det ud på, at »reglerne bliver gyldige» takket være deres anvendelse i praksis, der præger retsbevidstheden.

3) Eller man opfatter allerede den omstændighed, at domstolene efter en platonisk protest fra juristernes side falder til föje og lægger loven til grund for deres kendelser, som et tegn på, at der har fundet en retsbevidsthedens omstemning sted. Når den »almindelige retsbevidsthed» så föjelig indretter sig efter magthavernes gennem lovgivning udtrykte vilje, har den näppe synderlig betydning som selvständig retsdannende faktor. Retsreglens »gyldighed» ligger da i dens gennemförelse og har sin grund i den bagved stående, av magtmidler støttede politiske vilje.

Jeg kan ikke se nogen fjerde teoretisk mulighed, der kunde före til et mere rimeligt resultat.

Som substans i begrebet almindelig retsbevidsthed bliver da kun fölgende: den retlige handlen; i särdeleshed juristens retshåndhävelse har en spirituel baggrund. »Naar der tales om Retsanvendelsens Betydning som Retskilde, tænkes der i Almindelighed ikke paa, at den faldne Dom bærer Vidnesbyrd om Dommerens Retsforestillinger» (s. 102). Dommen er et »Udtryk for de kyndige og övede Dommeres Mening om Retsspörgsmaals rette Lösning» (s. 104 f.). Denne »retfärdige Stillingtagen til et Retsspörgsmaal [er] et Produkt af Kendskab til Retssätninger og Adfärsindstillinger, der er frembragt af Fortrolighed med den retslige Forestillingskreds» (s. 130). Det hävdes, at »Retshaandhävelsen först og fremmest ledes af Retsfölelsen» (s. 134), og denne betegnes som et resultat av, »at man har indlevet sig i de Forestillinger, Tilskyndelser og Interesser, som har fört til den bestaaende Retsdannelse, saa at Juristens egen Virksomhed kan fremtræde som en Videreförelse af det bestaaende, tro mod den Aand, der behersker det» (s. 134 f.). Kendelsen fremtoner som en fra dommerens side foretagen »Vurdering ud fra det retliges egen Maalestok» (s. 147 f.).

Hvis disse sätninger er ment som direktiver til juristerne angående den rette måde at udöve deres embede på, ligger de udenfor retsvidenskabens. Opstilling av principper for retsvirksomheden er ikke videnskab om retten.

Er de anförte sätninger derimod ment som en kendetegning av retsvirksomhedens virkelighed, kan de näppe stå for kritik.

Ingen vil bestride, at »den Myndighed, der träffer en Retsavgörelse, handler ikke tilfäldigt, men afstemmer sin Handlemaade efter Synspunkter og Vurderinger ...» (s. 104). Muligvis — og jeg vil gerne tro: i flertallet av tilfäldene — er disse overvejelser og de bagved stående synspunkter og motiver også virkelig av en sådan art, at kendelsen må betegnes som et »Vidnesbyrd om Dommerens Rets-

forestillinger» og »Udtryk for hans Mening om Retsspørgsmaals rette Lösning». Sikkert er det ikke. Jeg har foroven nævnt nogle eksempler på, at den kyndige dommer bevidst tilpasser sin kendelse efter den politiske magts ønsker, og Illum antyder selv »som oftest ubevidste» indblandninger av »uvedkommende Hensyn» (s. 136). Ud fra hvilke synspunkter dommeren er kommet til sin kendelse, er hans samvittighedssag og i de fleste tilfælde ukontrollabelt. Har dommer A afgivet en kendelse, der strider mod jurist B's retsopfattelse, kan B dog ikke med sikkerhed udtale sig om, hvorvidt A har dømt i strid med sin retlige overbevisning eller denne selv avviger fra B's opfattelse. Og når på den anden side A til beroligelse av sin samvittighed overtaler sig selv til at tro, at den magtpolitiske nødvendighed falder sammen med hans retlige overbevisning, har han i virkeligheden ikke dømt efter sin genuine retsbevidsthed, men ud fra andre motiver.

Det afgørende er imidlertid, at arten av dommerens synspunkter, motiver og overvejelser er uden videre betydning for spørgsmålet om, hvor vidt kendelsen står ved magt og eventuelt avføder en i fremtiden fulgt regel. Derfor er de retsvirkeligheden uvedkommende. Kendelsen står og reglen ordner livet — ikke fordi de svarer til nogens retsbevidsthed, men fordi retsplejeapparatet gennemfører dem. Hvad den juridiske behaviourisme benægter, er jo ikke, at kendelsen er et resultat av visse mentale processer, men at arten av disse processer har nogen specifik betydning for retsvirkeligheden. Selve kendelsen og dens indhold, men ikke den måde, hvorpå og den ånd hvori dommeren er kommet til at afgive den, er bestemmende for den retsorden, der hersker i samfundet. En kendelse eller retsregel, der står i uoverensstemmelse med en formentlig almindelig retsbevidsthed, kan muligvis dadles som dårlig kendelse eller retsregel efter en juridisk kunstlæres målestokke — men man kan ikke frakende dem karakter av gældende ret. Også »dårlig ret» er ret — det afgørende er, at den hævdes i samfundet. Indenfor en erfaringsvidenskabelig retslære har begrebet »dårlig ret» overhovedet ingen plads og det eneste gyldighedsbegreb, der har betydning for den, må sigte til samfundets leveorden som en i den ydre verden given virkelighed.

Det skal ikke bestrides, at lægmænd og muligvis også jurister tillægger retsreglerne en anden, spirituel »gyldighed». Men denne forestilling indgår ikke som væsentlig bestanddel i begrebet ret. Som et forefundet faktum er den en mulig genstand for en rets-psykologi, men ikke for juridikken. Hvad folk mener om en retsregel, er ikke

det samme som hvad den virkelig er. Disse gyldighedsforestillinger er overbygninger over retsvirkeligheden, men ikke konstituerende for rettens bestand. En retsbetragtning, der anbringer disse gyldighedsforestillinger i centrum og henfører dem til en fiktiv »almindelig retsbevidsthed, kan kun være en idealiserende tolkning av retsvirkosomheden, men ikke erfaringsvidenskabelig juridik.

VI.

Her støder man på den sidste, erkendelsesteoretiske kilde til Illums lære om retsbevidsthed og gyldighed. Retsvidenskab skal ikke være erfaringsvidenskab, men netop en retstolkning. Også her er der en vis berøring med Lundstedt, efter hvem den konstruktive juridik er vurderende og derfor ganske vist retsvidenskab, men dog »ikke gennemgående videnskabelig i begrebmæssig betydning».⁷ Mine indvendinger mod Lundstedts »konstruktive retsvidenskab»⁸ gælder for så vidt med små modifikationer også overfor Illums opfattelse av retsvidenskaben.

En særlig videnskabsteori udvikles først i tilknytning til etikken (s. 11 ff.). Der polemiseres mod kravet om vurderingsfrihed for etikkens vedkommende. En videnskabelig betragtning av livsområder, hvori der indgår værdiforestillinger, må ikke foretages med ståsted avsides fra disse værdier (s. 33 ff.), og »Fremstillingen af Værdiforholdene skal være suggestiv» (s. 35). En virkelig vurderingsfri undersøgelse måtte formentlig føre til kummerlige resultater (s. 34). Åndsvidenskaberne bør derfor anvende den introspektive metode. Som analogier til moral- og retsvidenskab anføres musik-, litteratur- og kunstvidenskab. Ud fra en undervurdering av erfaringsvidenskabens erkendelsesmuligheder på disse områder hævdes det, at den kun kan nå til uvæsentlige og uinteressante resultater. Den egentlige opgave er formentlig en av levende delagtighed i værdierne båret tolkning av den æstetiske oplevelse. Men her er hverken stedet til en gendrivelse av dette syn på de nævnte videnskaber eller til en avkræftelse av den opstillede analogi mellem dem og etikken.

Svarende til denne opfattelse av etikkens opgave og rette metode udvikles det et program for retsvidenskaben (kap. VIII). Det anses for dens »Opgave at give praktisk Vejledning for Menneskers Handling» (s. 152). Retsanvendelse og retsvidenskab skal samvirkende »udtrykke de i Retssystemet . . . nedfældede Værdier» (s. 160). Det

⁷ Skadeståndsretten. Senare delen. I. Bd. 1944, s. 553.

⁸ Debat med Uppsala, s. 120 ff.

anses for at være »Kendetegnet paa den gode Retslitteratur, at de deri fremsatte Anskuelser om gældende Retsregler er præget af en indlevende Forståelse i Retssystemets Aand. Hvor dette er Tilfældet, føler Læsereh, at Skribenten har udtrykt hans egen Mening, har løst den bundne Tanke» (s. 161 f.). Det siges rent ud: retsvidenskabelig »Rigtighed betyder ikke Sandhedsværdi, men Overensstemmelse med almindelig Retsbevidsthed» (s. 157). Det kommer an på, »om man er således indlevet i Systemet, at man med Takt kan anvise, hvad der stemmer med dets almindelige, emotionelle Præg» (s. 168).

At udtrykke værdier, tolke læserens egen mening, løse bundne tanker og fremsætte emotionelle rigtigheder uden sandhedsværdi — med disse formuleringer tager Illum bevidst afstand fra erfaringsvidenskaben. Hans lære er i virkeligheden et udtryk for den ånd, hvori han ønsker, at juristerne skal udøve deres gerning i samfundet — et *retspragmatisk program*. Som sådant unddrager det sig en videnskabelig diskussion på erfaringsgrundlag.

Men der må rejses en dobbelt indsigelse.

1) Den ringeagt, hvormed den strengt empiriske etik og retsvidenskab avfærdiges, er ubegrundet ud fra ethvert tænkeligt standpunkt. Selv om man går ind for en værdi-delagtig retsbetragtning »indefra», burde man erkende nødvendigheden av en vurderingsfri retsbetragtning »udefra» — i det mindste som supplement og korrektiv. Også tilhængerens av et spiritualistisk syn på retslivet måtte kunne indse, at årefrygt for idéer ikke overflødiggör erkendelse av fakta.

2) Det er efterhånden alment vedtaget som videnskab kun at betegne erfaringsvidenskab. Retsvidenskab må derefter ventes at være en vurderingsfri, deskriptiv retslære. Der må protesteres imod, at en værdi-interpretativ, konstruktiv retslære ikke alene betegnes som en slags retsvidenskab, men fremsættes som retsvidenskaben, med udelukkelse av den formentlig kummerlige og golde empiriske forskning.

For den, der lige med stor iver har forsvaret juristerne mod Uppsala-skolens beskyldninger for ideologi og ubevidst metafysik, er den fremragende retslærers bekendelse til bevidst værdi-metafysik og hans kanonisering av en juridisk fagideologi en nedstemmende overraskelse.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1946 års riksdag. En ny lag om *högsta domstolens sammansättning och tjänstgöring* har antagits vid riksdagen. Lagen är föranledd av nya rättegångsbalken och skall träda i kraft samtidigt med denna, d. v. s. den 1 januari 1948. Den åsyftar i huvudsak att åvägabringa en fastare organisation av H. D. och dess avdelningar. Vissa bestämmelser, som finnas intagna i den nya lagen, ha redan upphöjts till lag i samband med de vid 1945 års riksdag genomförda ändringarna beträffande fullföljdsrätten till H. D. Redan för närvarande gäller sålunda, att H. D. skall vara delad i tre avdelningar och att arbetet å envar av avdelningarna skall fortgå minst fyrtio veckor om året med iakttagande att någon av avdelningarna alltid kan samlas. Den särskilda s. k. dispensavdelningen har avskaffats. I fråga om arbetsledningen inom domstolen och justitierådens tjänstgöring på de olika avdelningarna vidtogos däremot inga ändringar i samband med 1945 års lagstiftning. Vid sammanträde med H. D. i dess helhet föres sålunda ordet av domstolens äldste ledamot, och ordförandeskapet på avdelning utövas av den äldste på avdelningen. Detta innebär, att ordförandeskapet på avdelningarna ofta växlar, i regel från vecka till vecka.

Den nya rättegångsordningen nödvändiggör vissa ändringar även i fråga om arbetsledningen inom H. D. Den fråga, som därvid i första hand krävt sin lösning, gäller ordförandeskapet i domstolen och å dess avdelningar. Enligt tidigare redogörelse (s. 180) framlade Kungl. Maj:t i proposition (nr 135) till årets riksdag förslag i dessa ämnen.

I första L. U:s utlåtande (nr 43) i ärendet framhölls bl. a., att starka skäl i och för sig kunde anföras för inrättande av ett presidentämbete i H. D. Utskottet ansåg sig emellertid i frågans nuvarande läge ej böra framställa något förslag i sådan riktning. Bl. a. hade det framhållits att sådant förslag ej skulle stå i god överensstämmelse med stadgandet i § 17 R.F., att konungens domsrätt skall utövas av minst tolv justitieråd. Detta stadgande skulle nämligen, såsom även justitieministern uttalat, få anses utgå från att H. D:s ledamöter såsom domare skola intaga en jämbördig ställning. Det åberopade grundlagsstadgandet borde däremot enligt lagutskottet icke utgöra något hinder för att en av H. D:s ledamöter erhöles ledande ställning i administrativt hänseende. Majoriteten inom lagrådet hade framhållit önskvärdheten av att i spetsen för domstolen ställdes en ledande person, som utåt kunde företräda hela domstolen. Utskottet kunde helt ansluta sig till de skäl för en sådan ordning som åberopats av lagrådsmajoriteten och ville härutöver särskilt understryka vikten av att,

domstolens arbete erhölle en fast ledning. Enligt utskottets mening borde sålunda en av H. D:s ledamöter utses till ordförande för domstolen i dess helhet. Att ordföranden borde utses av Kungl. Maj:t syntes uppenbart. Med hänsyn till de särskilda egenskaper som borde fordras av H. D:s ordförande, vore det angeläget att valet icke komme att ske efter anciennitetsprincipen. Vid utseende av ordförande borde avgörande betydelse tillmätas förmågan att utöva en fast ledning av domstolens arbete och att bemästra uppkommande frågor av administrativ natur. Ordföranden borde utses för sin tjänstetid såsom ledamot av domstolen. Genom en sådan anordning skulle ordförandens ledande ställning inom domstolen bliva mera markerad och underströkes att valet av ordförande måste ske med den största omsorg. Det föreslagna stadgandet utgjorde icke hinder för ordföranden att begära entledigande från ordförandeskapet med bibehållande av befattningen såsom ledamot av domstolen. Första L. U. delade departementschefens åsikt, att ordföranden icke skulle intaga annan tjänstställning i förhållande till andra ledamöter i domstolen och icke heller vara berättigad till särskilt arvode. Att ordföranden i H. D. tillika borde tjänstgöra som ordförande på en av domstolens avdelningar syntes uppenbart. De särskilda arbetsuppgifter, som komme att åvila H. D:s ordförande i denna egenskap, kunde icke förväntas bliva av alltför betydande omfattning. Det kunde emellertid visa sig erforderligt att ordföranden i H. D. i viss utsträckning befriades från de göromål, som eljest ankomme på avdelningsordförande.

Vad härefter anginge frågan om den ordning, vari ordförandena på de båda övriga avdelningarna borde utses, anslöt sig utskottet till departementschefens förslag att dessa ordförande skulle utses av Kungl. Maj:t. De skäl, som anförts för att ordföranden i H. D. skulle utses av Kungl. Maj:t ägde enligt L. U:s mening i huvudsak giltighet även i fråga om ordförandena på de särskilda avdelningarna. Avgörande vid valet borde vara de företräden en viss ledamot kunde äga i fråga om förmågan att utöva en verklig ledning av arbetet på avdelningen. Kungl. Maj:t borde vid valet vara helt oberoende av ancienniteten.

Första L. U. förordade alltså, att i den föreslagna lagen om H. D:s tjänstgöring och sammansättning skulle upptagas stadganden av innehåll, att Kungl. Maj:t utser en av H. D:s ledamöter att för sin tjänstetid vara H. D:s ordförande, att denne tillika skall vara ordförande på en av H. D:s avdelningar samt att ordförande på envar av övriga avdelningar likaledes utses bland H. D:s ledamöter av Kungl. Maj:t för ledamotens tjänstetid.

Riksdagen fattade beslut i enlighet med första L. U:s förslag.

Efter tillstyrkan av första L. U. (utl. nr 14) har riksdagen bifallit ett i proposition (nr 32) framlagt förslag till lag om tillfällig ökning av *regeringsrådets antal* (jfr denna årg., s. 181). Syftemålet med den nya lagen är att minska regeringsrättens arbetsbalans, som under senare år undergått en avsevärd ökning. Enligt den nya lagen skall R.R:n från och med den 1 oktober 1946 till och med den 30 september 1949, eller om särskilda förhållanden därtill föranleda den tidigare dag Kungl. Maj:t bestämmer, utgöras av tio regeringsråd. Därefter skall antalet regeringsråd, i den mån så till följd av inträffande ledighet kan ske, nedbringas till sju. (En av

R.R:ns lagfarna ledamöter skall fortfarande tjänstgöra i lagrådet.) I den utsträckning så med hänsyn till regeringsrådets antal lämpligen kan ske, skall regeringsrätten arbeta på avdelningar. Dessa skola vara lika behöriga att upptaga alla till R.R:ns handläggning hörande ärenden, vilkas fördelning endast beror på den ordning, vari de enligt gällande föreskrifter anmälas.

Den ännu gällande 1686 års kyrkolag utgår från den förutsättningen, att endast män men ej *kvinnor* kunna vara *behöriga till prästerliga tjänster*. Beträffande övriga kyrkliga tjänster, såsom organistbefattningar, har däremot principen om likställighet mellan män och kvinnor i viss utsträckning genomförts. Enligt 1945 års lag om kvinnas behörighet att inneha stats-tjänst eller annat allmänt uppdrag skall kvinna äga lika behörighet med man att efter förtjänst och skicklighet befordras till statstjänst m. m., angående kvinnas behörighet att inneha prästerlig eller annan kyrklig tjänst skall emellertid gälla vad därom särskilt stadgas (jfr § 28 st. 2 R. F.). I en vid årets riksdag väckt motion (II: 173) yrkades under hänvisning till detta undantagsstadgande i behörighetslagen på en allsidig utredning av frågan om kvinnors behörighet till prästämbete eller inrättande av annat kyrkligt ämbete för kvinnor (jfr denna årg., s. 89). Första L.U. framhöll i sitt i ärendet avgivna utlåtande (nr 8), att den åsikten numera torde vara förhärskande, att några religiösa principskäl icke föreligga mot att kvinna erhåller tillträde till prästämbete. Utskottet, som delade denna uppfattning, ansåg under sådana förhållanden konsekvensen av 1945 års behörighetslagstiftning fordra att även frågan om kvinnas rätt att inneha prästämbete upptoges till prövning och förordade alltså en utredning härom. I fråga om ett särskilt kyrkligt ämbete, som för kvinnornas vidkommande skulle ersätta prästämbetet, framhöll utskottet, att inrättandet av ett dylikt ämbete skulle stå i strid med den till grund för behörighetslagen liggande principen om likställighet mellan man och kvinna. Utskottet fann det angeläget, att den förordade utredningen komme att omfatta frågan om kvinnas tillträde till de kyrkliga ämbeten och tjänster, som för närvarande vore undantagna från behörighetslagens tillämplighetsområde. Utredningen borde alltså avse spörsmålet om kvinnas behörighet till kyrkliga ämbeten och tjänster överhuvud. Riksdagen fattade beslut i enlighet med vad första L.U. hemställt. Den begärda utredningen har härefter igångsatts inom ecklesiastikdepartementet.

I en inom andra kammaren väckt motion (II: 299) hade hemställts, att riksdagen principiellt måtte uttala sig för en modifiering av gällande bestämmelser om formell *kompetens för anställning i statens verk* samt i skrivelse till Kungl. Maj:t föreslå en utredning i frågan. A.K:s första tillfälliga utskott, som behandlade ärendet, anförde i sitt av kammaren godkända utlåtande (nr 16) bl. a., att det vore uppenbart, att gällande kompetensbestämmelser, reglerade i 1865 års kungörelse angående förändrade villkor för anställning i statens civila tjänstebefattningar, icke i alla avseenden vore tidsenliga. På grund av sin ålder kännetecknades de av bristande anpassning till och överensstämmelse med vår tids behov. Därtill komme att mångfalden av föreskrifter på området medfört, att för likvärdiga tjänster inom olika verk icke funnes några enhetliga bestämmelser. Utskottet framhöll vidare, att det vid sin prövning av ärendet varit mest

benäget att tillstyrka förslaget om en utredning av förevarande spörsmål. Emellertid hade socialutbildningssakkunniga i sitt betänkande angående statsvetenskapliga examina m. m. (S.O.U. 1946: 30) gjort en hemställan, som i sak sammanföle med motsvarande yrkande i denna del. I betänkandet föreslogs ej blott vissa nya kompetensföreskrifter för personalen vid statsdepartementen och länsstyrelserna utan också en allmän översyn av gällande kompetensregler inom statsförvaltningen i övrigt. Mot bakgrunden härav samt av tillämpad praxis i dylika fall fann sig utskottet ej böra tillstyrka en skrivelse till Kungl. Maj:t i ärendet.

Enligt § 28 R.F. skall Kungl. Maj:t vid alla befordringar fästa avseende endast å de sökandes *förtjänst och skicklighet*. I två likalydande motioner (I: 245 och II: 197) vid årets riksdag hemställdes, att riksdagen måtte fästa Kungl. Maj:ts uppmärksamhet på den enligt motionärernas mening förefintliga tendensen till övervärdering av tjänsteålderns betydelse vid befordringar till ämbeten och tjänster samt hemställa om att vid befordringar och förflyttningar hänsyn alltid måtte tagas till såväl ådagalagd skicklighet som tjänsteålder (jfr denna årg., s. 89). Respektive motioner avslogos av vederbörande kammare efter behandling av dessas första tillfälliga utskott. Utskotten (utl. nr 15) framhölo bl. a., att den tendens till övervärdering av tjänsteåldern vid befordringar till ämbeten och tjänster, som påtalats i motionerna, ej bestyrktes i inhämtade yttranden. En rättvis avvägning mellan befordringsgrunderna kunde för visso stundom erbjuda svårigheter. Påfallande avvikelse i ena eller andra riktningen hade emellertid knappast kunnat uppvisas. F.K.-utskottet nöjde sig med att på dessa grunder avstyrka vederbörande motion. A.K.-utskottet tillade, att, mot bakgrunden av nyss angivna förhållanden, en hemställan till Kungl. Maj:t i ämnet skulle innebära ett påpekande av vad som redan stadgades i § 28 R.F. Härtill komme att rätten att överklaga utnämning i sista hand hos Kungl. Maj:t måste anses innefatta möjligheten till korrektiv mot åsidosättande av grundlagens förevarande bud. Även detta utskott avstyrkte därför bifall till förslaget.

Riksdagen hemställde år 1942, såsom närmare redogjorts för i denna tidskrift för samma år (sid. 292 f.), i skrivelse till Kungl. Maj:t om utredning av frågan om revidering av de i §§ 35 och 36 R.F. meddelade bestämmelserna om *statstjänstemännens rättsliga ställning*. Detta spörsmål har sedan gång efter annan och i skilda sammanhang aktualiserats. Hösten 1945 framställdes sålunda i A.K. på grund av vissa inträffade förhållanden vid ett länsläsarett interpellation till socialministern, huruvida denne vore beredd att till prövning upptaga spörsmålet om ändrade anställningsvillkor i fråga om chefsbefattningarna vid våra sjukvårdsinrättningar, så att möjlighet gäves att entlediga en person, som visade sig sakna de förutsättningar som krävdes för befattningens omsorgsfulla skötsel. I sitt svar den 20 december 1945 förklarade sig departementschefen för sin del vilja medverka till att en dylik utredning komme till stånd. Samtidigt framhöll han, att den av interpellanten väckta frågan utgjorde en del av det större problemet om de statliga och kommunala tjänstemännens oavsättlighet överhuvud taget. I interpellationssvar i A.K. den 18 december 1945 och 13 mars 1946 framhöll vidare ecklesiastikministern, att frågan angående inrättandet av någon

slags disponibilitetsstat för lärare, som icke gjort sig direkt skyldiga till tjänstefel men som uppenbart äro mindre lämpliga för sin tjänst, varit föremål för övervägande. Vid sistnämnda tillfälle erinrade han samtidigt om att det ifrågavarande spörsmålet utgjorde en del av den större frågan, om möjligheten att överhuvud från tjänsten skilja sådana tjänstemän, som hade mera ömtåliga och grannliga samhällsuppgifter, t. ex. läkare och präster, och som visade sig mindre lämpliga.

I två likalydande, vid årets riksdag väckta motioner (I:192 och II:335) framhölls, att en beredskapslagstiftning borde åvägbringas, innefattande även en ändring av § 36 R.F., avseende rätt för Kungl. Maj:t att vid krig eller krigsfara entlediga olämpliga tjänstemän (jfr denna årg., s. 90). Med anledning härav framhöll K.U. i sitt utlåtande (nr 16) i ämnet, bl. a. att det vore angeläget, att frågan om revision av de i §§ 35 och 36 R.F. meddelade bestämmelserna om statstjänstemännens rättsliga ställning snarast bleve föremål för utredning. De skäl, som föranlett 1942 års riksdags skrivelser i ämnet, ägde alltjämt giltighet och hade under de senaste åren i flera olika sammanhang gjort sig gällande. Vid en dylik revision borde, med principiellt vidhållande av den grundsats, på vilken § 36 R.F. byggde, hänsyn tagas till statsmakternas behov av större rörelsefrihet på förevarande område än § 36 i sin nuvarande lydelse medgäve. Utskottet hemställde alltså, att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t ville anhålla om skyndsamt utredning av frågan om revision av de i §§ 35 och 36 R.F. meddelade bestämmelserna om statstjänstemäns rättsliga ställning. Denna hemställan av utskottet bifölls av riksdagen.

Enligt § 72 R.F. och § 73 R.O. skola tre *suppleanter* utses för de av riksdagen valda sex *fullmäktige i riksbanken* och likaledes tre *suppleanter* för *fullmäktige i riksgäldskontoret*. Sedan riksbanksfullmäktige inom sig utsett en förste deputerad och riksbankschef skola de dessutom utse en personlig *suppleant* för honom, d. v. s. vice riksbankschefen. I motioner (I:82 och II:150) vid årets riksdag föreslogs sådan ändring av ifrågavarande grundlagsstadganden, att varje fullmäktig skulle erhålla en personlig *suppleant* samt att, vid förfall för båda dessa, övriga *suppleanter* skulle inträda i den ordning, i vilken de blivit valda (jfr denna årg., s. 91).

K.U. fann i sitt utlåtande (nr 4) i ämnet de i motionerna anförda skälen vägande och ansåg i likhet med motionärerna, att för varje av riksdagen utsedd fullmäktig i riksbanken och riksgäldskontoret, borde på samma gång och för samma tid väljas en personlig *suppleant*. I detta sammanhang erinrade utskottet om att införandet av personliga *suppleanter* för statsrevisorerna på sin tid likaledes motiverades av hänsyn till proportionaliteten. Utskottet hade därför upprättat förslag till ändrad lydelse av § 72 R.F. och § 73 R.O. I § 72 R.F. borde föreskrivas, att riksdagen skulle välja sex fullmäktige för riksbanken jämte sex *suppleanter* för tid och på sätt i riksdagsordningen sägs. I samband härmed borde uttrycket »förste deputerad», som numera icke förekommer i bankoreglementet eller i avlöningsreglementet för riksdagens verk, utbytas mot »chef för riksbanken». I § 73 R.O. borde stadgas, att på samma gång och på lika sätt, som fullmäktige enligt § 71 av riksdagen utses, skall för varje av riksdagen utsedd fullmäktig tillsättas en *suppleant* att vid förfall för denne

inträda. Den sålunda valde suppleanten för fullmäktig, som utsetts till chef för riksbanken, skall dock först inträda vid förfall jämväl för den enligt § 72 R.F. av fullmäktige för denne utsedde suppleanten. Vid förfall för både fullmäktig och hans av riksdagen valde suppleant syntes det utskottet lämpligast att låta fullmäktige inkalla annan suppleant till tjänstgöring. Bestämmelserna rörande val av fullmäktige i riksbanken och riksgäldskontoret samt suppleanter för dessa borde enligt K.U:s mening, i likhet med vad som gäller för val av revisorer och suppleanter, kompletteras med närmare föreskrifter annorstädes än i grundlag. Frågan om utformningen och placeringen av dessa föreskrifter syntes emellertid först böra lösas i samband med ett slutligt genomförande av de föreslagna grundlagsändringarna.

Det av utskottet framlagda grundlagsändringsförslaget antogs av riksdagen såsom vilande.

Enligt § 63 R.F. äger konungen under tid, då riksdagen ej är samlad, eller inom tio dagar efter dess öppnande efter rådplägnings med utrikesnämnden fastställa förskottsstat, upptagande anslag, som uppförts å *beredskapsstaten för försvarsväsendet*. Under kriget har riksdagens godkännande till beredskapsstatens ikraftträdande inhämtats på förhand, och beredskapsstatens slutsumma med hänsyn därtill uppförts på riksstaten. Ett motsvarande bemyndigande hade i år ej synt finansministern erforderligt. Beredskapsstaten borde då ej heller redovisas å riksstaten. Grundlagens regler om utnyttjandet av beredskapsfullmakten, då riksdagen ej är samlad, föreslogos analogivis skola tillämpas under tid, då riksdagen vore samlad men ej sammanträdde. S.U. (utl. nr 237) framhöll i anledning härav, att utskottet, utan att ingå på frågan om grundlagens tolkning, i likhet med finansministern ansåge, att Kungl. Maj:t borde äga möjlighet att under den tid, riksdagen vore samlad men ej sammanträder, sätta beredskapsstaten i kraft såsom förskottsstat. Utskottet föreslog därefter att Kungl. Maj:t lämnades formellt bemyndigande att efter rådplägnings med utrikesnämnden meddela beslut i förevarande hänseende. I enlighet härmed beslöt även riksdagen. Ett sådant beslut var givetvis också nödvändigt, då en förpuppade riksdag ur formell konstitutionell synpunkt måste betraktas som samlad.

Frågan om reformering av *riksdagens arbetsformer*, ett område där praxis, beroende på den mänskliga faktorns ofullkomlighet, är vida mera bristfällig än bestämmelserna, har åter aktualiserats genom några motioner, väckta vid årets riksdag. I två av dessa (I: 104 och II: 196) yrkades på utredning av frågan om omläggning av riksdagens budgetarbete i syfte att här ernå större ändamålsenlighet, planmässighet och enhetlighet. För en sådan utredning, som riksdagen redan år 1939 begärt, uttalade sig denna nu på nytt. Enligt K.U:s, till grund för riksdagens beslut liggande utlåtande (nr 14) i ämnet borde utredningen kunna företagas oberoende av spörsmålet om en revision av riksdagens arbetsformer i övrigt. Det hade härefter funnits viss anledning tro, att nämnda utskott dels med utgångspunkt från motionerna dels med begagnande av sin initiativrätt skulle framlägga separata förslag till reformering i skilda hänseenden av arbetsformerna, allra helst som den initierade vet, att ett flertal förnuftiga

förslag, som under årens lopp väckts i detta ämne, torpederats med hjälp av hoppande majoriteter. Så skedde emellertid icke. K.U. (utl. nr 20) upptog samtliga övriga motioner (I: 102 och II: 194 samt I: 103 och II: 193) till gemensam behandling. Denna utmynnade i ett förslag till skrivelse till Kungl. Maj:t med anhållan om skyndsäm utredning av frågan, om revision av riksdagens arbetsformer.

Utskottet konstaterade i sitt utlåtande till en början, att riksdagens arbetsorganisation icke kunde anses tillfredsställande. Riksdagstidens avsevärda förlängning — till väsentlig del betingad av arbetsmaterialets ökade omfattning — och särskilt dess utsträckning till långt in på sommaren, den ojämna arbetsbelastningen och forceringen av arbetet mot riksdagens slut medförde, såsom gång efter annan understrukits, olägenheter av allvarlig art. En revision av riksdagens arbetsformer vore därför av behovet påkallad. Utskottet framhöll vidare, att riksdagens arbetsförhållanden i betydande grad vore beroende av dess arbetsmaterial, vilket till huvudsaklig del utgjordes av kungl. propositioner. Någon rationell ordning av riksdagens arbete kunde ej ernås, om ej åtgärder vidtoges för att möjliggöra ett mera planmässigt framläggande för riksdagen av propositionerna, än vad hittills varit fallet.

Lösningen av frågan om propositionernas framläggande vore vidare enligt utskottet avgörande för ställningstagandet till det under senare år livligt dryftade spörsmålet om riksdagens sessionstid. Skulle en förlängning av riksdagstiden utöver vad som tidigare betraktats som normalt, nämligen cirka fem månader, visa sig nödvändig, föreläge tre olika möjligheter. Antingen kunde riksdagstiden, i överensstämmelse med vad som under de senaste åren varit fallet, uppdelas i en vår- och en höstsession, eller kunde tidpunkten för riksdagens öppnande skjutas tillbaka till den 1 december eller något tidigare eller också kunde riksdagen taga sin början väsentligt tidigare under hösten, så tidigt att en tillbakaflyttning av budgetårets början bleve nödvändig.

Enligt K.U. kunde den av riksdagen i annat sammanhang föreslagna omregleringen av riksdagens budgetarbete medföra förändringar beträffande de budgetbehandlande utskottens kompetensområden och sammansättning. Bortsett härifrån hade i samband med diskussionen om riksdagens arbetsformer framlagts ändringsförslag rörande utskottsväsendet, riksdagsarbetets allmänna planläggning, ärendenas behandling i kamrarna, riksdagsmännens arvoden m. m. Dessa frågor vore förvisso värda beaktande men behövde enligt K.U:s mening icke lösas förrän i samband med att de i det föregående omnämnda mera väsentliga problemen toges under omprövning eller sedan dessa lösts.

Utskottets utredningsförslag bifölls av riksdagen. Den begärda utredningen har också sedermera igångsatts av Kungl. Maj:t.

Replikrätten har i F.K. utökats från två till tre minuter, så att den numera överensstämmer med den för andra kamraren sedan år 1945 gällande.

Enligt 20 § *sekretesslagen*, sådan denna paragraf tidigare lydde, fingo handlingar, vilka inkommit till eller upprättats hos undersökningsmyndighet, varom förmäldes i 1925 års lag om undersökningar angående mono-

polistiska företag och sammanslutningar, ej utlämnas i andra fall eller annan ordning än i nämnda lag angavs. I dennas 7 § stadgades, att dylika handlingar fingo utlämnas endast så vitt de icke rörde affärs- eller driftförhållanden eller, i den mån handlingarna vore av sådant innehåll, med Kungl. Maj:ts särskilda tillstånd eller efter det tjugofem år förflutit från handlingens datum.

I samband med framläggandet för riksdagen av förslag till lag om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet, varigenom 1925 års lag skulle upphävas, underställdes riksdagen i proposition (nr 264) även förslag till ändrad lydelse av 20 § sekretesslagen. Enligt förslaget, som med en viss jämkning i fråga om ikraftträdandebestämmelserna, antagits av riksdagen på hemställan av K.U. (utl. nr 22) skall kartellregister över konkurrensbegränsande överenskommelser, som anmälts eller vid särskild undersökning kommit till vederbörande övervakningsmyndigheters kännedom, i princip vara offentligt. På framställning av vederbörande yrkesutövare eller av övervakningsmyndigheten skall dock Kungl. Maj:t, om särskilda skäl därtill äro, äga förordna, att kartellregister, såvitt angår däri intagna uppgifter rörande viss överenskommelse, icke få utlämnas tidigare än tjugo år efter det anteckning om överenskommelsen gjorts i registret. Har framställning om sådant förordnande gjorts, skall, innan ärendet blivit av Kungl. Maj:t avgjort, kartellregistret i den del framställningen avser icke utlämnas. Sekretesskyddet skall även gälla handlingarna i ärendet. Kungl. Maj:ts berörda befogenhet bör enligt uttalande i propositionen icke vara inskränkt till sådana fall, då offentliggörandet av uppgift i kartellregistret skulle kunna skada svenska affärsintressen i förhållande till utländska konkurrenter utan även kunna avse andra fall. Handling, som inkommit till övervakningsmyndighet, skall däremot enligt de nya bestämmelserna i den mån den innehåller upplysningar om yrkesutövaras affärs- eller driftförhållanden, vilkas offentliggörande kan lända honom till men, icke i andra fall än Kungl. Maj:t bestämmer kunna utlämnas förrän tjugo år förflutit från handlingens datum. Vad nu sagts skall även, med undantag för det ovan nämnda kartellregistret, gälla för handling, som upprättats hos myndigheten. I fråga om tolkningen av de sist nämnda bestämmelserna har i propositionen framhållits, att enskild yrkesutövaras kalkylmaterial eller tablåer över kostnadsfördelningen i regel måste anses utgöra sådant material, vars offentliggörande kan lända yrkesutövaren till men.

De nyss angivna nya sekretessbestämmelserna ha sålunda till skillnad från sina föregångare, intagits i sekretesslagen. Enligt T.F. skola också i sekretesslagen noga anges de fall, då allmänna handlingar skola hemlighållas. Vid denna lags tillkomst år 1937 gjordes emellertid i fall, då redan tidigare sekretessbestämmelser funnos meddelade i särskilda lagar, bl. a. 1925 års lag om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar, undantag från denna huvudregel i så måtto, att i sekretesslagen endast intogs en hänvisning till den särskilda lagens sekretessbestämmelser. Detta förfaringssätt, som föranleddes av praktiska skäl, stode dock enligt uttalande i propositionen, då fråga vore om ny lagstiftning, icke i god överensstämmelse med nyss nämnda stadgande i T.F.

I en vid riksdagen väckt motion (I:70) upptogs frågan om *sekretess-*

tidens längd till dryftande. Motionären önskade, att riksdagen skulle uttala sig för att denna tid ej måtte vara längre än fem eller i undantagsfall tio år, där ej handlingarna av försvarsskäl borde hållas hemliga längre tid. K.U. underströk i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 6) i ärendet svårigheten att rätt draga gränsen mellan offentlighetsintresset och de intressen, som sekretesslagen avser att skydda. Utskottet delade den bakom motionen liggande tankegången, att handlingar icke borde hållas hemliga längre tid än nödvändigt. De i sekretesslagen angivna förbuden vore emellertid i regel icke ovillkorliga. Kungl. Maj:t ägde dessutom enligt 37 och 38 §§ nämnda lag i vissa fall förordna om handlingars utlämnande. Med stöd av 37 § hade exempelvis sekretessen för protokoll och handlingar i ett flertal fall hävts. Därtill kom, att även om sekretesstiden sänktes till fem eller tio år, den offentlighet, som inträdde efter en så kort tidrymd, endast ägde begränsat värde ur kontrollsynpunkt. Av dessa anledningar finge betydelsen av den av motionären väckta frågan icke överdrivas. Utskottet erinrade vidare om att frågan angående tillämpningen av 1937 års lagstiftning om allmänna handlingars offentlighet vore föremål för utredning av särskilda sakkunniga (1943 års sekretessutredning). Utredningen skulle enligt direktiven kunna tjäna som grundval för övervägande, huruvida och i vad mån åtgärder kunde anses erforderliga för att åstadkomma en praxis, som tillgodosåge kravet på en så vidsträckt offentlighet som möjligt utan att andra berättigade intressen trädde för nära. Den av motionären väckta frågan fölle alltså, framhöll utskottet vidare, inom ramen för utredningsuppdraget. Med hänsyn härtill saknade utskottet, som förutsatte, att de sakkunniga ägnade spörsmålet om sekretesstidens längd vederbörlig uppmärksamhet, anledning tillstyrka bifall till motionen.

Under hänvisning bl. a. till den pågående sekretessutredningen har K.U. (utl. nr 7) även avstyrkt samt riksdagen avslagit en motion (II:191) om sådan ändring i 14 § *sekretesslagen*, att sekretessen för sjukjournaler och andra inom sjukvården upprättade handlingar häves, då genom en vilseledande framställning av sådana personliga förhållanden, som sekretesslagen avser att skydda, sekretessen på ett oomtvistligt sätt ensidigt brutits och då ett betydande samhällsintresse stode på spel. De i berörda paragraf upptagna undantagen från principen om allmänna handlingars offentlighet gälla, såsom utskottet framhållit, sådana fall där den enskildes intresse, att handlingar skola hållas hemliga, ansetts väga tyngre än offentlighetsintresset. Ett utlämnande av de i stadgandet omnämnda handlingarna får dock även utan samtycke av den enskilde ske, om trygghet kan anses vara för handen, att utlämnandet ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den enskilde eller för hans nära anhöriga. Enligt uttalande av medicinalstyrelsen i dess den 13 december 1944 avgivna yttrande över Sveriges läkarförbunds framställning angående sekretesskydd för de av sjukhusläkarna förda s. k. specialjournalerna får den omständigheten, att utlämnandet faktiskt kan vara till skada för patienten, ej i och för sig hindra utlämnandet, om det bruk av handlingen till nackdel för patienten, som kan väntas, är fullt legitimt, t. ex. i en process om skada till följd av olycksfall. Utan en ingående kännedom om ett i motionen åsyftat interneringsfall vore

det enligt utskottets mening omöjligt att avgöra, huruvida ett publicerande i sammandrag av en i motionen nämnd promemoria vore att betrakta som ett utlämnande, som kunde missbrukas till skada eller förklenande för den enskilde eller för hans nära anhöriga. Frågan hade i varje fall ej prövats besvärsvägen. Konstitutionsutskottet kunde därför ej bestämt uttala sig om en revision av 14 § sekretesslagen i av motionärerna angiven riktning vara av behovet påkallad. Skulle emellertid så visa sig vara fallet, borde paragrafen otvivelaktigt revideras, så att den, på samma gång som den beredde skydd för sjuka människors enskilda angelägenheter, ej hindrade framläggandet av en objektiv redogörelse, då ett allmänt intresse det krävde. Det vore nämligen enligt utskottets mening ett allmänt intresse att förtroendet till en offentlig verksamhet, i detta fall sinnessjukvården, icke rubbades genom en obehövd kritik, vilken ej kunde bemötas. Detta är ett principiellt betydelsefullt uttalande av konstitutionsutskottet.

Under den debatt, som uppstod i riksdagen år 1945 i samband med föredragningen av K.U:s memorial med föranledande av en jämlikt § 57 RO väckt anmärkningsanledning mot det statsråd som då var föredragande inför Kungl. Maj:t i ärenden rörande allmänna säkerhetstjänsten, uppkom bl. a. den för vår tryckfrihetsrätt betydelsefulla frågan om myndigheternas befogenhet att *förstöra allmänna handlingar*. Samma fråga aktualiserades även i år i samband med säkerhetstjänstens avveckling. I en inom socialdepartementet härom genom särskilt tillkallad sakkunnig verkställd utredning hade uttalats, att säkerhetstjänstens handlingar borde arkiveras efter samma principer som i allmänhet gällde för arkivering av statsmyndigheternas handlingar. Beträffande det material, som samlats på grund av den s. k. kommunikationskontrollen, ifrågasattes emellertid, huruvida anledning föreläge att för framtiden bevara detsamma. Sistnämnda material utgöres av dels post- och telegramförsändelser samt andra försändelser, vilka tagits i beslag eller vilkas expediering inställts genom säkerhetstjänstens ingripande, ävensom rapporter över avlyssnade telefonsamtal, dels ock kartotek och andra register över granskade försändelser och avlyssnade telefonsamtal. I en till årets riksdag avläten proposition (nr 284) angående fortsatt verksamhet för hindrande och uppdragande av spioneri m. m. framhöll föredragande statsrådet i anledning härav, att han, om riksdagen ej gjorde någon erinran däremot, hade för avsikt att vidtaga åtgärder för att i samband med säkerhetstjänstens avveckling brev av nyss berört slag jämte tillhörande registerkort överlämnades i postverkets vård med förordnande, att brev, som efterfrågas av reklament, skulle utlämnas till denne samt att brev, som icke efterfrågas före den 1 juli 1949, skulle förstöras. Vid kommunikationskontrollen i övrigt erhållet material skulle efter beslut av Kungl. Maj:t vid lämplig tidpunkt förstöras. Statsutskottet framhöll i anledning härav i sitt av riksdagen godkända utlåtande (nr 240) i ämnet, att vad anginge behandlingen av de hos säkerhetstjänsten kvarliggande breven m. m. syntes denna fråga böra bli föremål för ytterligare överväganden, varvid i främsta rummet de rättsliga synpunkterna borde närmare klarläggas.

En inom första kammaren väckt motion (L: 1), åsyftade sådan ändring av gällande bestämmelser om *tryckfrihetsjuryn*, att jurymannalistasans samman-

sättning skulle avgöras genom proportionella val i kommunala representationer har avslagits av riksdagen på hemställan av K.U. (utl. nr 2), som bl. a. hänvisat till att spørgsmålet rörande jurykårens bildande befunne sig under utredning hos 1944 års tryckfrihetssakkunniga.

Enligt 3 § 2 mom. kommunala vallagen skall vid val av municipalfullmäktige varje *municipalsamhälle* bilda ett *valdistrikt*; där municipalsamhälle helt sammanfaller med två eller flera valdistrikt vid val till riksdagens andra kammare, skall dock varje sådant distrikt utgöra ett valdistrikt jämväl vid val av municipalfullmäktige. På förslag av Kungl. Maj:t (prop. nr 230) har nu i kommunala vallagen införts bestämmelsen att, där delar av municipalsamhälle ingå i olika valdistrikt vid val till andra kammaren utan att samhället helt sammanfaller med dessa, länsstyrelsen, när skäl därtill är, äger förordna, att varje sådan del skall bilda ett eget valdistrikt vid val av municipalfullmäktige. Har sådant förordnande meddelats, skall val av municipalfullmäktige förrättas inför valnämnden i vart och ett av de valdistrikt vid val till A.K., som helt eller delvis ingå i municipalsamhället. Lagändringen har dikterats av behovet att förordna om särskild valdistriktsindelning för ett genom beslut av Kungl. Maj:t den 22 februari 1946 nybildat municipalsamhälle. Detta sammanföll nämligen ej helt med förefintliga valdistrikt vid val till A.K., varför enligt äldre bestämmelser det val av municipalfullmäktige i det nybildade samhället, som skulle äga rum under hösten 1946, icke kunde förrättas i olika valdistrikt. Samhället i fråga hade emellertid över 10 000 invånare, vilket invånareantal väsentligen överstege vad som anses vara det högsta möjliga för ett valdistrikt för att ett val där skall kunna förrättas i behörig ordning och utan allt för stora svårigheter för väljarna. Den angivna olägenheten kunde i förevarande fall ej avhjälpas genom ändring i valdistriktsindelningen vid val till A.K. Beslut om sådan indelning skall nämligen på landet träda i tillämpning först beträffande kommunalval, som förrättas enligt den under nästföljande år upprättade röstlängden.

Enligt 33 § lagen om val till riksdagen skall för varje valdistrikt på landet finnas en *valnämnd* av fem inom distriktet boende personer. Ordförande i nämnden jämte suppleant för honom förordnas av länsstyrelsen årligen före februari månads utgång. De fyra ledamöterna jämte två suppleanter väljas varje år å årets första ordinarie kommunalstämma eller fullmäktigesammanträde. I motioner (I: 193 och II: 334), väckta vid årets riksdag, förordades en sådan ändring av dessa bestämmelser, att valnämnd på landet komme att utses för fyra år, främst därför att det årliga tillsättandet av valnämnd ofta vore betungande för landskommuner, i synnerhet där dessa omfattade ett flertal valdistrikt. K.U. (utl. nr 12) tillstyrkte en lagändring i motionernas syfte, vilken härefter antogs av riksdagen och sanktionerades av Kungl. Maj:t. Enligt de nya bestämmelserna utses alltså valnämnd på landet för fyra år. Valnämnderna skola utses under samma år i samtliga landskommuner. Den fyraåriga mandattiden har påkallat en utökning av antalet kommunalvalda suppleanter från två till fyra.

Vid 1946 års riksdag har antagits en lag om rätt att i mål och ärenden som tillhöra stats- eller kommunalmyndighets handläggning insända hand-

lingar med posten m. m. Enligt denna lag får ansökan, besvärslaga eller annan handling, som skall ingivas till stats- eller kommunalmyndighet insändas med posten i betalt brev. Handling, som inkommit med posten, skall anses ingiven av den som undertecknat handlingen. Handlingen skall anses ingiven den dag, då handlingen, eller avi om försändelse, i vilken handlingen finnes innesluten, inkom till mottagaren. Vad i lag eller författning är stadgat om att handling skall ha inkommit till stats- eller kommunalmyndighet före visst klockslag å dagen, skall upphöra att gälla. Lagen äger bl. a. ej tillämpning beträffande *klagan över val till riksdagen*. I lagen om val till riksdagen har därför samtidigt vidtagits de ändringarna, att vid besvär över val av ledamot eller suppleant i valnämnd resp. vid ingivande av anmärkning mot röstlängd samt vid röstlängdsbesvär, besvär och anmärkningar skola ingivas senast kl. 12 å fastställd dag. Den redan tidigare i 93 § i lagen givna bestämmelsen om handlingars insändande med posten i ärenden rörande val till A.K. har vidare utsträckts till att avse samtliga fall utom besvär över val till A.K. Samtidigt har riksdagen på initiativ av K.U. (utl. nr 18) såsom vilande för vidare grundlagsenlig behandling antagit förslag till ändrad lydelse av §§ 11 och 22 R.O. av innebörd, att besvär över val till F.K. eller A.K. framdeles ej skola behöva »ingivas», vilket i praxis betyder att de ej få insändas med posten, utan må kunna avlämnas i den ordning, som i allmänhet är gällande i fråga om besvär, och alltså avsändas med posten.

Ett i motion (I: 69) väckt förslag om upphävande av den högre *valbarhetsåldern* gällande för F.K. avstyrktes av K.U. (utl. nr 5) samt avslogs av riksdagen.

Före tillkomsten av 1862 års kommunalförfattningar handhades de kommunala angelägenheterna i vårt land av socknarna, vilka äro av kyrkligt ursprung. I samma mån som socknens borgerligt kommunala betydelse växte, blev behovet av föreskrifter till närmare reglering av dess självförvaltande verksamhet starkare. I de bestämmelser härom, som funnos intagna i 1817 och 1843 års sockenförfattningar, var emellertid, oaktat de borgerliga ärendena blevo övertäggande, samtliga angelägenheters behandling alltjämt förbehållen sockenstämman med dess företrädesvis kyrkliga organisation. Det var delvis kravet på ett åtskiljande av den kyrkliga och den borgerliga stämman, som gav anledning till den nya lagstiftning, vilken innefattas i 1862 års kommunalförfattningar. Genom denna skedde en fullständig utskiftning mellan de kyrkliga och de borgerliga intressena. Härvid avsågs emellertid icke att för någon av dessa båda intressegrupper skapa någon ny indelningsenhet — ehuru frågan om en ändring härutinnan under förarbetena varit under övertäggande. Den gamla indelningen i socknar (och städer) bibehölls alltså. Anmärkningsvärt är sålunda, att den nya kommunala lagstiftningen icke gjorde den borgerliga kommunen till en i förhållande till den förutvarande, äldre indelningen självständig områdesenhet; kommunen blev vilande på och beroende av annan indelning. Formellt löstes detta samband genom 1919 års lag om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning. Men enligt grunderna för denna lagstiftning skulle även härefter den kyrkligt och *den borgerligt kommunala*

indelningen i allmänhet inbördes överensstämma; skiljaktigheter dem emellan borde även i fortsättningen endast undantagsvis förekomma. Principen om att varje socken skall utgöra en kommun har som följd därav kunnat komma till förnyat uttryck i 1 § i 1930 års lag om kommunalstyrelse på landet.

Det övervägande antalet av landets borgerliga kommuner äro därför också för små för att på ett tillfredsställande sätt självständigt handha vissa förvaltningsuppgifter. Det därigenom uppkomna beroendet av staten och landstinget, den ökade känsligheten i skatteavseende samt den icke sällan förekommande svårigheten att erhålla kvalificerad arbetskraft på de kommunala förtroendeposterna ha utgjort några av de väsentliga skälen för den år 1939 väckta tanken på en ny kommunindelning. Den utredning i ämnet, som på hemställan av 1939 och 1941 års riksdagar förebragts av den s.k. kommunindelningskommittén (S.O.U. 1945:38 jfr denna årg. s. 77 ff.), anses i allmänhet till fullo ha bestyrkt förefintligheten av ett påtagligt reformbehov. En betydelsefull lag rörande ny indelning av riket i borgerliga kommuner har därför också efter förslag av Kungl. Maj:t (prop. nr 236) antagits av riksdagen. Även om 1919 års lag om ordning och villkor för ändring i kommunal och ecklesiastik indelning möjligen formellt kunde giva Kungl. Maj:t befogenhet att genomföra en allmän revision av den kommunala indelningen, har alltså ändock en så genomgripande förändring icke ansetts böra vidtagas utan riksdagens godkännande, då 1919 års lag uteslutande syftade på lokalt begränsade indelningsändringar. Som reformen är av engångskaraktär, har det vidare ansetts olämpligt att inrymma bestämmelserna i ämnet i den redan förut gällande indelningslagen.

Enligt 1 § i den nya lagen skall, för att möjliggöra genomförandet av en med hänsyn till de kommunala förvaltningsuppgifternas omfattning och beskaffenhet samt förhållandena i övrigt lämplig indelning av riket i borgerliga kommuner, en allmän översyn av kommunindelning äga rum i enlighet med vad i lagen sägs; vid indelningsändring i anledning av översynen må, när förhållandena därtill föranleda, kommuner sammanläggas — här är alltså endast fråga om sammanläggning av hela kommuner — utan hinder av vad eljest är stadgat om villkor för ändring i kommunal indelning. Dessa regler få sitt närmare innehåll fixerat genom uttalanden i propositionen och i K.U:s av riksdagen godkända utlåtande (nr 19) i ärendet. Det har nämligen ej ansetts möjligt att finna en för alla fall och ur alla synpunkter tillfredsställande norm för kommunernas storlek. En schablonmässig lösning av storleksfrågan vid nyindelning skall därför icke eftersträvas. Detta hindrar emellertid, såsom K.U. uttryckligen framhöll, ej, att vissa normerande riktlinjer borde fastslås, vilka vid en nyindelning säkerställde att likartade principer komme i tillämpning inom hela riket och garanterade att reformens huvudsyfte uppnåddes, nämligen att kommunerna erhöles en sådan storlek att de bleve lämpade som fristående förvaltnings- och självstyrelseenheter med hänsyn till samtliga en kommun åvilande arbetsuppgifter.

De i propositionen föreslagna minimigränserna för kommuner: 2 000 invånare och ett skatteunderlag på 8—10 000 skattekronor, fann utskottet böra godtagas, dock med iakttagande av följande. Den angivna gränsen

finge ej uppfattas såsom undantagslös. Icke blott ökommuner eller kommuner med jämförliga kommunikationssvårigheter kunna bilda undantag från minimiregeln, utan även i andra fall, där mera betydande olägenheter skulle uppkomma genom en sammanslagning, borde avvikelser från den uppställda regeln kunna äga rum. Huruvida en kommun med mindre invånareantal än 2 000 kunde anses äga förutsättning att på ett tillfredsställande sätt fylla de anspråk, som borde ställas på en kommunal förvaltnings- och självstyrelsenhet, borde i förekommande fall prövas med hänsyn tagen icke blott till befolkningstal och skatteunderlag utan även till andra faktorer såsom geografiska betingelser, bebyggelse och kommunikationsförhållanden, existerande indelningar, befintligheten av lämpligt beläget administrativt centrum, de ekonomiska och kulturella förbindelsernas inriktning m. m. I de fall då fråga uppkomme om sammanläggning av stad eller köping med landskommun borde vid ställningstagande till ifrågasatt indelningsändring särskild hänsyn tagas till de speciella omständigheter, som därvid kunde tala för bibehållandet av gällande indelning. I frågan om pastoratsindelningens betydelse vid indelningsändringen framhöll utskottet, att pastoraten vore mycket växlande till sin storlek och att de olika kommunerna inom pastoraten väsendstom vore så belägna i förhållande till varandra, att de icke vore lämpade att bilda en borgerlig förvaltningsenhet. I de fall då gamla indelningsgränser, sålunda även pastoratsgränserna, kunna följas, hade emellertid i propositionen framhållits det önskvärda i att så skedde. Utskottet anslöt sig till detta uttalande. Utskottet framhöll vidare, i anslutning till vad i propositionen anförts, att det vore självklart, att vid sammanläggningen hänsyn toges till en bestämd folkmening inom de berörda kommunerna så långt detta vore förenligt med reformens huvudsyfte och i det enskilda fallet en lämplig indelning kunde åstadkommas.

I fråga om förfarandet vid sammanläggning av kommuner gäller enligt den nya lagen, att varje länsstyrelse skall verkställa utredning, i vad mån genom sammanläggning av kommuner en ändamålsenlig kommunindelning inom länet kan vinnas. Under utredningen skall tillfälle beredas representanter för kommunerna att framföra sina synpunkter. Med ledning av utredningen skall länsstyrelsen uppgöra preliminärt förslag till indelning av länet i kommuner. Över förslaget skall yttrande inhämtas från de av ifrågasatta sammanläggningar berörda kommunerna samt från landstingets förvaltningsutskott. Sedan utredningen slutförts, skall länsstyrelsen upprätta slutligt förslag till kommunindelning. Förslaget ävensom övriga handlingar i ärendet skola insändas till kammarkollegiet, som har att med eget utlåtande jämte den ytterligare utredning, som må finnas erforderlig, överlämna ärendet till Kungl. Maj:t.

Med hänsyn till den kommunala indelningsreformens engångskaraktär har den särskilda lagen tidsbegränsats närmare bestämt till utgången av år 1951, då den i lagen avsedda nyindelningen skall vara genomförd i sin helhet.

Enligt den hösten 1945 beslutade *uppbördsreformen* skall skatt på inkomst och förmögenhet erläggas i närmare samband med inkomstförvärvet än vad tidigare varit fallet. Under det år, då inkomst förvärvas eller förmögenhet äges, inkomståret, skall utgå preliminär skatt så beräknad, att den kan

antagas väsentligen täcka den slutliga skatt, som efter taxering, vilken verkställas följande år, påföres för berörda inkomst och förmögenhet. För att så mycket som möjligt nedbringa differensen mellan preliminär och slutlig skatt för visst år till kommun skall enligt vissa i år beslutade ändringar i *kommunallagarna* samma utdebitering gälla i fråga om båda slagen av skatt. Den kommunala utdebiteringen skall vidare, för att det överhuvudtaget skall bli möjligt att genomföra den föreslagna omläggningen av uppbördsförfarandet, fastställas tidigare än vad hittills varit fallet, närmare bestämt före utgången av oktober månad; möjlighet beredes emellertid stad att på grund av särskilda förhållanden efter en preliminär utdebitering, efter vilken den preliminära skatten för kommande inkomstår skall utgå, fastställa staten senare — dock liksom nu senast under december månad. Med hänsyn till de fördelar, som anses vara att vinna ur rationaliseringssynpunkt, om debitering resp. uppbörd av krono- och kommunalutskylder verkställas av samma myndighet samt de båda slagen av utskylder upptagas å samma debetsedel, har ett utbrytande ur *kommunallagarna* skett av dessas tidigare regler om debitering och uppbörd av kommunalutskylder. Stadgandena i fråga ersätts där av en hänvisning till uppbördsförordningen. Vidare ha kommunallagarnas bestämmelser om efterskänkande, avkortning och avskrivning av kommunalutskylder upphävts.

Kommun skall av statsverket under ett år erhålla den allmänna kommunalskatt, som debiteras enligt bestämmelserna i kommunalskattelagen. Den skall vidare äga av statsverket såsom förskott uppbära det belopp, som på grundval av visst års taxering till kommunal inkomstskatt beslutats till utdebitering för nästkommande år. Vad sålunda beslutats till utdebitering ingår i kommunens fordran hos statsverket vid ingången av året näst efter det då beslutet fattades. Förskottet avräknas mot den allmänna kommunalskatt, som debiteras på grundval av taxeringen under året efter det då förskottet enligt bestämmelserna i det följande utanordnas. Belopp, som vid ingången av ett år utgör kommunens fordran hos statsverket enligt vad i det föregående sagts, skall länsstyrelsen under samma år utanordna till kommunalnämnden med en fjärdedel å var och en av dagarna den 15 februari, den 15 maj, den 15 augusti och den 15 november. Kommunens fordran hos statsverket vid ingången av år 1947 utgöres sålunda enligt dessa något invecklade bestämmelser dels av det belopp, som på grundval av 1946 års taxering till kommunal inkomstskatt beslutats till utdebitering för år 1947 och som kommunen under år 1947 äger uppbära som förskott med en fjärdedel å var och en av ovannämnda dagar, dels ock av den fastighetsskatt, som debiteras på grundval av 1946 års taxering. Kommunens fordran hos statsverket vid ingången av år 1948 skall på samma sätt utgöras dels av det belopp, som på grundval av 1947 års taxering till kommunal inkomstskatt beslutats till utdebitering för år 1948 och som kommunen under år 1948 äger uppbära som förskott, dels ock av den fastighetsskatt, som debiteras på grundval av 1947 års taxering.

Enligt 1924 års lag om landsting börjar lagtima möte varje år den första måndagen i september månad. *Motion till landstinget* bör, för att kunna komma under behandling, senast den 1 augusti vara avlämnad till landstingets expedition. Till landstinget i behörig ordning inkomna för-

slag skola tryckas och, såvitt ske kan, minst åtta dagar före mötets början översändas till länsstyrelsen ävensom till samtliga landstingsmän. Under den tid, som förflutit efter tillkomsten av 1924 års bestämmelser, har landstingens arbetsbörda avsevärt ökat. Detta förhållande hade medfört, att det förvaltningsutskottet åliggande beredningsarbetet blivit så betungande, att utskottet understundom haft svårigheter att verkställa en tillfyllestgörande beredning och att hinna slutföra sin uppgift före landstingsmötets början. Det tryckta material, som skolat tillställas landstingets ledamöter, har av denna anledning plägat komma dem till handa så kort tid före mötet, att alltför ringa tid givits ledamöterna att sätta sig in i de spörsmål, som skulle upptagas till prövning. Ett i motioner (I:100 och II:192) vid årets riksdag framställt förslag om begränsning av motionstiden till den 15 juli syftade därför till en lättnad för såväl förvaltningsutskottet som landstingens ledamöter. Även för dem som ämnade väcka förslag vid landstinget ansågs fördelen av den omsorgsfullare beredningen, som en lagändring i motionernas syftning skulle innebära, övertväga eventuella betänkligheter mot motionstidens förkortning. Förslaget tillstyrktes av K.U. (utl. nr 3) och antogs av riksdagen.

Kommunernas kompetens angives i kommunallagarna sålunda, att kommun själv äger vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, såvitt icke handhavandet därav enligt gällande författningar tillkommer annan. Efter tillkomsten av 1930 års kommunallagar ha vid några tillfällen förslag framförts angående ändring av ifrågakarande författningar, åsyftande en vidgning av kommunernas befogenheter i skilda avseenden. Förslagen ha till en del föränletts av avgöranden i högsta instans, innehärande ett undanröjande av vissa anslagsbeslut. K.U. anförde vid behandlingen av dessa spörsmål, att det icke skulle stå i god överensstämmelse med grunderna för kommunallagstiftningen att, då ett nytt verksamhetsområde anses böra underläggas kommunerna, i kommunallagarna särskilt angiva ifrågakarande verksamhet såsom hänförlig till kommunernas gemensamma angelägenheter. I stället borde de av utvecklingen betingade nya arbetsuppgifterna för kommunerna regleras i speciallagstiftning. I sitt förut nämnda betänkande upptog sedan kommunindelningskommittén spörsmålet rörande en principiell utvidgning av kommunernas befogenheter. Enligt kommitténs uppfattning hindrade icke sällan en alltför restriktiv tolkning av begreppet »gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter» i lagarna om kommunalstyrelse på landet och i stad en tidenslig utveckling av den kommunala verksamheten. En revision av tidigare praxis syntes kommittén icke vara att förvänta utan att paragrafens ordalydelse ändrades. Kommittén hade därför ifrågasatt ett tillägg till paragrafen av följande lydelse: »Med gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter förstås icke endast sådana angelägenheter som angå samtliga eller det övertvägande flertalet kommunmedlemmar utan även sådana, som eljest äro ägnade att tillgodose eller främja allmänna intressen inom kommunen.» Under hänvisning till att detta förslag skulle komma att upptagas till omprövning vid en bebådad — sedermera igångsatt — allmän översyn inom socialdepartementet av den kommunala lagstiftningen har K.U. (utl. nr 11) — med understrykande av att kravet på en utvidgning

av kommunernas möjligheter att tillgodose vissa till följd av utvecklingen framkomna behov aktualiserat frågan om angivande på ett mera tidsenligt sätt i kommunallagarna av gränserna för kommunernas befogenheter — avstyrkt bifall till ett i en motion (II: 138) framfört krav om rätt för kommun att bevilja anslag till elektrifiering av avlägset liggande gårdar och byar. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan.

Under hänvisning bl. a. till den nyss omnämnda allmänna översynen av den kommunala lagstiftningen avstyrkte K.U. (utl. nr 10 och 13) samt avtog riksdagen motioner (II: 149 resp. II: 117), avseende ändring av kommunallagarnas bestämmelser om *kvalificerad majoritet* samt om *motionsrätten* å kommunalstämma.

Motionsvis väckta förslag (II: 333 samt I: 101 och II: 195) angående införande av bestämmelser om *interpellationsrätt* samt om *besvär* i fråga om kommunala tjänstetillsättningar ha likaledes avstyrkts av K.U. (utl. nr 8 resp. 9) samt avslagits av riksdagen under hänvisning till samma spörsmåls tidigare riksdagsbehandling.

1. 11. 46:

Sune Holm.

1946 års val till de församlingar som utser Första kammaren. Den definitiva sammanräkningen från landstingsvalen den 15 september 1946 avslutades inte förrän den 17 oktober — det var länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län som tagit ca fjorton dagar längre tid på sig än kollegorna i det övriga landet. För de sex landstingsfria städernas del förelåg det sista definitiva resultatet, Stockholms femte krets, på natten mellan den 2 och 3 oktober. Den långt utdragna tiden för slutsammanräkningarna bidrog tydligt att minska pressens uppmärksamhet på de droppvis tillgängliga uppgifterna — sålunda publicerade ett stort antal tidningar omiss-tänksamt en sammanställning av hela antalet giltiga röster, där högers rikssumma var ca 17.000 röster för liten. Bland viktiga detaljer som hittills blivit ofullständigt redovisade märks antalet kasserade röster, de giltiga poströsternas fördelning på partierna samt slutresultaten för diverse lokala listor. Det är därför denna gång mer än vanligt påkallat att anmäla reservation för smärre osäkerhetsmoment i en valanalys, företagen innan Statistiska centralbyrån offentliggjort sitt kontrollerade material. De uppgifter som meddelas i det följande torde emellertid i regel icke ha större fel-marginal än en tiondels procent.

Valdeltagandet. De propagandistiska och organisatoriska förberedelserna för 1946 års val var avgjort mera omfattande än motsvarigheterna under åren 1938—44. Förmodligen överträffade flertalet partier också sina topp-ansträngningar från 1928 och 1936. Redan på sensommaren 1945 startade den socialdemokratiska enpartiminstär, som då efterträtt krigsårens samlingsregering, en riksomfattande möteskampanj för att ge ny aktualitet åt arbetarrörelsens efterkrigsprogram år 1944. Ett par grupper inom industrin och näringsorganisationerna svarade med en anti-socialiseringspropaganda, väsentligen bedriven i form av annonser, artiklar och broschyrer. På våren 1946 följde såsom motdrag från socialdemokraterna deras anti-

PHM-kampanj¹ under mottot »folkets väl går före storfinansens», varvid en brett upplagd mötesverksamhet och affischering kompletterades med artiklar i partitidningarna. Den pressdebatt som blossade upp fick extra näring genom radierade diskussioner mellan talangfulla representanter för socialistisk resp. icke-socialistisk samhällssyn. Övergången till den egentliga valrörelsen, som från regeringens sida påbörjades redan den 1 juli, förmedlades sedan av tidig valaffischering.

In i själva slutloppet bevarade socialiseringsproblemen sin förgrundsställning, på landsbygden i hård konkurrens med spørsmålet om »småbrukens bortrationalisering». Två andra riksfrågor förekom tämligen flitigt i valdebatten, nämligen social upprustning och skattereduktion. I båda fallen visade sig emellertid samtliga parter så pass angelägna att tillgodose populära önskemål, att deras särpropaganda näppeligen kan ha spelat någon roll för sympatiernas aktivisering och fördelning. Lokala inslag i valrörelsen förekom givetvis också, men det samlande intrycket blir att allmänhetens intresse huvudsakligen fångades av rikspolitiska problem. samt att propagandan kring dessa var i hög grad centraliserad till partiernas riksledningar. Deras möjligheter att komma i kontakt med landets alla delar hade samtidigt utökats inte blott genom förbättrade former för framträdandet i radion utan också på den interna organisationens fält. Nätet av politiska ombudsmän hade blivit mer finmaskigt än tidigare och ungdomsorganisationernas arbetsvilliga kadrer större. Även penningmedlen synes ha flödat rikligare än vanligt. Ehuru en del av förkrigstidens mera pittoreska propagandaformer inte återupptogs och ehuru papperstillgången och tryckeriernas kapacitet satte vissa gränser för den tryckta reklamen, hör kampanjen inför 1946 års val otvivelaktigt både till de längsta och till de livligaste som förekommit i Sverige.

Mot denna bakgrund var det naturligt att vänta ett livligt valdeltagande. I samma riktning talade rent tekniska skäl. Rörsträtten hade utvidgats sedan föregående kommunalval, år 1942, då 22-åringarna fick tillträde till valurnorna, genom att de s. k. ordentlighetsstrecken slopats. På grund härav och genom den vuxna befolkningens tillväxt hade hela antalet röstberättigade — enligt Statistiska centralbyråns kalkyl — ökats med omkring 295.000. I jämförelse med riksdagsvalet 1944, då åldersgränsen låg två år högre, uppgick ökningen till c:a 330.000. Dessutom hade krigsårens speciella »streck» — beredskapstjänsten och bristen på motorfordon — fallit bort, vilket borde aktualisera kanske 100.000 tidigare latenta röster.²

Resultatet infriade förväntningarna. Hela antalet röster som 1946 avgavs på landstingsmän och på stadsfullmäktige i landstingsfria städer närmar sig 3.340.000, vilket överträffar 1944 års toppsiffra för riksdagsval med omkring 240.000 och 1942 års toppsiffra för kommunalval med väl 435.000. Också i relativa tal blir resultatet märkligt. På det kalkylerade antalet röstberättigade utgör antalet sannolikt avgivna röster icke mindre

¹ PHM = planhushållningsmotståndet var en term för anti-socialistiska aktioner från näringslivets sida, som lancerades av statsminister P. A. Hansson för att brukas i nedsättande syfte. Försök från icke-socialistiskt håll att ge termen en annan innebörd slog icke igenom.

² Jfr Statsv. Tidskr. 1940 s. 404—5, 1942 s. 391 och 1944 s. 358.

än 71,9 %. Om denna siffra står sig, skulle röstfrekvensen 1946 ha varit lika hög som 1944 och endast överträffas av rekordsiffran från 1936, som var 74,5 %. Även om felkällorna skulle ha verkat uteslutande i en riktning, kan man lugnt utgå från att 1946 års röstfrekvens icke varit lägre än 71,5 %. Jämfört med tidigare svenska kommunalval innebär det ett språng uppåt; de två näst högsta resultaten uppnåddes 1938 och 1942 med mellan 66 och 67 %. Ehuru skillnaden i röstfrekvens mellan riksdagsval och kommunalval sedan 1920-talet befunnit sig i stadigt avtagande, har det aldrig förut hänt att den kommunala röstfrekvensen blivit så nära lika den närmast förut noterade »politiska» som nu. En rad tecken tyder sålunda på att »landstingsvalens politisering» fortskridit ytterligare ett steg — inte blott i valrörelsens uppläggning utan också i väljarnas reaktion.

Själva slutsatsen rubbas inte, när vederbörlig hänsyn tas till det bortfall av omkring 100.000 röster som de speciella krigsförhållandena kan förmodas ha framkallat vid de tre närmast föregående valen. Även om man lägger till 2 å 3 procent på röstfrekvenserna 1940, -42 och -44 för att utjämna inkallelsernas och bilfristens inverkan, kommer nämligen 1946 års röstfrekvens likväl närmare riksdagsvalens än vad fallet varit vid något tidigare kommunalval. Uppmärksamhet bör också riktas på den utvidgning av den kommunala rösträtten, som företagits sedan 1942. De som slutat att falla för ordentlighetsstrecken tillhör säkerligen i regel samhällsgrupper med låg röstfrekvens. Ökningen av det relativa valdeltagandet från 1942 till 1946 måste därför innebära en större stegring av väljarintresset än hittills framhävts. Vid jämförelse med 1944 års riksdagsval bör vidare iakttas, att också den lägre rösträttsåldern 1946 inneburit ett för valdeltagandet ogynnsamt moment, som ger politisk relief åt den höga frekvenssiffran.

Partifördelningen. Den partipolitiskt viktigaste inrikeshändelsen sedan riksdagsvalet 1944 var utan tvivel, att samlingsregeringen upplöstes på sommaren 1945 och ersatts med en socialdemokratisk enpartiregering, stödd på en stark majoritet i F. K. och disponerande hälften minus en av A. K:s röster. Då kommunisterna valde att icke ställa sig i öppen opposition mot den nya regeringen, utan i stället anslöt sig till dess program som välvilliga pådrivare, blev den politiska gränslinjen mellan »arbetarpartierna» å ena sidan och »de borgerliga» å den andra återigen mycket skarpt markerad. Högern, bondeförbundet och folkpartiet överenskom, liksom vid de tre närmast föregående valen, i det stora flertalet kretsar om teknisk kartell för att bättre utnyttja valsysteemets chanser; i samband härmed men främst på grund av socialiseringsfrågans framskjutna plats i debatten riktade »kartellbröderna» endast i mindre utsträckning sin propaganda mot varandra. Kommunisterna begärde vid upprepade tillfällen en kartellöverenskommelse med socialdemokraterna men fick alltid avböjande svar från riksledningen. Delvis till följd härav, delvis på grund av sin regeringsställning och delvis av allmänpolitiska skäl fick socialdemokraterna i högre grad än övriga partier utkämpa ett besvärande tvåfrontskrig om väljarnas ynnest. Under vintern 1945—46 var det allmänna intrycket att kommunisterna därvid gick fram inom fackföreningsleden, närmast som en efterverkan från metallstrejken men också i skuggan av Sovjetunionens stora internationella pre-

stige. Samtidigt förstärktes otvivelaktigt bondeförbundets positioner inom jordbruksbefolkningen i anknytning till hotet om mjölkstrejk och som belöning för de ekonomiska vinster hotet gav. Huruvida folkpartiet skulle lyckas fortsätta de sista fyra årens framryckning under parollen »alternativ till socialismen» fann spåmännen diskutabelt, likaså om högern skulle kunna hejda sin tillbakagång genom sin programrevision i de sociala framstegens tecken.

Hur sympatierna verkligen utvecklade sig under de långvariga valförberedelserna blev denna gång icke föremål för en sådan riksomfattande kartläggning genom speciella Gallupundersökningar som inför 1944 års val. Däremot upprättades noggranna Gallup-prognoser för Stockholms del. Då valutslaget i huvudstaden nästan undantagslöst företett samma tendens som utslaget i hela landet, och då resultatet 1946 bekräftade regeln, kan emellertid Stockholmsundersökningarna förmodas ge en ganska god ledning beträffande den allmänna politiska utvecklingen under månaderna närmast före valet.

Vid en avläsning i juni pekade de deklarerade sympatierna på en ny stor framgång för kommunisterna utöver vinsterna 1944. Högerns utsikter hade också förbättrats, ehuru obetydligt, medan folkpartiets chanser låg kvar på 1944 års nivå och socialdemokraterna tycktes dömda att ensamta betala de andras vinster. Antalet röstberättigade som inte bestämt sig var emellertid stort; särskilt gällde detta om dem som sist röstat med folkpartiet. Två månader senare hade bilden förändrats betydligt. Både kommunisternas och högerns andel i de fixerade väljarsympatierna hade sjunkit, medan folkpartiets och socialdemokraternas ökats. Osäkerheten var nu störst i det sistnämnda partiets underlag. Den sista Gallup-avläsningen, i början av september, visade att utvecklingen fortsatte i samma riktning. Valresultatet i Stockholm bekräftade slutligen dessa opinionsundersökningar genom en partifördelning som låg i förlängningen av Gallups prognoskurvor. Utvecklingen från mitten av juni till mitten av september innebar sålunda, att en hägrande stor framgång för kommunisterna stannade vid en måttlig uppjustering av partiets styrka, att högerns utsikt till någon återhämtning av tidigare förluster ersattes med fortsatt tillbakagång, att folkpartiet kunde övergå från konsolidering av underlaget till en betydande förstärkning av detta, samt att socialdemokratins nederlag blev något mindre på valdagen än vad valrörelsens utgångsläge givit anledning att förmoda. Beträffande bondeförbundet, vars utsikter inte kunde belysas av Stockholmsmaterialet, synes det troligt att vinterns terrängvinster bland jordbrukarna stod sig fram till valet.

Dimensionerna av partiernas vinster och förluster framgår av nedanstående tabell 1. Där meddelas för varje riktning först dess antal godkända röster över hela riket, sedan procenttalet för denna röstsumma i förhållande till samtliga giltiga röster och sist motsvarande procenttal inom de 25 landstingsområdena (»lt») respektive de 6 landstingsfria städerna (»st»). Jämförelsesiffror har medtagits från de fyra senaste allmänna valen och från riksdagsvalet 1932, som är ett slags utgångspunkt för aktuell svensk politik. I uppgifterna från 1932 har »valmansföreningen» i Jönköpings län bokförts på folkpartiet ehuru den formella övergången inte skedde förrän 1934. En-

TABELL 1.

Samtliga partier		1932	1938	1940	1942	1944	1946
Högern	röstsumma	576.803	465.834	518.346	509.984	488.921	494.684
	% i riket	23,1	17,8	18,0	17,6	15,9	14,9
	% i lt/st	21,4/30,2	16,6/22,8	16,2/24,8	15,8/24,8	14,0/22,7	13,6/21,3
Bondeförbundet	röstsumma	351.215	328.834	344.345	381.011	421.094	452.052
	% i riket	14,1	12,6	12,0	13,2	13,6	13,6
	% i lt/st	17,5/0,0	15,9/—	15,2/0,0	16,6/0,0	17,3/0,2	17,5/0,0
Folkpartiet	röstsumma	301.744	318.563	344.113	358.183	398.293	520.061
	% i riket	12,1	12,2	12,0	12,4	12,9	15,6
	% i lt/st	13,0/8,3	12,3/12,0	12,2/11,3	12,3/12,8	12,9/13,1	14,8/18,5
Socialdemokr.	röstsumma	1.040.689	1.313.755	1.546.804	1.453.288	1.436.571	1.477.685
	% i riket	41,7	50,4	53,8	50,3	46,6	44,5
	% i lt/st	40,0/48,4	49,5/53,8	53,2/56,2	50,1/50,8	46,9/45,2	45,2/41,9
Kommunisterna	röstsumma	74.245	98.769	101.424	170.856	318.466	371.917
	% i riket	3,0	3,8	3,5	5,9	10,3	11,2
	% i lt/st	2,9/3,3	3,2/6,1	2,8/6,3	4,8/10,3	8,7/16,2	9,4/17,6
Övriga	röstsumma	150.410	82.760	19.385	18.244	22.959	c:a 7.000
	% i riket	6,0	3,2	0,7	0,6	0,7	0,2
	% i lt/st	5,1/9,8	2,5/5,3	0,4/1,4	0,4/1,3	0,2/2,6	0,1/0,7
Samtliga	röstsumma	2.495.106	2.608.515	2.874.417	2.891.566	3.086.304	3.323.000

dast Moskva-trogna socialister har här redovisats som kommunister. Andra vänstersocialistiska grupper har bokförts på »övriga» och utgjorde huvudparten där fram till 1942.

En första blick på tabellen visar att alla fem huvudpartierna kunnat öka sina röstsummor från 1944 till 1946. Jämför man årets röstsiffror med 1942 års är det endast högern som noterat någon tillbakagång i absoluta tal under 4-årsperioden. Med hänsyn till de förändringar i rösträtt och valdeltagande, som tidigare belysts, är emellertid dessa jämförelser skäligen intresselösa. Det är procenttalen som har något väsentligt att säga om den politiska utvecklingen.

Det parti som dominerat svensk politik sedan 1932 är socialdemokratin. Efter en jämn och stark stegring av andelen i väljarkåren nådde partiet år 1938 absolut majoritet bland de i valet deltagande medborgarna. I spetsen för en nationell samlingsminister kunde socialdemokraterna ytterligare förstärka sin ställning det utrikespolitiskt ödesdigra året 1940. Också 1943, då trycket från nazismen fortfarande begränsade de inre motsättningarna, behöll det stora partiet majoriteten bland väljarna ehuru dess röstprocenttal sjönk med 3,5. Det följande valet, 1944, gick övervägande i efterkrigsproblemens tecken och medförde en ny tillbakagång för socialdemokratin med 3,7 %, vilket betydde att dess majoritet bland väljarna förlorades. Årets valutslag innebär en fortsatt regress, men takten i reträtten har denna gång minskats till 2,1 procent på 2-årsperioden. Om man utgår från 1940 som en kulmen för svenska folkets anslutning till socialdemokratin, bör det observeras att entusiasmen under de följande tre valen svalnat något långsammare än vad den tilltog på 1930-talet. Den socialdemokratiska procentandelen 1946, som blev 44,5, är nämligen märkbart högre än motsvarande tal 1934, som var 42,1. En värdering av socialdemokratis tillbakagång på 1940-talet får icke heller bortse från det faktum att det ledande partiets storleksklass nu är mera skild från det näst största partiets än vad fallet var för tolv år sedan. Då motsvarades 10 högermän av 17 socialdemokrater; nu går det 28 socialdemokrater på 10 folktoparter.

Att folktopartiet erövrat högerns plats som det bland väljarna näst största partiet hör till de märkligare händelserna vid 1946 års val. Medan högerns tillbakagång sedan 1944 har måttliga dimensioner, från 15,9 till 14,9 %, utgör folktopartiets ökning från 12,8 till 15,6 % en betydande utveckling för ett svensk parti av denna storleksklass — enda jämförelsepunkten på senare tid erbjuder islossningen för kommunisterna 1944. Det som gör årets folktopartiframgång särskilt intresseväckande är, att den inträffat utan speciellt samband med några yttre begivenheter, och att den kommer efter en serie på inte mindre än åtta val där folktopartiandelen legat praktiskt taget fast i trakten av 12,5 %. Det kvalitativt märkliga och överraskande bör emellertid inte leda till övervärdering av det kvantitativa resultatet: ännu vid kommunalvalen 1930/31 mönstrade folktopartiets föregångare 16,4 % av rösterna, och detta var i sin tur en ringa siffra jämfört med anslutningen till det odelade liberala samlingspartiet under dess storhetstid.

För dagens politiska läge har emellertid folktopartiets förstärkning med 2,7 % av väljarkåren haft betydelse i två riktningar. På den icke-socialistiska sidan ligger nu tyngdpunkten hos det »borgerliga» parti som i all-

mänhetens ögon har den mest välvilliga inställningen till socialpolitiska frågor. Och detta parti har visat sig mera dragande på de rörliga delarna av väljarkåren än den riktning på den socialistiska sidan som 'kunnat glädja sig åt »vind i seglen». Mot en nettoförlust för socialdemokrater och kommunister på tillsammans 1,2 % svarar en nettovinst för högern, bondeförbundet och folkpartiet på tillsammans 1,7 %. Skillnaden mellan de båda siffrorna beror på sammansättningen av smågrupperna under »övriga». För att få en tydlig bild av hur styrkeförhållandet mellan socialistiska och icke-socialistiska riktningar utvecklats, bör man tydligen räkna ut dessa båda »blocks» andel i valmanskåren utan hänsyn till de politiskt betydelselösa riktningar som funnits eller finns vid sidan om dem (radikala landsföreningen, »nationella», nationalsocialister, rent lokala sammanslutningar). En sådan uträkning ger följande bild av balansen mellan »borgerliga» och »arbetarpartier» under de två sista årtiondena:

TABELL 2.

Pol. huvudriktn.	1928	1930/31	1932	1934/35	1936
Höger, bondeförb. & folkp.	56,6	54,5	49,7	50,5	45,5
Soc.-dem., soc. & kom.	43,4	45,5	50,3	49,5	54,5
	1938	1940	1942	1944	1946
Höger, bondeförb. & folkp.	43,2	42,0	43,4	42,7	44,2
Soc.-dem., soc. & kom.	56,8	58,0	56,6	57,3	55,8

Tabellen visar att den gamla icke-socialistiska majoriteten förvandlades till ett jämviktsläge i början av 1930-talet. 1936 förelåg en socialistisk majoritet färdigutbildad, och den förstärktes sedan parallellt med men långsammare än socialdemokraternas frammarsch till och med 1940. Därefter har utvecklingen vänt och med små steg åter närmat sig jämviktsläget. Ehuru skillnaden mellan de båda blocken sjunkit från 16 procent 1940 till 11,6 procent 1946, är dock den socialistiska majoriteten hos väljarna fortfarande starkare än den var 1936.

De stora dragen i 1946 års partipolitiska förskjutningar hos valmanskåren kan mot denna bakgrund sammanfattas på följande sätt. Majoriteten bland valmännen ligger på »arbetarsidan», och dess övertikt förefaller tryggad för ytterligare en tid framåt, ehuru det ånyo bekräftats att 1940 års i många avseenden exceptionella val utgjorde en vändpunkt. Socialdemokratin har sedan dess gått stadigt tillbaka. Försvagningen har emellertid inte rubbat partiets särställning ifråga om massanslutning, och det bör ifrågasättas om 1946 års resultat möjligen bör betecknas som en viss

konsolidering. I den riktningen pekar främst, att kommunisternas fram-marsch förefaller på väg att förbytas i stagnation, samt att de socialdemo-kratiska förlusterna under den sista 2-årsperioden varit mindre än under de tvenne föregående. På den »borgerliga» sidan har högern inte kunnat hejda den nya tillbakagång som satte in 1944. Bondeförbundet har visserli-gen ökat sin anslutning inom jordbruksbefolkningen, men då denna befin-ner sig i avtagande har partiets andel i hela röstmassan icke förändrats. Följaktligen svarar folkpartiet ensamt för den relativa förstärkningen av det icke-socialistiska väljarunderlaget och har därvid gått upp till ställ-ningen som landets bland väljarna näst starkaste parti. Denna position är dock blygsam både i jämförelse med det största partiets, socialdemokra-tins, nuvarande dominans och mot bakgrund av liberalismens förlutna.

En närmare granskning av röstsiffrornas variationer mellan landstings-områdena och de landstingsfria städerna samt i olika landsdelar bekräftar rikssiffrornas totalintryck men ger också kompletterande upplysningar av intresse.

Socialdemokratins röstprocentkurva nådde, som tabell 1 visar, sitt maximum 1940 såväl för hela landets del som i landstingsområdena och storstäderna var för sig. Ända till och med detta år var partiets förankring i storstäderna avsevärt starkare än på andra håll. Tillbaka-gången 1942 kom att medföra en utjämning, och även därefter har förlus-terna i storstäderna varit större än i landstingsområdena med påföljd att de senare nu framträder som socialdemokratins fästen. Förskjutningen sammanhänger med kommunismens frammarsch men inte enbart därmed — också folkpartiets framgångar i storstäderna har tydligen i betydande utsträckning skett på socialdemokratins bekostnad. Det bör emellertid understrykas att processen varit tydligast och gått längst i Stockholm och Göteborg, där socialdemokraterna aldrig varit särskilt starka. I dessa två städer har deras röstandel gått ned till trakten av 40 procent; i de fyra andra landstingsfria städerna håller de fortfarande en väljarmajoritet, ehuru en försvagad sådan. Av de tjugofem landstingsområdena är det 1946 endast fem som klart behärskas av partiet, nämligen Södermanlands, Östergötlands, Malmöhus, Västmanlands och Kopparbergs. Motsvarande antal var sju år 1944, tretton 1942 och femton vid kulmen 1940.

Det skall dock inte förbises att socialdemokratien ännu är det relativt största partiet inom samtliga landstingsområden och landstingsfria städer, samt att det föreligger socialistisk väljarmajoritet (bestående av socialdemo-krater, kommunister och lokala rester av vänstersocialisterna) i alla de sex landstingsfria städerna och i femton landstingsområden. De »borgerliga» länen är nu som tidigare att återfinna i Götaland. Anmärkningsvärt är, att socialdemokraterna i dessa trakter gjort mindre förluster sedan 1940 än i bygder där de då var särskilt starka; på Gotland kan partiet rentav notera en fortgående förstärkning. Om man så vill är det därför möjligt att karak-terisera socialdemokratins tillbakagång under 1940-talet som ett slags ut-jämning av dess inflytande. Detta vittnar i sin tur om partiets starkt och jämnt utbyggda organisation samt om dess förmåga att appellera till väljare inom alla produktionsområden, inte minst till jordbruksarbetarna. I själva

verket håller socialdemokratien på att bli mer och mer landsbygdsförankrad, ehuru den fortfarande är relativt starkast i medelstora och smärre tätorter.

Kommunisterna, som vid föregående val gick fram över hela landet, hade 1946 en mera ojämn utveckling. Mot vinster i fem av storstäderna och aderton landstingsområden svarar nu förluster i Norrköping och i sex landstingsområden samt stillastående i Kalmar norra. Man konstaterar lätt, att de för partiet dåliga eller föga gynnsamma trakterna är sådana där socialdemokratins förluster varit mindre än genomsnittet. Starkast är kommunisterna som hittills i Göteborgs stad och i Norrbottens län med omkring 25 % av rösterna. I Stockholm och i tre landstingsområden kommer de upp till 15 à 20 %, i tre storstäder och fyra landstingsområden till mellan 10 och 15. De återstående sjutton landstingsområdena har så pass litet inslag av kommunister att partiarbetet måste hämmas av bristande mandatutsikter.

Också folkpartiets utveckling 1944—46 är motsatt mot socialdemokratins, och det på ett ännu mer markerat sätt än kommunismens. Samtliga socialdemokratiska förlustområden har nämligen varit vinstgivande för folkpartiet. Också den lilla socialdemokratiska ökningen på Gotland motsvaras av en obetydlig minskning i den folkpartistiska röstandelen där. Tendensen är så klar att slutsatsen bara kan bli en: ett av valets viktigaste stridsområden har varit gränsskiktet mellan folkpartiet och socialdemokratien, varvid den senare förlorat ett stycke terräng som efter dess mått ter sig rätt litet men som utgör ett avsevärt tillskott för vinnaren. Tydligen har folkpartiet också vunnit en del av sina framgångar på högerens bekostnad. Motsvarigheten mellan vinster och förluster i det gränsskiktet är emellertid ingalunda genomgående. I synnerhet för storstädernas del är folkpartiets frammarsch i det hela mycket kraftigare än högerens tillbakagång — i Malmö har för övrigt båda partierna noterat relativ ökning.

Hur konkurrensen mellan folkpartiet och bondeförbundet utfallit denna gång kan inte bestämt avgöras, förrän mera ingående statistiska bearbetningar verkställts. Anmärkningsvärt är emellertid att åtskilliga av de gamla frisinnade bygderna, som under lång tid uppvisat folkpartiförluster till bondeförbundet, nu tycks förete en annan tendens. Detta gäller särskilt Kristianstads län. Som de tydligaste tecknen på allmän framgång bör samtidigt noteras att folkpartiet visar en förstärkning av sitt underlag också i Kronobergs, Kalmar, Hallands och Norrbottens län, där partiet länge förefallit dömt att tvina bort. En avsevärd jämnhet i förankringen är till sist förklaringen till att folkpartiet kunnat bli rikets näst största parti — i storstäderna ensamma håller högern fortfarande den positionen, och i landstingsområdena tagna för sig tillhör den sedan några år tillbaka bondeförbundet. När jämnheten framhålles som ett viktigt drag hos folkpartiet bör det emellertid samtidigt poängteras, att dess underlag sedan början av 1930-talet förskjutits från landsbygden till tätorterna, och att dess anslutning i de två största städerna under denna tid ökats snabbare än på några andra håll.

Högerens och bondeförbundets detaljresultat har redan på väsentliga punkter karakteriserats. Det bör tilläggas, att högerens försvagning i landstingsområdena vid 1946-års val varit på en gång jämn och liten. Ehuru storstäderna visar ett genomsnittligt något sämre resultat för partiet, är det

dock antagligt att dess utveckling till ett utpräglat stadsparti fortsatt genom stadig avtappning till bondeförbundet på landsbygden. Vid 1944 års val hade högerens andel i landsbygdsrösterna sjunkit under folkpartiets, och årets totalsiffror från landstingsvalet ger icke anledning att tro på någon återhämtning för bondekonservatismen. Icke heller förefaller det som om bondeförbundet skulle lyckas vinna någon nämnvärd anslutning utanför jordbrukarledén. Förändringarna i dess röstandel är genomgående små. Förstärkningar i tolv landstingsområden svarar mot försvagningar i tio och stillastående i tre. En mera ihållande frammarsch kan iakttas i Jönköpings och Malmöhus län, i Västergötland samt i landets nordligare delar.

Att jämföra partiernas utveckling i skilda distrikt får sitt största intresse, när distrikten kan grupperas efter sin sociala karaktär. Redan den mer ytliga sammanställning som nu är möjlig har dock givit ett par bidrag till förståelsen av de pågående politiska brytningarna. Viktigast är därvid, att socialdemokraternas försvagning framträtt som resultat av ett tvåfrontskrig, där fronten mot folkpartiet denna gång visat mera rörlighet än fronten mot kommunismen.

Mandatfördelningen i landstingen och de landstingsfria städernas fullmäktige försköt sig i samma riktning som röstfördelningen — en ganska given sak när kartellförhållandena var desamma som vid föregående val. Utöver platsvinster för folkpartiet och kommunisterna samt förlusterna för högern och socialdemokraterna noterade emellertid valnattens radiolyssnare också en avsevärd utökning av bondeförbundets representation. På den punkten medförde sedan poströsterna en viss justering. Genom dessa blev den definitiva mandatfördelningen i nio landstingskretsar annorlunda än den preliminära, och förskjutningarnas viktigaste resultat var att bondeförbundet fick fem platser mindre men högern fem platser mera än de första uppgifterna givit vid handen. Också kommunisterna tappade ett preliminärt mandat och folkpartiet fick en plats extra.

I landstingen blev slutresultatet, att högern förlorade sammanlagt 47 platser och socialdemokraterna 37, medan bondeförbundet vann 31, folkpartiet 55 och kommunisterna 35. Efter denna förskjutning innehar socialdemokraterna majoriteten i elva landsting mot förut i sexton. Räknas kommunisterna till samma block föreligger nu socialistisk övervikt i tretton landsting mot sju efter 1942 års val. I de sex landstingsfria städernas fullmäktige förblev majoritetsställningen oförändrad med socialistisk övervikt i Stockholm och Göteborg samt ren socialdemokratisk majoritet i de fyra andra.

För ett närmare studium av valsystemets verkan är det lämpligt att räkna med förstakammarelektorerna, alltså att reducera antalet landstingsmän på Gotland och stadsfullmäktige i Malmö, Norrköping, Hälsingborg och Gävle till riksnormen. Först då låter det sig göra att sammanställa partiernas andel i valmanskåren och deras representation i Första kammarens valkorporationer såsom skett i nedanstående tabell.

En jämförelse mellan procentsiffrorna i de två första kolumnerna under varje valår visar att högern nu, för första gången, blivit något underrepresenterad bland de kommunala förtroendemän som utser F. K. Däremot har

TABELL 3.

Parti m. m.	Valresultaten 1938			Valmän till FK 1931-38	Valresultaten 1942			Valmän till FK 1935-42	Valresultaten 1946			Valmän till FK 1939-46	
	1000-tal urväl- jare	representanter i			1000-tal urväl- jare	representanter i			1000-tal urväl- jare	representanter i			
		valkorp.	FK 1939			valkorp.	FK 1943			valkorp.	FK 1947		
Högern	{ ant.	466	247	41	373	510	242	32	290	495	185	26	250
	{ %	17,8	18,1	27,3	27,6	17,6	17,6	21,3	21,2	14,9	13,2	17,3	18,2
Bondeförb.	{ ant.	329	173	24	196	381	208	21	195	452	239	21	190
	{ %	12,6	12,7	16,0	14,5	13,2	15,1	14,0	14,3	13,6	17,0	14,0	13,9
Folkpartiet	{ ant.	319	150	15	156	358	155	15	151	520	227	14	150
	{ %	12,2	11,0	10,0	11,5	12,4	11,3	10,0	11,0	15,6	16,1	9,3	10,9
Socialdemokr.	{ ant.	1.314	766	69	609	1.453	733	81	698	1.478	664	86	746
	{ %	50,4	56,0	46,0	45,0	50,3	53,2	54,0	51,1	44,5	47,2	57,4	54,4
Kommunister	{ ant.	99	26	1	10	171	37	1	22	372	91	3	34
	{ %	3,8	1,9	0,7	0,7	5,9	2,7	0,7	1,6	11,2	6,5	2,0	2,5
Övriga	{ ant.	83	5	—	11	18	1	—	10	7	—	—	1
	{ %	3,2	0,3	—	0,8	0,6	0,1	—	0,7	0,2	—	—	0,1

folkpartiet, för första gången på länge, fått en viss överrepresentation. Socialdemokraterna har fortfarande premierats, dock i mindre grad än 1938 och 1942. Slutligen uppvisar bondeförbundet en betydande mandatvinst och kommunisterna en betydande mandatförlust genom valsystemets funktionsätt. Om man slår ihop »de borgerliga» å ena sidan och »arbetarpartierna» å den andra befinnes de förra ha profiterat 1942 och 1946, de senare 1938. Förklaringen till denna skillnad ligger givetvis i kartellöverenskommelserna. En skarp belysning ger därvidlag bondeförbundets siffror: när partiet 1938 gick fram utan kartell stannade dess mandatutdelning vid genomsnittet för att sedan, inom kartellramen, bli god eller rentav mycket god. Att resultatet inte blev så dåligt för bondeförbundet 1938 som för de ungefärligen lika röststarka kommunisterna 1946 beror direkt på valkretsindelningen.

En bedömning av valsystemets verkningar vid här ifrågavarande val bör emellertid inte fotas enbart på rikssiffror — om något slags utjämningsförfarande skulle införas lär det i varje fall inte kunna gå utanför landsringsområdenas och de landstingsfria städernas gränser. Däremot kan man tänka sig proportionalismen driven så långt att kretsindelningen inom dessa gränser upphör att gynna eller missgynna enstaka partier. Om en sådan förändring varit genomförd vid årets val, skulle högerens utdelning av förstakammarvalörer ha vuxit med 12 och kommunisternas med 54; dessutom skulle medborgarförbundet i Hälsingborg ha besatt 1 valörersplats. I stället hade bondeförbundet fått avstå 38 valörer, folkpartiet 14 och socialdemokraterna 15.

Som förhållandena nu är går bondeförbundet och folkpartiet till de närmaste årens förstakammarval med avsevärt starkare ställning i valkorporationerna, medan högerens och socialdemokraternas utgångsläge för senatorernas successiva förnyelse blivit betydligt försämrat. Ökningen i antalet kommunistiska förstakammarvalörer är mindre betydelsefull, eftersom dessa även i fortsättningen inom en rad valkollegier inte når upp till det antal som krävs för att självständigt kunna besätta en riksdagsplats. En allmän föreställning om förskjutningarnas möjligheter att verka inom förstakammarförnyelsens komplicerade mekanism kan hämtas genom ett studium av de tre högra kolumnerna i varje avdelning av tabell 3.

Någon fast förhandskalkyl över utfallet av de fyra närmaste årens ordinarie förstakammarval kan inte upprättas — de små väljarförsamlingarna har alltför lätt att leverera överraskande kombinationer. Det må emellertid vara tillåtet att göra ett antagande, exempelvis att samtliga valhandlingarna 1947—50 kommer att ske med enkel borgerlig kartell och utan andra specialarrangemang. I så fall förlorar högeren successivt 5 eller 6 av sina representanter i första kammaren. Samtidigt ökar bondeförbundet med 6—8 platser, folkpartiet med 5 eller 6 och kommunisterna med 2. Antalet socialdemokratiska senatorer minskar i stället med 9. Under dessa förutsättningar skulle socialdemokratin likväl ännu 1951 behärska F. K.'s majoritet med 77 av de 150 platserna. Den näst största gruppen i kammaren vid den riksdagen blir bondeförbundets, högeren och folkpartiet tävlar om tredje platsen,

medan kommunisterna fortfarande utgör en obetydlig minoritet. Hur utvecklingen sedan fortsätter, beror på utfallet av 1950 års val till elektors-korporationerna.

Den politiska verkligheten kommer med all sannolikhet att avvika från dessa siffror, dock inte mer än att huvudresultatet torde stå sig: den måjoritet i F. K. som socialdemokratien förvärvat på grundval av starka väljarsympatier 1938 och 1942 samt genom de dubbla valomgångarnas premiering av stora partier, den majoriteten överlever verkningarna av 1946 års bakslag hos urväljarna. Systemets konserverande egenskaper kan naturligtvis sättas ur funktion genom en F. K.-upplösning. Mot en sådan möjlighet talar emellertid såväl konstitutionell praxis som partipolitiska fakta. De socialdemokratiska F. K.-elektorerna är fortfarande något fler än de »borgerliga» tillsammans, och de socialistiska elektorerna behärskar utgången av en total F. K.-förnyelse på 1946 års grund.

J. L. Hartmann.

Nativiteten i Finland Under det första världskriget förlorade de europeiska under krigsåren.

länderna utom Ryssland omkring 6,6 miljoner man i stupade. Men samtidigt steg den befolkningsförlust, som förorsakades av att födelsefrekvensen nedgick, till inte mindre än 12,6 miljoner, varjämte civilbefolkningens dödlighet ökades med 3,2 miljoner. Dessa siffror ha tagits ur en undersökning rörande Europas framtida folkmängd, som utförts av Princetonuniversitetet för Nationernas förbunds räkning.

De verkningar, som det andra världskriget utövat på befolkningsutvecklingen, ha fördelat sig väsentligt annorlunda. Det är sålunda påfallande, att födelsesiffrorna ha nedpressats i mycket mindre grad än föregående gång. Detta sammanhänger delvis med att nativiteten vid ingången av det första världskriget uppvisade en tydlig nedåtgående trend, medan tendensen vid början av andra världskriget var stigande. Under det första världskriget sjönk nativiteten starkt även i de neutrala staterna, medan dessa under det andra kriget i flere fall, bl. a. Sverige, uppvisa ett starkt stigande födelsetal.

Som orsak till den förändrade reaktion födelsekurvan denna gång visade kan man även hänvisa till en räckta befolkningspolitiska åtgärder. Också den omständigheten, att nativitetsens allmänna nivå var avsevärt lägre vid krigsutbrottet år 1939 än år 1914 kan möjligen tänkas som en bidragande orsak till att födelseminskningen denna gång blev mindre än under det förra världskriget.

Krigets inverkan på nativiteten illustreras på ett intresseväckande sätt av de senaste årens födelsesiffror för Finland. Man får dels fram, hur nativiteten reagerar inför ett kortvarigt men starkt påfrestande krig, dels hur födelsekurvan varierar under ett längre krig, som omfattar både perioder av stor kraftanspanning och tider av relativt lugnt ställningskrig.

Vad man i första hand frapperas av är de starka svängningarna i födelsekurvan, som inte vore tänkbara under fredligare förhållanden. Dessa variationer framträda redan i de nedan anförda årssiffrorna rörande nativiteten.

År	Antal födda	‰
1938	76 695	20.9
1939	78 164	21.1
1940	65 849	17.7
1941	89 565	24.1
1942	61 672	16.5
1943	76 112	20.3
1944	79 446	21.1
1945	95 758	25.2

Ännu tydligare framtråda variationerna i följande sammanställning, som visar födelsefrekvensen i promille av folkmängden kvartalsvis. Dessa siffror liksom de tidigare anförda promillesiffrorna grunda sig icke på hela den officiella folkmängden, som även omfattar den utom rikets gränser boende befolkningen, utan på den beräknade faktiska folkmängden.

År	Levande födda kvartalsvis, ‰			
	I	II	III	IV
1939	20.5	22.4	21.5	20.1
1940	21.6	22.9	14.7	11.8
1941	25.3	26.3	23.4	21.4
1942	20.7	12.6	15.7	17.2
1943	20.5	21.1	20.4	19.2
1944	22.0	21.7	21.1	19.6
1945	20.4	16.2	33.7	30.4
1946 (prel.)	29.1			

Vinterkriget åstadkom en mycket kraftig nedgång i nativiteten under senare hälften av år 1940. Men detta underskott kompensades till största delen av den kraftiga födelsetoppen under förra hälften av år 1941, som förorsakades av hemförlovningen av de inkallade våren 1940. Detta korta krig åstadkom sålunda främst en förskjutning av födelsetiden, men inte någon avsevärd minskning i antalet födda. Härvid bortses från verkningarna på längre sikt av att ett tiotal tusen äktenskap upplöstes genom att mannen stupade och av att ungefär samma antal äktenskap, som ogifta stupade hade kunnat väntas ingå, inte blev av.

Början av Finlands andra krig medförde en ny stor nedgång i nativiteten under andra och tredje kvartalet år 1942. Men när kriget småningom antog den lugnare karaktären av ett ställningskrig och regelbundna permissioner åter kunde beviljas, började födelsekurvan stiga för att år 1944 komma till den fredstida nivån. Det ryska genombrottet på Karelska näset sommaren 1944, som medförde permissionsförbud under flera månader, åstadkom en ny nedgång i nativiteten våren 1945, men hemförlovningen av de inkallade efter vapenstillståndet höjde födelsesiffran under andra halvåret 1945 i så hög grad, att detta år som helhet uppvisar den högsta nativiteten sedan år 1921. I september 1945 uppgick nativiteten till inte mindre än 40.6 promille! Den höga födelsefrekvensen har fortsatt ännu under början av år 1946. Det återstår att se om denna företeelse skall bli så långvarig, att den låga födelse-

frekvensen år 1942 blir helt kompenserad. Då antalet ingångna äktenskap i föl var enastående stort (c:a 44 400 mot c:a 31 500 i medeltal åren 1936—40) vågar man anta att den höga födelsefrekvensen kommer att fortsätta också efter första kvartalet år 1946.

Nativitetens struktur under kriget skiljer sig i många avseenden från de normala förhållandena. Detta gäller särskilt de perioder, då krigsverksamheten varit intensiv och barnalstringen därför speciellt låg. De yngre mödrarnas och fädernas andel i nativiteten är naturligtvis under sådana tider mycket mindre än normalt. Också de föddas fördelning efter den tid, som förflutit mellan föräldrarnas giftermål och nedkomsten, har starkt förskjutits. Inom de äldre äktenskapen var sålunda fruktsamheten åren 1943 och 1944 rentav större än år 1939, men inom de äktenskap, som ingåtts under kriget, betydligt mindre. Den låga fruktsamheten inom krigsäktenskapen kan bl. a. förklaras av att de nygifta i många fall inte kunnat bilda ett eget hem och av att en del av krigsäktenskapen ingicks tämligen lättvindigt, vilket avspeglas i de senaste årens skilsmässostatistik.

Fruktsamhetens förändringar under de senaste åren framgå av nedan anförda nettoreproduktionstal, som uträknats av undertecknad och som, fränsett siffran för åren 1931—35, inte tidigare publicerats. De nya nettoreproduktionstalen ha beräknats med anlitande av dödlighetstabellen för åren 1936—40.

År	Nettoreproduktionstal
1931—35	956
1936—40	963
1938	1 011
1939	1 040
1940	868
1941	1 165
1942	803
1943	981
1944	1 023

År 1944 var nettoreproduktionstalet trots kriget över 1 000. Det är mycket vanskligt att förutsäga om fruktsamheten under de närmaste åren kommer att vara lika hög och därmed garantera en fortgående folkökning. Kriget har skördat nästan en tiondel av männen i åldern 20—50 år. Detta kommer att påverka äktenskapsfrekvensen och nativiteten under flera årtionden framåt. Men å andra sidan synes den äktenskapliga fruktsamheten vara i stigande, särskilt i städerna. Under alla omständigheter är faran för en förestående folkminskning inte alls lika överhängande i Finland som t. ex. i Sverige och Norge.

Gunnar Fougstedt.

LITTERATURGRANSKNINGAR

ERICH WITTENBERG: *Historiska idéer och makter*. Studier över den moderna kulturkrisens uppkomst. Gebers 1944. — Dens.: *Hans Larsson als europäischer Geschichts-, Rechts- und Staats-Philosoph*. Vetenskaps-Soc. i Lund. Årsb. 1944.

Ledmotivet i »Historiska idéer och makter» är motsatsen mellan den totalitära statsordningen och den västerländska kulturtradition, som mognat under 1700- och 1800-talen och innefattar kraven på att den enskilde liksom kulturfolken bör inom rättens rāmärken fritt få utveckla sig i överensstämmelse med sin egenart. Sistnämnda program inrymmer nu många motsägelsefulla problem. Det studeras av Wittenberg i huvudsak på tysk samtidshistorisk mark. Mot varandra ställas å ena sidan den av den klassiska, idealistiska tyska filosofien präglade, på en gång konservativa och progressiva politiska åskådning, som författaren söker spåra från Herder till Meinecke, å andra sidan den nazistiska förkunnelsen, särskilt sådan den från 1920-talet framträder under mer eller mindre vetenskaplig affisch. Men därjämte märkas allmänt orienterande undersökningar över banbrytare som Rousseau och Marx, Geijer, Burchhardt och Weber. Författarens metod, utbildad i strikt, tysk akademisk skola av äldre årgång, eftersträvar en så vitt möjligt både fullständig och exakt överblick över materialet och en därpå grundad genom självsyn vunnen bild av forskningsobjektet. Framställningssättet är den objektiva exposéns, som låter motsatta uppfattningar var för sig framträda och kontrastera mot varandra för att till sist utmynna i en värdering. Trots den objektiva formen är den personliga accenten likväl omissskännelig. Författaren har bittert och på allvar genomlevat den stora kris, som han belyser. Men resultaten, sådana de framgått ur studier och spekulaton, få i stor utsträckning tala för sig själva. Ett gott exempel härpå är den omsorgsfulla och väl dokumenterade, mångsidiga och instruktiva monografien över Hans Larsson som samhällstänkare. Det är ifråga om orienteringen inom ämnet en mycket god prestation av en inflyttad, som acklimatiserat sig i svensk miljö.* Här får författaren tillfälle att ur svenskt perspektiv följa idédebatten ända från 1880-talet och samtidigt i nära anslutning till Larssons kommentarer positivt och systematiskt resumera sin egen syn på problemen. Wittenberg berör, som sagt, mångahanda i föreliggande publikationer och för övrigt

* Dr Wittenberg är sedan år 1945 svensk medborgare. — Red.

i flera inlägg, som han dessutom gjort i svensk diskussion. Endast några väsentliga frågor kunna nedan beröras.

Naturligt är, att författaren särskilt fäst sig vid Hans Larssons ståndpunktstagande till nazismen — den boskillnad, som denne gjorde mellan den idealistiska tyska filosofien och Hitler-riktningen. Några citat förtjäna att göras ur Larssons av författaren citerade uttalanden.¹ Det är, menar Hans Larsson, förgäves som nazismen »söker anor». Visserligen är det lätt att i den nazistiska propagandan finna utlåtelse, som verbalt ha eller kunna ha lämnats från äldre källor. Men det är, säger Larsson, »viktigare att fastslå olikheter på djupet». Han yttrar: »Jag vill hålla på att Mein Kampf bör betraktas som ett nytt uppslag, inte väsentligen idé-historiskt motiverat. Hitler säger mycket, som kunde läggas i munnen på Fichte eller Nietzsche, men jag tänker som Isak, att händerna må vara lika, men rösten kan jag inte känna igen. Under förra kriget hade man anledning att följa den bana, som genom många felslut förde från Fichte över Treitschke till General Bernhardi. Men t. o. m. hos den senare såg man ett sista blänk från den kantiska ledlynen; han angrep ju också endast folkrätten, etiken lämnade han i fred. Den nazistiska totalismen har kastat loss från filosofien.» Under världskriget 1914—1918 hävdades dock, betonar Larsson, alljämt olika synpunkter i den tyska debatten under ivrig inbördes polemik. Beträffande Fichte, som visserligen beslagits med chauvinistiska utbrott, anmärker Larsson: »är det antagligt, är det möjligt, att Kants närmaste arvinge, som kategoriskt kräver, att man ställer sig under samma bud, varunder man ställer andra, alltså gör konsekvensen till plikt, att han skulle vilja stå som målsman för nazismen?» När Fichte tillvitats att ha befrämjat rasfördomarna, får man enligt Larsson ej glömma, att hans raslära mest är av språklig karaktär: en nation får ej byta språk, ty då förlorar den sin egenart. Biologiskt präglad var Fichtes »raslära» sålunda icke. Wittenberg hävdar — i förbigående sagt — att den riktning, som han kallar den tyska konservatismen, är principiellt oberörd av detta drag. Kan man generellt tala om en nationalism hos Fichte, innebär denna enligt Larsson ett hävdande av varje nations okränkbarhet. Och Larsson går vidare: »Mindre underligt är, att Hegel, med sin statsdyrkan, åberopas, men jag frågar ändå: är det antagligt, att han, som principiellt håller på en motsatsernas enhet och alltså ur individen vill härleda statens rättigheter, liksom ur staten individens, att han skulle stå för en hundraprocentig antiindividualism? Utmärkande för nazismens åskådning är just, att den river den dialektiska bryggan mellan motsatserna. Att genomgående avsvärja den tyska idealismen och ändå söka sina filosofiska auktoriteter i Fichte och Hegel, det är en förtvivlad utväg.» Och vid ett annat tillfälle säges om Hegel: »Där möter man dock överallt anslaget: å ena sidan, å andra sidan. Det passar allra minst nazismen. Den har ingen andra sida. ... All diskussion med nazismen är avklipp.» Till sist betonar Larsson, att den övermänniska, som Nietzsche

¹ Artiklar i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning: 4/11 1938 »Historia», grundad på Wittenbergs exposéer, 25/6 1943 »Nazismen söker anor» och 9/11 s. å. »Det totalitära». Larsson utvecklar sin principståndpunkt bl. a. i uppsatsen »Det är bäst som sker» (Under världskrisen: Skrifter. 1920, s. 35 ff.).

förhärsligt, icke blott är den hänsynslöse och stridande, utan också »den mognade och ädla solmänniskan», som präglas av generositet och självbehärskning. Men detta är enligt Larsson den diametrala motsatsen till den andefattiga effektivitetskult, den småskurheten, opålitlighet och hätskhet, som karakteriserar nazismen som tidsmakt.

Debatten går ju vidare i dessa stycken. Särskilt Nietzsche står efter Melker Johnssons inlägg hos oss i dess brännpunkt. Följande synes dock böra betonas till belysande av Larssons ståndpunkt.

Hans Larsson avvisar tanken på att identifiera den nazistiska förkunnelsen med Fichtes, Hegels eller Nietzsches åskådningar, såsom enhetliga historiska företeelser och uttryck för dessa tänkares personliga intentioner. En annan fråga är givetvis den lidelsefullt debatterade om de påverkningar, som dessa författares olika uttalanden, direkt eller indirekt, utövat på motivbildningar och opinion i Tyskland efter 1919. Dock synes Larsson dessutom ha berört även detta spörsmål, då han, som nämnt, ifrågasatt, huruvida den nazistiska förkunnelsen överhuvud taget har med filosofi att skaffa, alldeles oberoende av tankelinjer, som månne kunna utläsas ur dess vokabulär. Kanske kan man tolka denna Larssons ståndpunkt med en författares ord, att nazismen, särskilt sådan den framträdde efter 1933, betecknat ett »plattformsparti» och icke ett »åsiktsparti».² Därmed skulle då menas, att dess program skapats »so oder so» och med vad material som helst, blott detta tjänade propagandans effektivitet i tjänst hos krasst politiska syften — och alltså icke genom några deduktioner ur den teoretiska valfrändskapens perspektiv. Erinras må endast därvid, att detta propagandamaterial blott delvis var av tyskt ursprung.

Synnerligen instruktiv är i detta hänseende den redogörelse, som Wittenberg lämnat för den typiskt nazistiska idékretsen — antiindividualismen, rasläran, folkmyten, maktstaten och ledaridén. Man bör ihågkomma, att den publicerades före 1939 — alltså före den diskussionsflod, som sedan brutit fram över dessa marker. Denna överblick över fältet visar tillfullo, hurusom nazismen — för att bruka Hans Larssons ord — »kastat loss från filosofien». Alltsammans är rätt och slätt ett effektivt sammanbragt propagandamaterial. Någon demonstration av motsägelser är därför knappast påkallad. Sammanställer man emellertid denna »ideologi» med den faktiska nazistiska regimen fr. o. m. 1933, när all dimmbildning kring rörelsen skingras, erbjuder sig ungefär följande tavla av massuggestionen i dess fiktiva »mytologiska» skrud.

De politiska trossatserna utgöra minst av allt någon på förhand uppjord, genomtänkt och fixerad dogmatisk enhet utan proklamerar successivt och i konjunkturella varianter av ledaren, den högsta *mystagogen*, eller av hans personliga språkrör. Till formen framstår denna förkunnelse som en orakelmässig tolkning av folkviljan, vilken fingeras som en hypotetisk metafysisk norm i analogi med vad som ofta skett alltsedan upplysningstiden. En monopolmässig kontakt proklamerar existera mellan folkviljan och ledaren. Han är benådad med ett slags *lumen internum*, som gör, att han och endast han kan för yttervärlden signalera folkviljans

² Melker Johnsson, *Ledmotiv 1939—1946*. 1946, s. 80.

momentana innehåll. Eller, enligt den nazistiske författaren Wilhelm Stapsels ord, folkviljan kan blott »uppenbara sig som en profetia, det vill säga genom känslan av och kunskapen om det ödesmässigt nödvändiga hos geniala personligheter». Den strikta observansen av orakelspråken är villkoret ej blott för att få medverka i naziststaten utan rentav för att få fysiskt existera. De, som förklaras icke ingå i folkviljans supponerade underlag, rasen, äro på förhand mer eller mindre uteslutna från dessa möjligheter.³ Varje offentlig eller privat kritik av regimen är meningslös redan därför att det principiellt är likgiltigt, om motsägelser förekomma mellan olika ledareuttalanden eller inom vart och ett av dessa. Alla och till alla delar sanktioneras dessa ju av ledarens förutsatta inre upplevelse av folkviljan, i varje situation och varje fråga. Så fantastisk är den auktoritativa propagandans ideologi, när den tas i sitt funktionella samband.

Trots allt var dock denna propagandamyt rationellt motiverad. Det gällde med ett ord att till varje pris skapa och vidmakthålla en ovillkorlig folklig »värdegemenskap». Ty det är knappast något anakronistiskt visdomsord, när vi nu säga, att det stora kriget från början ingick i målsättningen. Enligt legenden från 1918 var det den inre splittringen, »knivhugget i ryggen», som då allena vållat nederlaget. Detta fick ej upprepas ännu en gång. Propagandan, som rubricerades som en av ledaren förmedlad operosonlig reflex av folkviljan, var naturligtvis i realiteten ett uttryck för en, all folklig vilja förlamande, statsabsolutism, utövad av den nazistiska partiledningen. Regimen dikterades principiellt inom en slutet, för all yttre kontroll oåtkomlig, krets av självkorade högsta partistyresmän, med Hitler själv som drivkraft. Häri ligger, väl att märka, den avgörande skillnaden mellan Hitlers diktatur och den, som under franska revolutionen från augusti 1793 till juli 1794 utövades av Robespierre.⁴ Ty Robespierre stupade till sist i alla demokratiska former på en votering i konventet under thermidorkrisen. Det förtjänar det oaktat att observeras, att den jakobinska regimen struktur i hög grad erinrar om de totalitära systemen efter 1918: faktiskt behärskas statsmakten av en starkt centraliserad, vittförgrenad partiorganisation, som dirigerar statsförvaltningen både lokalt och centralt genom sina förtroendemän och förvandlar den politiska makten till sitt redskap. Palatsrevolutioner inom ledarkretsen äga rum, varvid beskyllningar för moralisk försumpning och landsförräderi äro de vanliga tillhyggena. Socialt missnöje och ekonomisk misär utgöra ett kitt inom rörelsen. »Skräckväldet» rasar kanske allra värst lokalt, under kontrollen av en krislagstiftning genom partiets underordnade instanser. Men det är här, väl att märka, fråga om analogier, som det vore anakronistiskt att tillägga någon identitetskaraktär. Såsom nämnt voro jakobinerna såtillvida icke något »statsbärande» parti, att de till sist underordnade sig majoritetsprincipen. Det statskuppöförsök, som Robespierres anhängare igångsatte under krisen, framstår nämligen i den moderna forskningens belysning som ett tillfälligt intermezzo.

Men också Napoleons diktatur var typologiskt av annan art än Hitlers,

³ Till den nazistiska propagandans belysning se H. Tingsten, Demokratiens problem. 1945, s. 252.

⁴ Härom A. Mathiez, Autour de Robespierre. Paris 1925, s. 195 ff.

eftersom den förre rentav totalt saknade stödet av någon partiorganisation. Bonaparte hade visserligen före brumaire en gång tillhört kretsen kring bröderna Robespierre och drabbades personligen av deras fall, men sedermera nådde han makten under nedkämpande av det »nyjakobinska» partiet och han förföljde i fortsättningen ivrigt alla försök att rekonstruera de gamla jakobinska partikadrerna. Något slags militärparti existerade aldrig till hans stöd, ja, blott ett relativt fåtal inom själva generalitetet kan sägas ha varit en stödgrupp. Den bonaparteska familjekretsen utgjorde i verkligheten en disharmonisk, fronderande klick. Om något partivälde kan därför ej vara tal under napoleonregimen. Även en annan skillnad må framhåvas. Hitler åberopade, som sagt, från början och intill slutet en mystisk legitimation av folkviljan, medan Napoleon under hela sin maktperiod trevade efter att finna en legitimation på de mest olika håll (plebiscitet, påvekröningen, anknytningen till de traditionella europeiska dynastierna, till sist under de »100 dagarna» den folkrepresentativa idén). Man får hålla detta i minne, samtidigt som de givna, självfallna analogierna mellan Napoleon och Hitler beaktas.

Det var den nazistiska partiorganisationen och dess ledare, som efter en kortvarig partipolitisk förhistoria (1919—1933) erövrade makten — icke en flock litteratörer, historiker eller filosofer. Men visserligen ha också sistnämnda element i egenskap av sympatisörer och medlöpare spelat en intresseväckande roll i propagandan, låt vara i andra planet. Bland alla de urspårade och missnöjda individer, som på 1920-talet magnetiskt sögos till den framspirande nazismen, representera skribenterna den desorienterade intelligentsian. Symptom härav har Hans Larsson beaktat, när han, såsom ovan nämnts, visat, hurusom »nazismen söker anor». I sina essayer har Wittenberg nu kompletterat dessa studier. Utförlig och grundligt orienterande är den undersökning, som författaren ägnat Herderproblemet under intensiv polemik mot D. Baumgardts verk »Der Kampf um den Lebenssinn (1933)». Baumgardt synes visserligen i god tro och med skolad metodik här ha utfört en på sitt sätt betydande prestation. Också ett ensidigt hävdande av en ny vetenskaplig tes kan förvisso inverka befruktande på ett fält, som länge legat under plogen. Det framgår emellertid, att Baumgardt överexponerat det naturalistiskt relativistiska drag, som flerstädes kan spåras i Herders skrifter, och på så sätt utsöndrat denne ur tids sammanhanget och misskänt den personliga egenarten i hans författarskap. Ty hos Herder förenas i, för honom själv centrala, stora och banbrytande drag upplysnings humanitetsideal, kristen etik och utvecklingstanke, allt i hjärt kontrast mot de sentida nazistiska våldstendenserna.

At nazismens historieuppfattning har Wittenberg för övrigt ägnat stor uppmärksamhet. Han ser den i sitt tidsperspektiv — mot bakgrunden av »den humana tyska historiebilden — Leopold von Ranke».

Rankes medel var att ombilda forskningsmetoden till ett känsligt precisionsinstrument, hans mål att rekonstruera det förgångna, »sådant det verkligen varit». Ty historien bör vara sanningens sfär, liksom politiken är handlingens sfär — utan inbördes sammanblandning och förvandling. Detta är för Ranke ett vetenskapligt postulat, som visserligen till följd av den mänskliga ofullkomligheten aldrig restlöst kan efterföljas, men som likväl

under orubblig självdisciplin bör vara historikerns ledstjärna. Ett andra väsentligt drag hos Ranke är att han som historiker är europé, d. v. s. att han betraktar de olika västerländska kulturfolken — ty längre sträcker sig ej hans horisont — som led i en på kristen grund vilande gemenskap. Enhet i mångfald, mångfald i enhet är Rankes överallt förhärskande ledmotiv. Politik och kultur — i den senares vidsträckta bemärkelse — höra båda, jämsides och med samma berättigande, med i det stora sammanhanget. Ett tredje dominerande moment i Rankes historiska bild är av realistisk prägel. Det är en värld av »moraliska energier» i växande och vardande, som han skildrar i sin internationellt vitsordade, utomordentligt vittförgrenade produktion.⁵

Som värdiga fullföljare av Rankes verk karakteriseras av Wittenberg humanister och historiker som Friedrich Meinecke och Erik Marcks, vilket, särskilt vad angår den förre, väl äger sin fulla giltighet. Han tecknar även schweizaren Jakob Burckhardts originella och nyskapande insats, med dess avvisande hållning mot den moderna, överallt ingripande staten och dess front mot »amerikanismens» nivellerande inflytande. När det nu gäller att ange bakgrunden till den nazifierade historieskrivningen, borde emellertid uppmärksamhet också ha ägnats åt den nationalistiskt färgade hävdteckningen, företrädd exempelvis av Sybel. Den politiska historien tillerkändes oinskränkt primat framför den kulturella och ställdes målmedvetet i det nationella enhetsverkets tjänst.⁶ I ett auktoritativt uttalande anger Sybel som »den natürlichen Beruf des Gelehrten, aus seiner Wissenschaft die Quelle abzuleiten zur Befruchtung den öffentlichen Lebens und umgekehrt in dem Boden des öffentlichen Lebens die Quelle reicher, wissenschaftlicher Belehrung aufzusuchen». Det ideal, som sålunda uppställs, är, väl att märka, i första hand av akademisk och icke av praktiskt pedagogisk art. Själva forskningen skall politiseras genom ett systematiskt urval ur källstoffet till politiskt bruk. Därmed utsuddades en gräns, som Ranke principiellt ville uppdraga mellan historia och politik. Naturligtvis kan man dock ännu icke tala om något genombrott i tysk historieskrivning av en dylik tendens. Sybels egen produktion äger trots denna hans förkunelse en verklig vetenskaplig resning. Ranke och hans lärjungar verkade dessutom allt framgent personligen eller genom sina skrifter, snarast med växande auktoritet. Metoden att förknippa historieskrivningen med politisk publicistik tillämpas för övrigt under 1800-talets senare del ej blott i Tyskland. Det är tillräckligt att nämna Seeleys namn för att ange dess roll också i dåtida engelsk hävdteckning.

⁵ Jfr till diskussionen om Ranke Otto Diether, Leopold von R. als Politiker. Historisch-psychologische Studie über das Verhältnis des reinen Historikers zur praktischen Politik. Leipzig 1911. Häremot Fr. Meinecke i Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert. Historische und politische Aufsätze. München u. Berlin 1918, s. 361 ff. Om Rankes internationella position se G. P. Gooch, History and historians in the nineteenth century. Newyork, Bombay and Calcutta. 1913, s. 102.

⁶ Om Sybel se G. von Below, Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. Leipzig 1916, s. 50. Överhuvud taget är det svårt att frigöra sig från intrycket, att de politiska doktrinerna i synnerhet i Tyskland i så hög grad präglats och färgats av den faktiska utvecklingen och lägeförändringen, att kontinuiteten teoretiskt sett onekligen ofta blir illusorisk.

1918 års nederlag inledde emellertid en kris också inom tysk historieskrivning. Läget framgår av Wittenbergs uppsats »Nation och historia», där en exposé meddelas av Hermann Onckens historiska essayistik under åren 1919—1935. Det är visserligen tydligt, att Oncken enligt idealistisk tysk tradition ville förlika personlighets- och nationalitetsprinciperna i sin historiesyn, men fråga är, om han haft klar blick för den inre spänningen dem emellan. Kanske har han under händelsernas tryck överdrivet betonat den senare. Rankes europeiska perspektiv förefaller att ha förflyktigats. Oncken synes sålunda sakna sinne för det gamla Österrikes uppgift inom statssystemet. Metternich klandras för att han »motarbetade en livskraftig nationell utveckling och endast ville stödja Mellaneuropas ordning på den växande tyska nationalitetskänslans bekostnad». I den kända kontroversen mellan Srbik och Bibl står Oncken tydligen på den senares sida.⁷ På samma exklusiva sätt hävdar Oncken nationalitetsprincipen i 1920-talets situation: det dåvarande Österrike betraktas som en spillra av den tyska nationen, som quand même bör införlivas med denna. Oncken har måhända förbisett att det trots allt gällde att från 1919 års förutsättningar bärkraftigt konstruera det nya Europa.

Medan Ranke hävdade en principiell skillnad mellan historia och politik, framträdde sålunda en allt öppnare och intimare växelverkan dessa emellan. Den nazistiska historieskrivningen tar slutligen steget fullt ut och gör historien till politikens annex, såsom Wittenberg utförligt har belyst. Ett representativt uttryck härför är företalet till Walter Franks verk »Nationalismus und Demokratie der dritten Republik» (1933). Uttalandena för-tjäna att resumeras.

Företalet rubriceras av Walter Frank »ein persönliches Bekenntnis». Det behandlar Franks politiska omvändelseprocess, vilken på ett betecknande sätt anknyter till ett visst datum, »den blodiga fredagen» i München den 9 november 1923, då Ludendorff, den preussiska militärtraditionens bärare, och Hitler, den obekante soldaten ur den grå armén, misslyckades i sitt kupp försök. Allt var, säger Frank, flytande kring den nya generationen. Lagens taylor voro sönderslagna. Rike och folk hade störtat samman. Franks uppgift förblev visserligen historikerns stilla arbete, men för honom öppnades nu dörren mellan vetenskapen och folkets kamp. Han fördrog ej rollen som »der staubverzehrende Aktenwurm». I Hitlers fotspår upptog han sålunda först studiet av den moderna sociala frågan. Det blev monografien över Wilhelm II:s hovpredikant Adolf Stoecker, i sin art verkligen ett intressant vetenskapligt kraftprov. Men därjämte grep sig Frank an med sitt stora franska ämne, direkt inspirerad av en

⁷ Heinrich Ritter von Srbik, Metternich, I. II. München 1925; Victor Bibl, Metternich 1773—1859. Bibliotheque historique. Paris 1935. Det centrala tvisteämnet mellan dessa båda wienprofessorer är just nationalitetsfrågan; medan Srbik hävdar, att statssystemets bestånd förutsatte existensen av en österrikisk Donaustat och att dess tillvaro i sin tur krävde, att de folkliga frihetsrörelserna höllos under kontroll, anser Bibl, att en sådan regim innebar en steril och hopplös kamp mot framtidsmakterna. Jfr Bibls företal, a. a. Rörande Onckens hållning under nazistregimen se Felix E. Hirsch, H. O. and the End of a Era, The Journal of moderne history. XVIII. Chicago, s. 148 ff., med en hög uppskattning av denne historiker.

föreläsningsserie i Münchenuniversitetets Auditorium Maximum över Boulanger-krisen. Visserligen smålog ju auditoriet åt berättelsen om generalens ömkliga självmord på sin älskarinnas grav (från 1946 års ståndpunkt frammanas nu parallellen med skyddsrummet under Berlin den 30 april 1945!). Men även om Boulanger förblev en händelsernas lekboll, ägde likväl soldatens kamp mot den parlamentariska demokratin en tillspetsad, allvarlig aktualitet. Den moderna franska historien avslöjade enligt Franks rön de nya demokratiska krafterna, massan, pressen och penningen, som krassa tjänare åt makten. Inför detta skådespel proklamerar Frank, att historikern ej får komma på efterkälken i utvecklingen och att dennes uppgift är att till motvärn »före nationalandan med den nationella politiken» och sålunda i sitt stilla värv fullgöra en andlig värnplikt. — Frank symboliserar sin tanke med den braskande bilden av fältherren, som slungade sin marskalkstav ut i stridsvimlet för att sedan återerövra den i kampen, och tillfogar: »Man antworthe uns nicht, dass in diesem Kampfgewühl die Wissenschaft und ihr Träger zu Fall kommen könnten. Denn selbst das wäre noch ehrenvoller und furchtbarer als ein vor Kriegen gesichtetes, selbstgefreidenes Dasein der geistigen Etappe.» Och denna deklaration om att propagandan äger principiellt företräde framför objektiviteten, förlorar ju icke i styrka genom tillägget, att Frank dock hoppas, att kärleken till sanningen och till Tyskland må kunna förlikas. Ty den förra kommer nu demonstrativt i efterhand. Rättvisligen bör dock erkännas, att spänningen mellan dessa två motiv flerstädes spåras i Franks verk om det moderna Frankrike, vilket också ur forskningens synpunkt i flera avseenden är av betydande mått. Just det oförnekliga allvaret i Franks uppsåt gör emellertid, att hans principiellt tendentiösa ståndpunkt får ett desto större symtomatiskt intresse.

Nazismen politiserar sålunda historien, från 1933 med faktiskt eller formligt monopol på sin partipolitiska legendbildning. Valhallamyten och rasläran diktera, såsom Wittenberg visar, bilden av den äldsta tiden, avogheten mot romanskt inflytande i politik och kultur uppfattningen av medeltiden, hävdandet av »das volkstümliche» framställningen av t. ex. 1520-talets bondeuppror mot furstar och präster. Militarismen ger färg åt Preussens uppkomst, ledartanken åt Fredrik II:s gestalt, polemiken mot de allmänmänskliga rättigheterna vänder sig mot den franska revolutionen. Samma anatema drabbar 1848 års tyska enhetsrörelse, som bl. a. beskylls för att proklamera alla folks likställighet. Bismarck prisas för hans »järn- och blodspolitik» 1862—1871, men tadlas för hans senare inrikespolitiska kompromisser med kyrka, socialdemokrati och borgardöme. Han brännmärkes som överhetsstatens målsman och som europeisk statsman i kontrast mot den stortyska, folkliga enhetstanken. Till sist jämställas Versaillesfreden och Weimarrepubliken, Clemenceau och Ebert som samma andas barn. Historien blir till historik, en bilaga till det nazistiska programmet. De nya politiska synpunkterna fungera ingalunda som någon slagruta, som visar vägen till obeaktade historiska skikt, utan utveckla en tät dimmbildning omkring de historiska utsikterna. Stilen blir ej ett smidigt uttryck för händelser och sammanhang utan tvärtom ett medel att utnyttja det historiska stoffet i partipropagandans tjänst.

Wittenberg behandlar också den tyska konservativa tankens historia från Herder till senaste tid. Dess grundsats anges med några ord av Ranke: »Stillastående — det är döden; efterbildning — det är ingenting annat än en form av slaveri; att utbilda och utveckla det egna — det är liv och frihet.» Naturligtvis har exklusiviteten mycket långt ifrån varit absolut, även om de betydande tyska statsfilosofernas originalitet icke kan bestridas. Den tyska spekulationen har varit ett, obestridligen egenartat, led i den allmänna europeiska principdiskussionen. Därtill kommer, att den politiska utvecklingen i Tyskland — från lokal splittring mot enhetsstat — varit alldeles för abrupt för att icke på viktiga punkter ha förryckt kontinuiteten också i det politiska tänkandet. Den aktuella katastrofen har satt den tyska konservatismen helt ur spelet för överskådlig framtid. Av stort intresse och mycket värde äro likväl de studier, som Wittenberg publicerat rörande tyska idéströmningar och doktrinära motsättningar intill nazismens sammanbrott. De belysa med lärdom och ofta med skarpsinne en gammal kulturgrund, som i sinom tid åter bör bliva av betydelse för Europas samfällida utveckling.

Nils Forssell.

PAUL GRANTE: *Om den kommunala instruktions- och finansmakten*. Ak. avh. A.-B. Nordiska bokhandeln. Sthlm 1946. 429 s. Pris kr. 15:—.

Juris doktor Paul Grante framlade sistlidna termin i Uppsala sin avhandling angående den kommunala instruktions- och finansmakten. Föga anade de som voro vid disputationen närvarande, att hans livsverk härmed stod inför sin avslutning — under resa till Falkenberg, där han beklädde posten som kommunalborgmästare, drabbades han av hjärtslag och avled.

Med sin bok hade Grante till behandling upptagit ett ämne av såväl praktiskt som teoretiskt intresse. Frågan huru kompetensförhållandet mellan fullmäktige och nämnder rätteligen förhåller sig har ej sällan aktualiserats i praxis, och spørsmålet ställer problem av betydande principiell räckvidd.¹ Man står nämligen ej sällan inför frågan, i vad mån fullmäktige kunna bestämma över nämndernas handlande? Kommunallagarna lämna endast en knapphändig vägledning till frågans besvarande, nämligen att beslutanderätten utövas av fullmäktige, men förvaltning och verkställighet tillkomma drätselkammare eller de styrelser, nämnder eller personer, som äro utsedda för särskilda förvaltnings- eller verkställighetsbestyr.

Förf. har omedelbart ställts inför det förhållandet, att svaret på frågan om denna kompetensfördelning gestaltar sig olika alltefter de kommunala förvaltningsgrenarnas art, eller, riktigast, alltefter innehållet i de författningar, som reglera den kommunala kompetensen.

Av detta skäl har förf. i inledande kapitel till behandling upptagit en rad principiella kommunalrättsliga frågor: maktfördelningsprincipen, kommunbegreppet, kommunens egenskap av privaträttsligt eller offentligrättsligt

¹ Det har tidigare behandlats av bland andra E. G. Westman i Förvr. Tidskr. 1941.

subjekt, skillnaden mellan privat och offentlig rätt, självförvaltning och egenförvaltning m. m.

Detta kapitel är det i avhandlingen, som ställt de största kraven på förf., och det som mest inbjuder till diskussion och, det kan ej undgås, kritik. Frågeställningarna äro var för sig stora och svårutredda. Ej heller kan en rec. undgå den iakttagelsen, som är särskilt framträdande i det andra kapitlet, att förf:s resonemang icke alltid genomförts stringent. Såsom ett, för avhandlingen i övrigt dock betydelselöst exempel, skulle jag vilja nämna framställningen om den Montesquieuska maktfördelningslärans inverkan å kommunallagarna. Förf. vill först, i strid mot Yngve Larsson och Halvar G. F. Sundberg, göra gällande, att Montesquieus idéer icke påverkat kommunallagstiftarna, ja, han säger å sid. 42, att en maktfördelningsgrundsats ingenstädes i vår regeringsform är direkt fastslagen, ehuru grundsatsen faktiskt består inom statslivet. Men å sid. 44 är maktfördelningsprincipen tvärt emot faktiskt upptagen i vår regeringsform. Förf. anför f. ö. å ena sidan uttalanden, som tydligt giva vid handen, att maktfördelningsprincipen beaktats och tillämpats vid utformandet av den kommunala lagstiftningen (sid. 45), men å den andra sidan vill han dock betona, att Montesquieus namn ej uttryckligen nämnts. Diskussionen är till sist tämligen meningslös, som förf. själv slutar med uttalandet, att bevis föreligga för att maktfördelningsprincipen existerar i kommunalstyrelsen (sid. 46).

När förf. sedan diskuterar vad som är offentlig och vad som är privat rätt, är han otvivelaktigt ute på farlig mark. Förf. antyder först (sid. 59) en systematik, som han själv säger vara användbar, men han fullföljer icke försöket; utan närmare motivering övergår han i stället till en annan tes (sid. 60), nämligen att arten av kommunens verksamhet skulle bedömas av beslutens »rättsverkningar». Om rättsverkningarna bestämmas av offentlig rätt, äro de grundläggande besluten offentlighetsrättsliga; om de åter bestämmas av privat rätt, äro grundbesluten privaträttsliga.

Förf. synes här dock tangera en riktig iakttagelse; att jag ej kan helt följa förf. är en annan sak. Vad vi i realiteten stå inför är följande förhållande: kommunens beslutande organ kan i vissa fall fatta beslut, vilka verkställas på samma sätt som vilken privaträttslig åtgärd som helst — t. ex. ett fastighetsköp; de kommunala organens möjligheter att besluta äro i flera hänseenden mycket fria. I andra fall däremot draga särskilda författningar mycket snäva gränser för de beslutande organens möjligheter att fritt besluta. Nu har, som bekant, Sundberg i en systematisk bearbetning av detta material sökt återföra dessa företeelser på den skillnad, som ligger däri, att kommunen i ena fallet uppträder som privatsubjekt, i det andra som offentlighetsrättsligt. Mot denna systematik har Herlitz bland annat anfört, att alla fullmäktiges beslut äro att anse som offentlighetsrättsliga, enär de fattas enligt kommunallagarna, en i sig riktig iakttagelse, som emellertid icke synes mig träffa Sundbergs systematik utan gå förbi densamma. Sundberg skiljer nämligen mellan kommunens handlande som subjekt, icke mellan formerna för besluten. Grante framhåller nu i anslutning till Herlitz, att alla beslut, som fattas enligt kommunallagarna, bliva offentlighetsrättsliga, men han påpekar, att olika regler kunna bestämma vad som sedan sker. Detta vill han beteckna som beslutens »rättsverkningar». Här i ligger ock

något riktigt, även om uttrycket är näppeligen helt lyckligt. Det är den verksamhet, som sker för ett besluts verkställande, som kan ske i privaträttsliga eller offentligrättsliga former.

I det tredje kapitlet behandlar förf. jämväl inledningsvis instruktions- och finansmakten. I fråga om instruktionsmakten synes han emellertid i ett hänseende hava alltför snävt angivit dess tillämplighetsområde: han har (sid. 103) bortsett från bland annat kassa- och räkenskapsreglementena (se t. ex. ett dylikt den 9 april 1936 för Stockholm). Ej heller synes mig förf:s framställning av drätselkammarens reglemente och dess återverkan å ledamöternas ansvar oemotsäglich. När förf. (sid. 233) kommer in på frågan, huruvida ledamöternas ekonomiska ansvar kan i reglementet utvidgas — utöver stadgandena om sysslomanna-ansvar i H. B. — så att de bliva ansvariga även för beslut, vari de ej deltagit, kommer han till det resultatet, att ledamot kan bliva ansvarig för beslut, som fattats i hans frånvaro, om han icke haft giltigt förfall. Är detta verkligen möjligt? Man skulle väl kunna stödja en sådan slutsats därå, att ledamoten vid uppdragets accepterande godkänt reglementets regler. Men detta vore ett civilrättsligt resonemang, ej tillämpligt å kammaren, vars medlemskap man icke fritt kan undgå. Förf. vill emellertid i stället grunda slutsatsen därå, att detta utvidgade sysslomanna-ansvar vore en garanti för fullföljd av det mottagna uppdraget att vara ledamot av D.K. Men därför finnas andra former, bötesansvar m. m., ehuru förf. (sid. 237, not 2) »bortser» därifrån. Jag kan icke finna det annat än orimligt, att ansvar skulle kunna drabba en person för beslut, vari han ej deltagit; någon möjlighet att utvidga det legala ansvaret vill jag ej erkänna, än mindre att kammaren själv skulle kunna godkänna eller vägra att godkänna åberopat förfall. Och hur kan den enskilde ledamoten ansvara för att kammaren ej sammanträder, om han ej kan framtinga sammanträde (s. 240 f.)?

Förf:s uttalande att drätselkammaren aldrig intager någon överordnad ställning i förhållande till övriga administrativa organ, är vidare ej helt riktigt. Förf. förbiser att kammaren kan vara besvärinstans, något som han själv redovisar sid. 142 ff., jfr s. 307, s. 296 och betr. kommunalnämnd s. 276.²

Sid. 163 berör förf. drätselkammarens ansvar för utbetalningar. Han erinrar härvid om möjligheten att kammaren gör en utbetalning på grund av ett beslut av anslagsdisponerande förvaltningsorgan, vilket beslut visar sig lagstridigt. Han finner därvid, att både D.K. och förvaltningsorganet i fråga i sådant fall bliva ansvariga för de lagstridiga åtgärderna. Men är detta möjligt? Om fattigvårdsstyrelsen fattar beslut om utbetalning som verkställs av drätselkammaren under åberopande av beslutet, skulle ansvar verkligen kunna drabba kammaren?

Sid. 167 behandlar förf. reglerna för låneupptagandet i förhållande till möjligheten att i reglemente medgiva drätselkammaren befogenhet att upptaga lån till täckande av tillfällig kassaförlust. Han finner, att sådant bemyndigande ej kan vara lagligt. Förf. synes dock här hava hemfallit åt paragrafrytteri. Det är nämligen i realiteten icke fråga om kommuns

² Jfr även R.Å. 1945/47.

skuldsättning, endast om en kassareglerande åtgärd. I instruktion den 23 september 1940 för Stockholms drätselnämnd, fastställd av Ö.Ä., finna vi i § 4 stadgandet, att nämnden äger att inom ramen för stadens underställningsfria lånerätt å stadens vägnar upptaga tillfälliga lån för genomförande av den fastställda utgifts- och inkomststaten eller för tillhandahållande av förlagsmedel i enlighet med stadsfullmäktiges därom fattade beslut. Skulle detta vara olagligt?

Förf. behandlar här efter, sid. 175 ff., drätselkammaren såsom organ för stadens fastighetsförvaltning. Här torde förf. ha bortsett från ett flertal lagbestämmelser, såsom lagen om skolstyrelse i vissa kommuner § 5, enligt vilken folkskolestyrelsen skall utöva den ekonomiska förvaltningen ävensom hava tillsyn över lokaler, som upplåtits för undervisningen och dithörande anstalter; man jämföre ock skolrådets ställning i andra församlingar, där den borgerliga kommunens organ ej kunna hava uppgiften att förvalta byggnaderna. Se även Folksk.St. § 8, vars »sorgfälliga vård om skolorna» måste innefatta förvaltning av byggnaderna.

Förf. kommer här efter in på frågan, huruvida drätselkammaren i normativ väg — genom reglemente — kan bemyndigas köpa, resp. försälja fast egendom (s. 177 ff.). Förf. uttalar här, att stadsfullmäktige borde i reglemente kunna bemyndiga kammaren att förvärva fastigheter, men under förutsättning att fullmäktige tillika i staten för ändamålet upptager anslaget. Men då är väl reglementet tämligen betydelselöst i detta hänseende? Förf:s tes, att reglemente lagligen kan innehålla bemyndigande i fråga om inköp, stöder han vidare å ett avgörande av Kungl. Maj:t i statsrådet från 1908, kallat »praxis». När han senare kommer in på frågan om motsvarande reglements föreskrift kan lämnas i fråga om försäljning, står han emellertid inför en annan och senare praxis. Han nödgas då komma till rakt motsatt resultat i fråga om försäljningsmöjligheten, ehuru han själv medger, att frågorna äro parallella. I verkligheten beror detta resultat därpå, att förf. ansett sig skyldig foga ihop »praxis» från 1908 avseende inköp med praxis från senare år avseende försäljning. Är det ej en naturligare förklaring, att senare praxis är strängare, och principiellt bör avse både inköp och försäljning?

I avhandlingens femte kap. behandlar förf. instruktions- och finansmaktens förhållande till självförvaltningen. Framställningen lämnar en instruktiv översikt över praxis och gällande författningar, om den ock kan sägas lida därav, att förf. grupperat materialet efter förvaltningsgrenarnas natur och icke systematiskt. Några detaljanmärkingar inställa sig även här. Förf. betecknar, utan skäl, de reglementen, som omnämnas i Folksk.St. § 10 och Forts.sk.St. § 8 såsom förordningar, enär de rikta sig utåt. När förf. diskuterar fullmäktiges beroende av anslagskrav synes det mig, som han understundom ej riktigt särhållit begreppen. Av R.A. 1943 not E 94 drages den slutsats (sid. 343), att representationen kan emot skolrådets förslag vägra medel till självförvaltningsändamål; men i rättsfallet var fråga, huruvida uppvärmning av skolbyggnad skulle ske med centralvärme eller kakelugn. Detta torde vara en ren bedömningsfråga, av vars avgörande man icke kan draga den vida slutsats förf. velat göra. Motsvarande torde få anses gälla rättsfallet R.A. 1940 not. E 97 (sid. 348).

Vid behandlingen av hälsovården säger förf. (sid. 381), att villkor, som röra själva anslagsbeloppet, kunna giva upphov till maktfördelningsfrågor. Men här är det knappast fråga om maktfördelning utan om de materiella förutsättningarna för hälsovårdsnämndens verksamhet. Förf. har hänfört alltför mycket under rubriken maktfördelningsfrågor. I R.Å. 1938 not. S 29 var sålunda fråga om anslagsvägran av stad för ändamål, som hälsovården ansåg nödvändigt tillgodose — avlägsnande av sanitära olägenheter. Vad hälsovårdsnämnden kan aktualisera, är stadens eventuella skyldighet att tillgodose viss sanitär nivå, men detta är ej en maktfördelningsfråga.

Ytterligare må nämnas, att förf:s framställning kan kompletteras och korrigeras jämväl på ett antal andra punkter. Sålunda torde successiv förnyelse av drätselkammare ej vara möjlig (sid. 243, jfr. R.Å. 1914/28, 1929/51). Framställningen av quorum-regelns innebörd (sid. 256) är missvisande; att quorum ej iakttagits medför väl ej enligt praxis nullitet, men kvar står möjlighet till vanliga besvär. Sid. 83 säger förf., att byggnadsnämnden icke kunnat undgå att lägga rent ekonomiska synpunkter på stadsplanefrågan, och framhåller att detta ej behöver innebära *detournement de pouvoir*. Förf. hade här kunnat hänvisa till By.St. § 13, som just ålägger byggnadsnämnd att taga dylika hänsyn. Nämndens verksamhet i detta samband är f. ö. ej förvaltning utan beredning. Sid. 93 säger förf., att kommun kan ställa byggnadstomter till förfogande gratis. Detta lär icke vara möjligt. Sid. 126 anger förf., att anslagsbeviljandet innebär ett förfogande över förmögenhet, något som i varje fall synes vara ologiskt.

De anteckningar, som rec. gjort vid genomgången av avhandlingen, må emellertid ej förrycka intrycket av att här presterats ett omfattande och redbart arbete, vittnande om stor ambition och teoretiska intressen. Det är djupt beklagligt, att den man, som utfört arbetet, ryckts bort omedelbart efter dess fullbordan. Man hade i stället hoppats, att han skulle ha kunnat fortsätta på den väg, han med avhandlingen beträtt.

Stig Jägerskiöld.

SVEND RANULF: *Socialvidenskabelig Metodelære*. Munksgaards Forlag, København 1946. 260 ss. Pris: Da. kr. 14: 50.

Svend Ranulf är professor i filosofi vid Aarhus universitet. Han har emellertid framför allt sysslat med sociologiska problem, och man måste tillmäta hans arbete om *Moral Indignation and Middle Class Psychology* en ganska stor betydelse. Som filosof har han naturligtvis i sin sociologi gärna uppehållit sig vid de sociologiska metodproblemen. I sitt senaste arbete »*Socialvidenskabelig Metodelære*» har han sålunda framlagt sin filosofiska teori om socialvetenskapernas metodologiska grundvalar. Denna bok är avsedd att användas tillsammans med *Høffdings* kortfattade filosofi-historia och *Jørgensens* logik. Ranulfs intention är sålunda mycket lofvärd: samhällsvetenskaperna befinna sig i ett synnerligen labilt läge med hänsyn till sina metoder, vilka fortfarande sakna den stadga, som exempelvis naturvetenskaperna sedan länge ägt. En filosofisk penetrering av socialvetenskapernas metoder är därför starkt av nöden för var och en som sysslar

med dessa vetenskaper, men även filosofistuderande böra mera än som hittills varit fallet få en inblick i dessa metoder. I Danmark har man ju lätt att inpassa en sådan bok i universitetsundervisningen, eftersom man där fortfarande har kvar en förberedande examen («Filosofikum») med filosofi som obligatoriskt ämne. För svenska förhållanden skulle dock en sådan bok som Ranulfs kunna vara lämplig i sociologiundervisningen, åtminstone så länge sociologien hör till den praktiska filosofien och våra sociologistuderande studenter sålunda äga förutsättningar att även tillgodogöra sig de filosofiska problemställningarna.

Tyvärr är det emellertid omöjligt att rekommendera Ranulfs bok ens i detta avseende. Ranulfs argument äro ofta alltför politiska, hans framställning alltför polemisk, hans filosofiska problemställningar och teorier alltför föråldrade, för att man skulle kunna ge hans bok namnet läro- eller kursbok. Något originellt vetenskapligt värde kan den naturligtvis ej heller ha, särskilt då Ranulf ej söker bevisa sina teser utan endast slår fast dem. I viss mån kan han kanske ha rätt till ett sådant diktatoriskt förfaringsätt, enär han så gott som uteslutande håller sig till de yttersta förutsättningarna. Man får sålunda ej låta sig förvilla av bokens titel, ty någon metodlära i vanlig bemärkelse är det ej här fråga om utan blott om filosofiska principer över huvud, vilka skola vara lika tillämpliga i andra vetenskaper, t. ex. naturvetenskap, filologi, historia, som inom socialvetenskaperna. Några konkreta, för socialvetenskaperna användbara metoder framföras ej.

Eftersom det finns så få lämpliga metodologiska introduktioner till samhällsstudiet, kanske mängden är frestad att i brist på bättre inledningnar använda Ranulfs bok, varför det är nödvändigt att i en anmälan närmare utlägga de tre ovan framförda kritiska punkterna mot boken.

Ranulf politiserar för ivrigt. Jag måste naturligtvis hålla med honom om, att det just nu är mycket viktigt att gång på gång poängtera nödvändigheten av vetenskaplig objektivitet inom samhällsvetenskapen, särskilt genom att taga avstånd från alla de försök som gjorts av nationalsocialistiska samhällsforskare att få till stånd en politiskt styrd samhällsvetenskap. Och jag förstår så innerligt väl, att detta objektivitetskrav står mera medvetet inför en dansk forskare än inför en svensk, som kanske oreflekterat accepterar objektiviteten, eftersom han ej på samma sätt som dansken haft objektivitetens fiender inpå sig. Ranulf är rädd för »Hitlers ande». Han spårar den över allt. Det skulle förresten vara mycket intressant att få lägga sociologiska synpunkter på Ranulfs egen sociologiska inställning och för övrigt även på andra danskars sociologi. I likhet med Ranulf är även den tysk-danske sociologen Geiger mycket ivrig att få fastställt vetenskapens objektivitet. I sin här i Sverige utgivna bok »Intelligensen» vänder denne sig mot den i engelska sociologkretsar nu mycket uppskattade tysk-judiske emigranten Karl Mannheim och kritiserar hans s. k. kunskaps sociologi, enligt vilken de vetenskapliga sanningarna i viss mån äro socialt betingade. Geiger talar därför om Mannheims lära som politiskt sett mycket farlig, då den missbrukats av nazismen. »Jøden Mannheim» som »Kronvidne for Nazismen» är enligt Geiger en paradox. En liknande paradox återfinner nu Ranulf hos Geiger själv. Han avfyrrar följande salva, som är avsedd att träffa Geiger: »Man kan icke i tysthet se på, att emigranter från Tyskland

— även om det naturligtvis sker omedvetet och utan avsikt — bereda jordmännen för en ny fascism i de länder, där de funnit en tillflykt» (s. 10).

Om Ranulf emellertid nöjde sig med att uppvisa »politiska» inslag i sina kollegers sociologiska arbeten, vore intet att säga därom, men tyvärr går han så långt, att han yrkar på att en teori måste övergivas, om den kan åberopas som försvar för en nationalsocialistisk filosofi. Det räcker att här anföra blott ett ställe hos Ranulf (s. 250). Om den tyske filosofen Heinemann säger han sålunda följande: »Men åtminstone efter 1933 kunde man ha väntat, att emigranten Heinemann ville taga avstånd från sin tidigare negativistiska filosofi, då han såg, vad den urartade till hos nationalsocialisterna. Detta skedde emellertid icke.» Om en teori kan missbrukas i politiskt hänseende, är den då osann? Bör atomteorien avvisas, då man ser, till vilka farliga konsekvenser den leder för hela mänskligheten? Heinemann såg förresten i sin filosofiska teori det bästa såväl teoretiska som praktiska skyddet mot nationalsocialismen; Ranulf ser detta skydd i en helt motsatt filosofisk åskådning. Vem har rätt? Man kan ju på detta sätt få allt till nazism. Den ovannämnde Mannheims kunskapssociologi hade sina rötter i marxismens lära om den ideologiska överbyggnaden — men då borde marxismen vara en ideologisk föregångare till den nationalsocialistiska åskådningen, vilket den naturligtvis i vissa avseenden är. Det finns även många, som vilja återföra nazismen på Luther. Så långt tillbaka i tankehistorien går dock ej Ranulf, men han finner en nazistisk ideologi hos den kände demokratiska förkämpan, teologiprofessorn Hal Koch i dennes lilla skrift »Dagen og Vejen». — Ranulf tycks ta upp till behandling alla böcker, som han läst de senare åren, vare sig de passa hans ämne eller ej! Om Kochs bok säger han, att den innehåller »en tanke, som är vetenskapligt ohållbar och som bör mötas med den största vaksamhet, emedan precis samma tanke intager en central plats i den nationalsocialistiska världsåskådningen. Hal Koch kommer otvivelaktigt att bli både överraskad och illa berörd av att höra, att en sådan beskyllning kan riktas mot honom». Det är väl föga troligt, att Hal Koch skulle fästa sig vid Ranulfs kritik!

Det har nog ej varit så lätt för Hal Koch att analysera innebörden i begreppet »nationalkaraktär», då inte ens Ranulf trots sin egenskap av fackfilosof och facksociolog har lyckats med det. I sin bok har nämligen Ranulf ett kapitel om nationalkaraktären. Men några positiva uppslag kommer han ej med. Han redogör här blott för de nationalsocialistiska teorierna om folk och nation sådana som dessa teorier äro framställda i Meyers Lexikon! Det är beklagligt, att Ranulf i sin vetenskap är så trolldunden av dagspolitiken, att han ej ägnat en rad åt de teorier om nationalkaraktären, som finnas exempelvis i den tidigare tyska folkpsykologien (Steinthal, Lazarus, Wundt) och i den moderna engelska och amerikanska samhällsvetenskapen. Det är löjligt att i en kursbok använda en massa sidor för att slå ihjäl en teori, som ingen vettig människa längre tar på allvar, allra minst i dess sämsta möjliga form.

Över huvud taget är Ranulfs framställning alltför polemisk för att få något positivt värde — detta är min andra anmärkning. Geiger är i alla fall en så betydande sociolog, att hans teorier borde refereras och ej blott framställas i stympad form för att passa Ranulfs intentioner. I ett veten-

skapligt arbete har man rätt att draga fram vissa punkter hos andra forskare och rikta kritik mot dem, men man har dock ej rätt att vanställa dessa punkter. I en lärobok borde det ej ens vara tillåtet att isolera enstaka punkter för kritik. Antingen skall man här återgiva den kritiserade teorien med alla dess förtjänster och fel, eller också skall man helt låta bli att nämna den. Det sistnämnda förfaringssättet är dock blott möjligt för den, som själv har något positivt att komma med, men det tycks Ranulf ej ha.

Detta i sin tur beror på att han hyllar en föråldrad och otillräcklig sociologisk metodlära — vår tredje anmärkning. Den amerikanska fältsociologien tycks han vara obekant med. Han bygger uteslutande på den franska sociologi, som grundlades i slutet av förra århundradet. Något försök att vidareutveckla denna finner man naturligtvis ej hos Ranulf, utan han sväljer den med hull och hår. Vem var det som sade något om auktoritetstro!

Ranulf bekänner sig nu till den filosofi, den positivistiska, som utgör den franska sociologiens yttersta principer. Denna filosofi var av stor vetenskapsteoretisk betydelse för sin tid, särskilt genom pångterandet av vetenskapens krav på empiri och fakta. Om sociologien vill vara en vetenskap, måste den acceptera dessa krav. Det är väl ingen modern sociolog, som vill förneka detta, men det kanske Ranulf ej känner till, eftersom han ej har studerat någon modern sociologi utan rör sig mest inom sekelskiftets franska sociologi. Det finns knappt någon anledning att skriva en socialvetenskaplig metodlära uteslutande i avsikten att betona nödvändigheten av empiri och fakta — det verkar på en modern sociolog på samma sätt som det skulle verka på en astronom, om man gång på gång påpekade för honom, att han måste studera fakta och ingenting annat än fakta. Icke skulle han bli mer vis därav. Det brännande problemet för den socialvetenskaplige metodologen är: hur äro de sociala fakta beskaffade, vilka metoder måste användas, exempelvis inom sociologien, för att denna vetenskap skall nå hållbara och verifierbara resultat?

Naturligtvis kan Ranulf ej undgå att ge en karakteristik av det, som skall kallas faktum. I överensstämmelse med nypositivismens eller den logiska empirismens grundbegrepp menar Ranulf, att fakta måste i sista hand kunna återföras på rena sinnesförnimmelser. Men hur kan nu Ranulf bevisa, att dessa yttersta fakta verkligen äro fakta? Var finner man rena sinnesförnimmelser? I en tidigare uppsats har Ranulf själv lutat åt uppfattningen av dessa sinnesförnimmelser som fiktioner. Därmed är emellertid den Baconska empirismen övergiven, ty en vetenskap, som bygger på fiktioner, kan ju ej helt igenom vara empirisk. Ranulf har mycket besvär med dessa fiktioner. Han vet, att den moderna gestaltpsykologien ej räknar med dem. Den utgår från helheter, ej från odelbara element. Positivismen hörde historiskt tillsammans med elementpsykologien. Ranulf proklamerar nu utan bevis, att positivism och gestaltpsykologi äro förenliga. De sociologer däremot, som vilja göra allvar av gestaltpsykologiens betydelse för uppfattningen av sinnesförnimmelserna, söker Ranulf misstänkliggöra genom att hänvisa till att en sådan helhetsuppfattning är besläktad med den national-socialistiska åskådningen (s. 29). Han framför även ett annat argument, hämtat från sin viktigaste auktoritet, den franske Durkheimlärjungen och nationalekonomen Simiand. Denne har på ett ställe uppställt en regel för

källkritik, som han kallar »le précepte de la connotation repérable (Où et quand et par qui constaté?)». Men denna princip visar egentligen motsatsen till vad Ranulf tror. Ett dokument är ju ett faktum, som presenteras för oss i en sinnesförmimelse. Varför accepterar nu vetenskapen ej detta faktum utan vidare? Nej, vetenskapsmannen måste inordna detta dokument i ett verklighetssammanhang, han måste just taga hänsyn till »où», »quand» och »par qui». Vad sociologen liksom historikern här begär, är en metod, som kan taga hänsyn till dessa tre faktorer, d. v. s. som kan bestämma den rumsliga, den tidsliga och den personliga faktorns roll i studiet av ett socialt och historiskt skeende.

När det gäller dessa mera konkreta metoder, gör Ranulf det mycket lätt för sig. Han hänvisar till den naturvetenskapliga metodläran och påpekar, vilka framsteg naturvetenskaperna ha gjort tack vare sina metoder, och söker förklara stillaståndet inom socialvetenskaperna som beroende på bristen på naturvetenskaplig metod. Men hur kan Ranulf veta, att denna metod skulle kunna tillämpas på socialvetenskaperna? Man behöver ej ha mycken hum om sociologiens historia för att se, hur ofta naturvetenskaplig metod använts här, utan att man kunnat iakttaga några större framsteg. Orimligheten i att överföra en vetenskaps metod till en annan vetenskap framgår av naturvetenskapens egen historia. Om Ranulf hade levat på 1800-talet, hade han otvivelaktigt varit en ivrig förfäktare av teorien om undantagslösa naturlagar och skulle nog gärna ha velat tillämpa denna teori även inom socialvetenskapen. Han skulle nog ha vågrat att tänka sig exempelvis kausalitetsförhållandet som ett statistiskt korrelationsförhållande, som man nu gärna gör inom naturvetenskapen. Här har i själva verket socialvetenskapsmännen kommit före med en metod, som först senare allmänt accepterades i naturvetenskapen. Nu har Ranulf stirrat sig så blind på detta korrelationsförhållande, att han till och med identifierar det med kausalitetsförhållandet. Men varje korrelationsförhållande är väl ej ett orsakförhållande, och å andra sidan, man behöver väl ej räkna ut ett statistiskt korrelationsförhållande, så snart man vill fastställa ett förhållande mellan orsak och verkan, t. ex. orsaken till att Gustav II Adolf stupade vid Lützen?

Om nu vidare kriteriet på en metods användbarhet är de framsteg en vetenskap vinner med dess tillhjälp, då måste man fråga, vad Ranulf inlägger i den ur värdesynpunkt föga neutrala termen framsteg? Vad är det exempelvis för en metod, som gjort den moderna psykologien och socialpsykologien så fruktbar i samhällslivet? Icke är det väl *uteslutande* den experimentella associations- och elementpsykologien? Har icke den s. k. förstående psykologien, den som Ranulf betraktar som förelöpare till nazismen, betytt oerhört mycket för vår framgång i behandlingen av människor och sociala grupper? Den moderna sociologien och socialpsykologien vill förstå människan som människa, ej som ting. Det är farligt att binda en vetenskap vid en enda metod. Den fria metodprövningen är ett livsvillkor för varje vetenskap, och man får ej på grund av en förutfattad filosofisk inställning eller i rädsla för de politiska konsekvenserna ansluta sig till eller förkasta en metod.

Det är ej alltid säkert, att den som mest högljutt ropar på en empirisk

metod även i praktiken använder den. I Ranulfs bok finns det två kapitel, som behandla konkreta sociologiska ämnen: nationalkaraktären och propagandan. Det förstnämnda kapitlet har jag redan berört. Kapitlet om propagandan utgör ett återgivande av en artikel om propagandan, som Ranulf 1936 skrev i *Theoria*. Vet icke Ranulf, att vetenskapen om propagandan har gått raskt framåt sedan det året? Knappt ett ord nämner han om den moderna propagandaforskningens rön under senaste världskriget. För honom tycks Hitlers »Mein Kampf» fortfarande få gälla som ett auktoritativt vetenskapligt arbete om propagandan! Det är verkligen festligt att höra Ranulfs självbekännelse: »Den härmed återgivna artikeln från 1936 utgör naturligtvis icke ett studium av den sociala företeelsen propaganda i överensstämmelse med de metoder, som i de föregående kapitlen ha blivit skildrade som nödvändiga» (s. 231). Nej, det skall alla veta! Men hur kan då Ranulf begära, att andra sociologer skola tillämpa de föreslagna metoderna, och det på sådana områden av sociologien, där det ännu ej föreligger någon större mängd av empiriskt material, medan propagandaforskningen har ett överflöd av konkret material? Ranulf pläderar i teorien för en metod, som han själv ej ens använder i de fall, då den med lätthet kan användas. Detta är ohederligt, icke minst mot alla de sociologer han kritiserar. Ranulf kan ej försvara sig med att han ej haft tillgång till den moderna sociologiska litteraturen. Denna hade han kunnat få inom de närmaste månaderna, och han hade lätt kunnat vänta ett år eller så med publiceringen. Då kanske man hade kunnat ha åtminstone något gott att säga om hans bok.

Bertil Pfannenstill.

STIG JÄGERSKIÖLD: *Tre utlåtanden*. Om apoteksavgifter. Om administrativ myndighet och domstol. Om Seffle kanalbolag. Institutet för offentlig och internationell rätt A.-B., Stockholm 1946. 158 sid. Pris 13: 50 kr.

I den serie skrifter, som Institutet för offentlig och internationell rätt i Stockholm förra året inledde med den förnämliga minneshyllningen »Skrifter åt minnet av C. A. Reuterskiöld», föreligger nu en andra volym. Den har till författare docenten *Stig Jägerskiöld*, som under den enkla och flärdlösa överskriften »Tre utlåtanden» sammanfört trenne utredningar, vilka ursprungligen utförts för enskilda uppdragsgivare men som ansetts äga ett så pass stort allmännare intresse, att de nu här publicerats i sitt väsentliga skick. Utlåtandena behandla enligt bokens underrubrik dels ett par mera konkreta problem om apoteksavgifter och Seffle kanalbolag, vilka båda före framläggandet genomgåtts och granskats av juris professoren Halvar G. F. Sundberg, dels det stora allmänna spörsmålet om förhållandet mellan administrativ myndighet och domstol.

Utlåtandet om apoteksavgifter, vilket betecknas såsom »en studie i riksdagens finansmakt», avser att besvara frågan, huruvida icke en »allmän avgift», som genom kungl. brev den 7 februari 1936 ålades apoteksnehavarna att erlægga till bestridande av utgifter för »apoteksväsendets

gemensamma ändamål», bl. a. också läkemedlens förbilligande, vilade på grundlagsstridig bas, enär denna avgift, åtminstone till den del den avsåg nämnda sociala, d. v. s. allmänna, ändamål, vore en skatt och således ej av K. M:t kunnat utkrävas utan riksdagens samtycke. Först lämnas en redogörelse för apoteksinnehavarnas rättsliga ställning och olika inbördes organisationer samt för avgiftsskyldighetens uppkomst och ändamål. Det fastslås därvid, att privilegiebrevet icke ge något laga berättigande att pålägga avgift för allmänt ändamål, och frågan blir då, huruvida K. M:t möjligen på annan grund ägt statsrättslig kompetens därtill. Svaret härpå är att söka i grundlagens bestämmelser om finansmakten. Efter en granskning av de olika meningar, som i den vetenskapliga litteraturen framförts om inbörden av de delvis rätt oklara stadgandena i RF §§ 57, 60 och 73, blir resultatet, att avgiften klart och tydligt äger karaktären av skatt, vadan »K. M:t icke ägt att utan riksdagens medverkan ålägga apotekarna densamma. När riksdagen icke givit sitt bifall till avgiften, är den alltså grundlagsstridig. Den må därför icke uppbäras».

Till samma slutsats i sak kom på sin tid redan C. A. Reuterskiöld i en såsom reservation till 1937 års dechargebetänkande framförd, utförligt motiverad anmärkning mot K. M:ts året förut fattade beslut.¹ De anförda avrundande slutsatserna underlät Reuterskiöld dock att draga. Det är möjligt, att han visserligen menat, att K. M:ts beslut varit inkonstitutionellt, då det fattades och tiden närmast därefter, men tillika räknade med att om beslutet, trots att riksdagen fått tillfälle att granska och bedöma det, likväl icke av riksdagen ogillades, detta då skulle ha blivit i efterhand ratihaberat och således därmed för framtiden fått den bristande grundlagsenligheten avhjälp.

I utredningen »Om Seffle kanalbolag och dess rättsliga ställning» gäller frågan, huruvida bolaget äger att på egen hand bestämma över avgifterna för kanalens användande, eller om skyldighet föreligger att underställa taxebesluten K. M:ts prövning och fastställelse. Efter en ingående redogörelse för kanalens tillkomst fastslås, att rättsförhållandet mellan staten och bolaget icke bestämmas av någon koncession eller något privilegium utan av ett kontraktliknande förhållande, varvid kronan utfäst sig att lämna statsbidrag till kanalföretaget mot det att bolaget i gengäld godtagit vissa villkor, som uppställts för bidragets erhållande. I dessa villkor ingår emellertid icke något om bolagets avgiftsrätt och K. M:ts avgiftsfastställelse. Denna senare grundar sig fast mera på bolagsordningen, som dock intill 1895 års aktiebolagslag ej kunde ändras utan K. M:ts medgivande. Numera synes bolaget emellertid ensidigt kunna ändra bolagsordningen och således även självständigt frigöra sig från K. M:ts makt över taxan, blott under iakttagande av vad i bolagsordning och aktiebolagslag är stadgat om ändring av bolagsordningen. Ej heller på reglementena för kanalen kan grundas någon särskild rätt härvidlag för K. M:t. Reglementena, som blott äro vanliga politiförfattningar, återge i här ifrågavarande avseende endast bolagsordningens föreskrifter. Ännu mindre lär K. M:t såsom villkor för

¹ Jägerskiöld har, uppenbarligen genom skrivfel, råkat i texten (men icke i en hänvisande fotnot), ange detta såsom skett »samma år», d. v. s. redan 1936..

reglementes utfärdande eller för meddelande av särskilt straffskydd för kanalänläggningen kunna uppställa ett krav på underställelse av kanal-taxan. Sådana frågor böra av K. M:t icke få avgöras med hänsyn till de ekonomiska intressena; detta vore en uppenbar »détournement de pouvoir».

Den tredje av de här sammanförda utredningarna och kanske den som är ägnad att tilldraga sig det största allmänna intresset, handlar om »Administrativ myndighet och domstol». Den åsyftar att bidra till klarläggandet av det allmänna spörsmålet om förhållandet mellan dömande och förvaltande myndigheter, och då särskilt frågan, var gränsen går mellan deras kompetensområden. Givetvis ha tidigare försök gjorts att här fixera rättsläget. Men man torde kunna ge Jägerskiöld rätt, då han säger, att »så mycken osäkerhet visar sig dock alltfört råda härom, att det synts motiverat att upptaga ämnet till en något utförligare behandling». Till utgångspunkt för undersökningen toges det skäligen oklara och diffusa stadgande i rättegångsbalken (10:26), varigenom ett område, som närmast torde svara mot den offentliga rättens, undandrages de allmänna domstolarna. Den sida av problemet, som här toges upp till besvarande, gäller förutsättningarna för att allmän domstols kompetens skall vara inskränkt. Avser stadgandet, såsom Herlitz tyckes mena, att reglera det allmänna förhållandet mellan jurisdiktion och administration och åt den senare garantera en viss processuell immunitet? Eller skall man med Kallenberg anse stadgandets innebörd inskränkt till att begränsa allmän domstols kompetens endast till förman för förvaltningsjurisdiktionen? Detta blir frågeställningen.

En undersökning av den rättshistoriska bakgrunden för stadgandet i R.B. 10:26 synes ge vid handen, att dess mening blott är att ange en gräns mellan ordinarie och särskilda domstolars kompetensområde. På detta sätt har lagrummet också uppfattats i ett flertal auktoritativa lagkommentarer från 1700- och 1800-talen. Ett ytterligare stöd för samma mening tyckes man ävenledes kunna vinna genom en analys av den efter 1809 förda, livliga reformdiskussionen liksom av de faktiskt genomförda åtgärderna rörande den administrativa jurisdiktionen. Till sist göres en intressant undersökning av praxis rörande domstols kompetens i förhållande till administrationen. Därvid granskas ett antal mål inom den publika rättens område, vari domstol förklarar sig obehörig, ävensom fall, där invändning om domstols obehörighet framställdts men avisats. En första grupp av mål äro sådana, där domstol varit obehörig på grund av att talan avsett icke att reglera ett rättsanspråk utan att framvinga en åtgärd, varöver domstol icke ägt bestämma. Efter en utförlig redogörelse för rättsfallen blir förf:s slutsats den, att domstol icke utan särskilt bemyndigande eller eljes direkt laga stöd därför äger tråda i administrativ myndighets ställe och fatta beslut, som ankommer på myndigheten, eller ålägga denna att vidtaga åtgärd, varom den efter eget skön äger att bestämma. Endast under förutsättning att kompetensöverskridande eller annan lagstridighet vidlåder av myndighet fattat beslut, kan detta av domstol upphävas; eljes kan det blott under givna omständigheter åsidosättas. En andra grupp av rättsfall omfattar sådana, vari väl en rättsfråga skolat prövas men där allmän domstol på grund av annan myndighets exklusiva behörighet icke kunnat avgöra målet. Detta har kunnat ske i följd av stadganden i administrativ författning eller i allmän lag. Där

icke kompetensföreskrifter lämnats i med riksdagen stiftad lag, måste orsaken vara en tillämpning av stadgandet i R.B. 10:26. Här har således allmän domstols behörighet fått vika för ett administrativ-judiciellt förfarande. Även i en rad andra fall är allmän domstols kompetens utesluten, då de administrativa myndigheternas avgöranden äro av sådan art, att de kunna betecknas såsom administrativ rättsskipning.

Jägerskiöld har i detta arbete liksom tidigare på ett, som det synes mig, lyckligt sätt vetat att förena den kunnige historikerns blick för orsakerna till och förloppet av ett samhälleligt skeende och den skolade juristens förståelse för de rättsliga sammanhangen och problemställningarna, varjämte han även har förmågan att på ett klart och njuthart sätt lägga fram resultaten av sina undersökningar. Det torde kunna ifrågasättas, om han icke borde inrikta sina krafter och sin kunnighet på en större, samlad insats inom den svenska rättshistoriska forskningen.

Hans Cavalli.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Ekonomisk revy. Utg. av Svenska bankföreningen. *Sthm. Årg. 3: 1946. No 4: okt. Olin, C.-E.,* Bankerna och statskontrollen, s. 260—70.

Ekonomisk tidskrift. *Sthm. Årg. 48: 1946. No. 3: sept. Frödin, J.,* Skiftesväsende och jordbrukskris. Ett tillägg, s. 197—204. — *Heckscher, E.,* Replik, s. 204—06. — *Frödin, J.,* Gemäle, s. 206—07.

Finsk tidskrift. Kultur, ekonomi, politik. *Åbo. T. 140: 1946. H. 2/3: sept./okt. Nordström, W. E.,* Världens organisation, s. 79—82. *H. 4: nov. Lindman, S.,* »In medio veritas», s. 163—66. — *Öhman, A.,* Socialdemokraterna och 1906 års representationsreform, s. 167—76.

Förvaltningsrättslig tidskrift. *Sthm. Årg. 9: 1946. H. 4, Kaijser, F.,* Om jordbruksstämman, s. 197—226. — *Åkesson, O.,* Förslaget till rationalisering av länsstyrelsens arbetssätt, s. 227—37.

Historisk tidskrift. *Sthm. F. 2, Årg. 9: 1946. Wittenberg, E.,* Hermann Oncken, s. 64—69. *H. 3. Hedin, E.,* Sverige—Norges utrikespolitik i början av Oskar II:s regering, s. 229—60.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. *Årg. 27: 1946. No 9: sept. Larsson, S.,* Kommunsammanslagningen, s. 363—65. *No 10: okt. Olsson, J.,* Folkbokföringsreformen. En översikt av de viktigaste bestämmelserna, s. 411—421.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utg. av Letterstedtska föreningen. *N. S. Årg. 22: 1946. H. 4. Lesch, B.,* Kring problemet Sverige—Finland 1809—1812, s. 217—29. *H. 5, Ehrström, R.,* Levnadsförhållandena i Finland 1856—1857 enligt provinsialläkarnas rapporter till medicinalstyrelsen, s. 281—94. *H. 6. Lindberger, A.,* Penningpolitiken i de nordiska länderna under kriget, s. 351—64.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. *Sthm. Årg. 3: 1946. No 7: sept. Jucker, E.,* Idéologiska förutsättningar för samarbete med Sovjet-

Ryssland, s. 387—92. — *Ståhl, M.*, Regeringens informationspolitik, s. 393—400. — *Pensa, M.*, Det andra världskrigets andliga förutsättningar, s. 401—06. — *Hegardt, B.*, Realskandinavism, s. 424—26. — *Grønbech, V.*, Den enkelte og samfundet, s. 427—35. **H. 8: okt.** *Holm, T.*, Rustningar, fredssträvanden och solidaritet, s. 451—55. — *Nörthing, A.-O.*, Socialismens sista dagar, s. 474—79. **No 9: nov.** *Wallace, H.*, U. S. A., atombomben, S. S. S. R., s. 515—25. — *Ståhl, M.*, Vad har Pariskonferensen uträttat? s. 526—31. — *Basseches, N.*, Den ryska diplomatiens förvandling, s. 532—38. — *Beckman, B.*, Nürnbergdomarna och den internationella rätten, s. 557—60.

Svensk juristtidning. Sthm. Årg. 31: 1946. H. 8: okt. *Ekeberg, B.*, Norges kamp för rätten, s. 561—68. — *Kemp, T.*, Kriminalitet og Arvelighed, s. 569—79. **H. 9: nov.** *Svennegård, C.*, Tryckfrihet, anonymitet och tjänstefel, s. 656—74. — *Segerstedt, T. T., & Schlyter, K.*, Om Nürnbergprocessen, s. 692—98.

Svensk tidskrift, Sthm. Årg. 33: 1946. H. 6. Valets tendenser och innebörd, s. 365—73. — Västmakternas invasionsplaner mot Norden våren 1940. Ur en serie officiella dokument, s. 374—92. — *Friedlaender, O.*, Terrorn och den totalitära staten, s. 399—408. — *Schalling, E.*, Kulturen, kriget och spelreglerna, s. 409—14. — Folkdemokraterna och Pariskonferensen, s. 415—17. — Den finska krigsansvarighetsprocessens eftermäle, s. 417—19. — Tyst erkännande av Baltikum på fredskonferensen, s. 419—23. **H. 7.** Nürnbergdomarna, s. 431—34. — *Hagberg, K.*, Det andra världskrigets förspel enligt Nürnbergprocessen, s. 435—42. — Federationstanken på Balkan, s. 466—72. — *Håstad, E.*, Per Albin Hansson som politiker, s. 482—87. — Den nye statsministern, s. 493—95. — Baltikum på Pariskonferensen, s. 495—98.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. **Årg. 38: 1946. H. 8: okt.** *Hörnelius, O.*, Partiställningen i stadsfullmäktige efter nyvalen 1946, s. 400—03.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. **Sthm. Årg. 38: 1946. H. 7: sept.** *Björnberg, A.*, Sveriges anseende, s. 385—89. — *Hansson, P. A.*, Landstingsval och parlamentarism, s. 390—92. — *Thörnberg, E. H.*, Talandeproblem och talaretyper, s. 393—403. — *Norrman, E.*, Problem på LO-kongressen, s. 404—10. — *Forsberg, O.*, Kommunernas fondbildning och upplåning, s. 415—19. — *Adamek, S.*, Den nya polska statens uppkomst, s. 429—33. — Pariskonferensen, s. 434—36. **H. 8: okt.** *Björnberg, A.*, Per Albin Hansson, s. 449—51. — *Björnberg, A.*, Inför nästa val, s. 452—54. — *Möller, G.*, Partierna och väljarna, s. 455—62. — *Lindström, R.*, Vem styr socialdemokratien? s. 463—75. — *Kaijser, F.*, Om demokrati, parlamentarism och partidisciplin, s. 476—85. **H. 9: nov.** *Björnberg, A.*, Ett politiskt ledareskifte, s. 513—15. — *Björnberg, A.*, Ett gränsproblem, s. 515—16. — *Wijforss, E.*, Personlig frihet och ekonomisk organisation, s. 523—32. — *Vahlberg, G., Söderlund, G., & Aman, V.*, Vad kan företagsdemokratien ge? s. 533—38. — DN och handelsavtalet, s. 561—64. — Frankrikes författningsfråga, s. 566—68. — De tyska valen, s. 568—69.

Gads danske Magasin. Khvn. Aarg. 40: 1946. Okt. *Bolling, H.*, Det danske Folks Mening om Sydslesvig bør høres, s. 485—92. — *Møller, E.*, Verdenspolitikens vildene Hav, s. 525—40.

Nordisk administrativt Tidsskrift. Udg. af Det Nordiske administrationsforbund. **Khvn. Aarg. 27: 1946. H. 2.** *Bloch, K.*, Opprydningen i den norske stats-tjenste, s. 63—84. — *Minni, J. W.*, Finlands statskontor 70 år, s. 84—93.

Tidsskrift for Udenrigspolitik. **Khvn. Aarg. 12: 1946. No 1/6: Jan.—Juni.** Udenrigspolitisk Oversigt, s. 1—16. — *Rysakov, P.*, Det islandske Spørgsmaal, s. 17—20. — *Wickbom, T. G.*, England staar fast, s. 21—25. — *Lundstedt, V.*, Sverige och F. N., s. 26—31.

Økonomi og Politik. Politiske og økonomiske Kvartals-Oversigter. Udg. af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. **Khvn. Aarg. 20: 1946. No 2.** Japan under Besættelsen, s. 85—95. — Dardanellerproblemet, s. 111—120. — Kravet om industrielt Demokrati, s. 121—35. — Tyskland efter Kapitulationen, s. 136—45.

Tidsskrift for rettsvitenskap. **Oslo. Årg. 59: 1946. H. 2.** *Undén, Ö.*, Norges strid för rätten, s. 123—30. — *Castberg, F.*, Östen Undén som folkrettslærd og som utenrigspolitiker, s. 131—42.

The American journal of sociology. **Chicago. Vol. 52: 2. Sept. 1946.** *Tomasic, D.*, The structure of Balkan society, s. 132—40. — *Janowitz, M.*, German reactions to nazi atrocities, s. 141—46. — *Cole, G. D. H.*, The study of social facts, s. 147—49.

The American political science review. Publ. by the American political science association. **Menasha. Vol. 40: 1946. No 4: August.** *Griswold, A. W.*, The agrarian democracy of Thomas Jefferson, s. 657—81. — *Herz, J. H.*, German administration under the nazi régime, s. 682—702. — *Tenbroek, J., & Graham, H. J.*, State constitutional law in 1945—46, s. 703—28. — *Borchard, E. M.*, Treaties and executive agreements, s. 729—39. — *Bunbury, H.*, Proposed changes in British parliamentary procedure, s. 740—48. — *Neumann, R. G.*, The new political parties of Germany, s. 749—59. — *Laing, L. H.*, The pattern of Canadian politics: the elections of 1945, s. 760—65.

The contemporary review. **Lond. 1946. No 970: Oct.** *Murray, G.*, Retrospect and prospect, s. 193—98. — *Ratcliffe, S. K.*, The American political outlook, s. 198—202. — *McFadyean, A.*, Nationalisation: a liberal view, s. 202—08. — *Scott, A.*, Arab nationalism, s. 208—11. — *Gooch, G. P.*, The congress of Vienna, s. 211—15. — *Glasgow, G.*, Foreign affairs. Is there a way out? s. 245—51. **No 971: Nov.** *Gedye, G. E. R.*, The position of Austria, s. 257—62. — *Valentin, V.*, Political parties in Germany, s. 263—68. — *Anthem, Th.*, The new Balkans cockpit, s. 268—74. — *McCleary, G. F.*, Peopling the dominions, s. 280—85. — *Salvadori, M.*, World liberalism to-day, s. 285—89. — *Collison-Morley, L.*, Macchiavelli and the world to-day, s. 289—93. — *Glasgow, G.*, Foreign affairs. The enigma of Europe, s. 309—15.

Foreign affairs. An American quarterly review. **New York. Vol. 25: 1. Oct. 1946.** The beam and the mote by *R.*, s. 1—12. — *Reston, J. R.*, Votes and vetoes, s. 13—22. — *Wheeler-Bennett, J. W.*, Twenty years of Russo-German relations, s. 23—43. — *Ward, Barbara*, Europe debates nationalization, s. 44—58. — *Carr, E. H.*, Two currents in world labor, s. 72—81. — *de Gaury, G.*, The end of

Arabian isolation, s. 82—89. — *Jessup, Ph. C.*, Force under a modern law of nations, s. 90—105. — *Bain, H. F.*, Manchuria: a key area, s. 106—117. — *Poole, D. C.*, Light on nazi foreign policy, s. 130—54.

The Fortnightly. Lond. 1946. No. 959: Nov. *Morris, J.*, Japan under the occupation, s. 301—08. — *Murry, J. M.*, Politics and morals, s. 309—15. — *Fellows, A.*, The »closed shop» and its implications, s. 316—21. — *Lehrman, H.*, Rumania and Bulgaria: promise and fulfilment, s. 333—42. — *Greening, W. E.*, Canada faces some problems, s. 343—47.

The Journal of modern history. Chicago. Vol. 18: 1946. No 2: June. *Pascal, R.*, The Frankfort parliament, 1848, and the Drang nach Osten, s. 108—122. — *Hirsch, F. E.*, Hermann Oncken and the end of an era, s. 148—59.

Political science quarterly. Ed. for the Academy of political science by the faculty of political science of Columbia university. **Vol. 61: 1946. No 3: Sept.** *Millet, J. D.*, World war II: the post-mortem begins, s. 321—48. — *Curtiss, J. G.*, & *Inkeles, A.*, Marxism in the U. S. S. R. — the recent revival, s. 349—64. — *Hitch, Th. K.*, The administration of America's pacific Islands, s. 384—407. — *Rappard, W. E.*, The man dates and the international trusteeship systems, s. 408—19. — *Northrup, H. R.*, Literature of the labor crisis, s. 420—33.

The Round table. A quarterly review of the politics of the British commonwealth. **Lond. 1946. No 144: Sept.** The hollow continent, s. 307—12. — Palestine: confusion, fear and hope, s. 313—22. — A fifth province of the union? The future of South-West Africa, s. 337—39. — India's task, s. 340—48.

Revue politique et parlementaire. Paris. Année 48: 1946. No 559: août—sept. *Liet-Veaux, G.*, La séparation des pouvoirs et l'avenir du décret-loi, s. 107—11. — *Garsou, J.*, La situation politique en Belgique, s. 131—37. — *Louis, P.*, L'ouvrier français de Louis XVIII à Louis Philippe, s. 138—49. — *Leger, J. A.*, Les Japonais et l'Occident, 1, s. 150—66. **No 560: oct.** *Mirkine-Guétzévitch, B.*, La protection internationale des droits de l'homme, s. 3—16. — *Goblet, Y.-M.*, La Grande Bretagne dans le conflit des puissances, s. 33—43. — *Dorveaux, R.*, L'élection d'un nouveau »Pape noir», s. 44—51. — *Mercier, G.*, En Algérie, s. 52—57. — *Leger, J. A.*, Les Japonais et l'Occident, 2, s. 58—68.

N. N. S.

Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond.

Från J. H. Palmes fond för ekonomisk upplysning och ekonomisk forskning, vilken förvaltas av Nationalekonomiska föreningens styrelse, lämnas efter beslut av styrelsen anslag som bidrag för skrifter eller undersökningar av nationalekonomiskt innehåll, för anordnande av föredragsserier över sådant ämne eller ock för upplysningsverksamhet på det ekonomiska området i annan form. Ansökan om anslag, ställd till Nationalekonomiska föreningens styrelse, bör före den 15 nästkommande januari ingivas till föreningens sekreterare fil. lic. Gustav Cederwall (adr. Konjunkturinstitutet, Storkyrkobrinken 4, Stockholm), vilken på begäran lämnar närmare upplysningar. Av skrift, som utarbetas med anslag från fonden, skola 10 ex. överlämnas till föreningen.

- ANDERSEN, POUL, Dansk Forvaltningsret. Almindelige Emner. 2. Udgave. 684 + XVI sid. — Pris Kr. 28: — hft. 33: — inb. Kbhvn 1946. Gyldendalske Boghandel.
- BAUER, FRITZ, Rättegången i Nürnberg. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie. Världspolitikens dagsfrågor. 1946. Nr 8.) 32 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1946. Kooperativa förbundets bokförlag.
- BØYSEN, EINAR, Social Ulykkestrygd. 239 sid. Oslo 1946.
- BRODERSEN, ARVID, Det politiske apparat. (Chr. Michelsens Institut.) 46 sid. Bergen 1946.
- GERDNER, GUNNAR, Det svenska regeringsproblemet 1917—1920. Akad. avh. 396 sid. Uppsala 1946. Almqvist & Wiksell.
- Helsingfors stads statistik. V. Stadens räkenskaper och bokslut 1945. Hfors 1946.
- HÄGERSTRÖM, AXEL, De socialistiska idéernas historia. 272 sid. — Pris kr. 8:75. Sthlm 1946. Natur och Kultur.
- HÖNIG, FREDRIK, Atomkraften i den politiska diskussionen. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie. Världspolitikens dagsfrågor. 1946. Nr 7.) Pris kr. 0:60. Sthlm 1946. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Kriget 1939—1945. Tredje delen: Angräparnas nederlag. Utgiven av Utrikespolitiska institutet. 439 sid. Sthlm 1946. Kooperativa förbundets bokförlag.
- MANDELBAUM, K., The industrialization of Backward Areas. 110 sid. Oxford 1945.
- MANNHEIM, HERMANN, Criminal justice and social reconstruction. 290 sid. London 1946.
- PETERSEN, ERLING, Internasjonale Kapitalbevegelser. (Chr. Michelsens Institut.) 65 sid. Bergen 1946.
- RANULF, SVEND, Hidets Kampf gegen die Objektivität. 120 sid. Aarhus 1946.
- Riksgäldskontoret. Budgetåret 1945/46. Årsbok utarbetad inom Riksgäldskontorets räkenskapsbyrå. 113 sid. — Pris kr. 2:— Sthlm 1946.
- STEINDL, JOSEPH, Small and big business. 66 sid. Oxford 1945.
- STJERNQVIST, NILS NILSSON, Ständerna, statsregleringen och förvaltningen. Striden om makten över utgifterna 1809—1844. (Sällhällsvetenskapliga studier. II.) 428 + XXVI sid. — Pris kr. 15:— Länd 1946. C. W. K. Gleerup.
- SØRENSEN, MAX, Les Sources du Droit International. Etude sur la Jurisprudence de la Cour Permanente de Justice Internationale. Akad. avh. 274 sid. — Pris d. kr. 15:— Kbhvn 1946. Einar Munksgaard.
- TUVENG, MORTEN, Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen. 224 sid. Bergen 1946.
- WÅHLSTRAND, ARNE, Allmänna valmansförbundets tillkomst. 204 sid. — Pris kr. 3:— Uppsala 1946. Almqvist & Wiksell.
- Åbo Akademi. Program läsåret 1946—1947. Åbo 1946.
- Översikt över obligationsmarknaden i Sverige 1945. Utgiven av A. B. Göteborgs Bank. 37 sid. Sthlm 1946.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Ekonomisk Revy (Sthlm), Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review. (Montreal), Kommersiella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidskrift, Nordens tidning, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Rét (Kbhvn), Political-science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidskrift (Kbhvn), Statistisk-Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift för Rettsvitenskap, Utrikespolitik, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN

HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELLANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. E. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsettighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härad, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt länbygdsmråde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3: 50.